

ÉJSZAKAFRIKAI
UTIVÁZLATOK.

I.

H Á Z I
K Ö N Y V T Á R.

XVI.

ÉJSZAKAFRIKAI
U T I V Á Z L A T O K
ZÁDORI JÁNOSTÓL.

I.

EGYIPTOM.

BUDAPEST,
KIADJA A SZENT-ISTVAN TÁRSULAT.

1874.

EGYIPTOM.

UTI VÁZLATOK

A LEGUJABB KÚTFŐK NYOMÁN.

IRTA

ZÁDORI JÁNOS.

BUDAPEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

1874.

325

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ELŐSZÓ.

Éjszakafrika iránt nagy figyelmet és érdeklődést tanusít korunkban a tudományos buvárlat, melynek előmozdításában az egyes szaktudósok buzgalmát a gazdagabb kormányok pártfogása tetemesen elősegíti, utazásaikat hivatalos tekintélyével is kísérvén. Ilyenemű és magánutazásokból némi vázlatokat a magyar irodalomba átültetni, — kulturai feladatának tartá a Szent-István-Társulat, mire alulírt szívesen vállalkozott.

Figyelmét legelőször is Egyiptom behatóbb ismertetésére fordította. Itt ugyanis több vallás találkozik, s mindenféle nemzeti-ség és népréteg halmozódik össze a legtarkább vegyületben. Úr és szolga, tudós és tudatlan, nagykézülségű szakértő buvárok és kalandorok egyaránt vannak itt képviselve. A pyramisokról érvezredek tekintenek le, s a nyugtalan gőzgépek a jövő nagyságát jósolják. A mennyi diluvialis rétege van a Nil partjainak, annyi nép lakott e földön; de a régi műveltségnek csak rom-maradványai vannak meg, úgy, hogy Egyiptom a létezett culturák romjainak mintegy lomtára. Ilyképen a multnak és jelennek állandó tárlata.

Egész irodalmat, egész könyvtárt képe az Egyiptomról irt művek nagy száma, azért legyen elég csak néhány újabbat megemlíteni, melyek e jelen vázlatokhoz segédeszközkül szolgáltak. Ilyenek: Champollion-FIGEAC »Egypte ancienne« Paris 1847. 92 ábrával. — R. CURZON »Besuche in den Klöstern der Levante.« Meiszner. 1854. Lipcse, számosképpel. — G. EBER'S »Durch Gosen zum Sinai.« Lipcse, 1872., térképpels metszetekkel. — OPPERL »Das alte Wunderland der Pyramiden.« Lipcse 1865. 170. képpel. — STEPHAN HEINRIK »Das heutige Aegypten« Lipcse 1872. — FR. WALLNER »Hundert Tage auf den Nil.« Berlin, 1873. — PROKESCH »Erinnerungen aus Aegypten und Kleinasien.« Bécs 1831. GOLTZ, VEINICH S több mások, kik az illető helyeken megemléttetnek. — Kellő figyelembe vétetek hazai iróink is: BENEDIKTY JÓZSEF »Nitusi emlékek« Pest, 1871. — FORGÁCH SÁNDOR »Keleti vázlatok« Esztergom, 1873. — KECSKEMÉTHY AUREL »Három ezer tengeri mérföld.« Pest, 1870., — kik velünk egy célra működvén, hinték el irodalmunkban az ismeretek magvait, mind megannyi »egyiptomi buzaszemeket,« hogy azok nálunk jó talajra találván, egykor gazdagon teremjék meg a cultura gyümölcsét.

Dr. Zádori János.

TARTALOM.

Lap

- I. Általánosságok.** Nemes föld. Egyiptomi zarándokok. Tudós és regényíró. Földirati adatok. Nil kiöntései. Csatornarendszer. A niliszap rétegei. Földtani tekintetek. Éghajlati viszonyok. A lakosok különfélesége. Egyszemű emberek. Az alkirály jószágai. Az igazságszolgáltatás 1—16
- II. Suez.** Afrika sziget lett. Csatorna-törekvések. Lesseps föllépése. Építési társaság. Műszaki adatok. A csatorna megnyitása. Édesvízű csatorna. A bukás szélén. A világ-cultura érdekei. Dicsőség és pénz 16—28
- III. Gosen.** Dombhát Afrika és Ázsia között. A monumentalis hittan érvei. Hol laktak a zsidók? Mért vörös a Vöröstenger. Gazdag tartomány Gosen. Zsidók sanyargattatnak. A zsidó munkások ételadagai. II. Ramses. Polyva nélküli téglák. Hol tétetett ki Mózes? A zsidók kivonulása, és tengeri utazásuk. Természeti erők és a csoda. Zagasig hajdan Bubastis. Részeg bölcész. Macska-istenek. Pogány zarándokok. Vadgesztenye: Egyiptomi kolbász. Az olasz király ebei 29—45
- IV. Alexandra hajdan.** Gyufa-doboz. Lovas köpeny. Óriási könyvtárak elégnek. Pharos-fénytorony. Irigy építész. Serapeum. Kleopatra és zsidók. Első alex. keresztények, Kelemen, Origenes, Dydimus. Koptok. Arab foglalás. Török hódítás. Mehemed Ali zsarnoksága. Jobb utódjai 46—60
- V. Alexandria jelenleg.** Népek légyott-ja. Szamár

és levelező. Hieroglif a háton. Korszó-ipar. Cserép-ladik. Mekkai zarándoklás. Tengeri fürdés. Keleti democratia. Szemrontó por. Hieron hajója. Azizie hajózási egylet. Egyiptomi export és bevétel. A gyárváros. Ügyes tolvajok.

61—72

VI. Alexandria nevezetességei. Mahmudie-csatorna. Cleopatra túi és nyársak. Hires obeliskok. Pompejus-oszlop. Mecsetek. Királyi palota. Kecses halál. Habkar és oroszlányköröm. Vihánczoló delnök. Cseh klarinétos. Civilizált beduin. Necropolis. Ker. katakombák. Posta és távirtda ügyek. Tengerészeti iskola . . .

73—85

VII. Kairo. Indóházi nyüsgés. Selyemzsák. Viskó-építészlet. Teve és dromedár. Szerecsen és majom. Damanhur és Tanta városok. Vasuti dolgok. Kairói történetek és utczaik állapotok. Érzékeny sóhajtozás. Fürjek

86—96

VIII. Kairo nevezetességei. Váracs. Mameluktörténet. Ali mecsetje. Nyáréji álmom. Darwin elméletének genesisise. A legszebb mecset. Európa mint város. Török iskola. Az elavult korán vonaglása. A kairói egyetem. Brughs régész. Mekkai zarándoklat. Leányvásár. Orvos-szer a női szeszélyek ellen. Az alkirály istállója. Zenélő hintó

97—10

IX. Kairói menyekző. Rózsaszin levelek. Korbács és jó falatok. Idegzsibbasztó zene és a succentor. Mi az imám, mufti, kadi? Pecsényepolczok. A vőlegény mosolya. Alma énekesnő klandjai. A törülköző mint asztalkendő. Inytani közvetítés. Természet villája. Menyasszony-hozatal

110—118

X. Egyiptomkormány. Izmail basa. A szultánhoz való viszonya. II. Endre magyar király. Egyiptomi országgyűlés. A kormányzat ágai. Hirlapügy. Katonaság. A khedive irodája. Mariette bey. Belállapotok. Jövedelem és kiadás. Adók. Statistika. Rabszolgakereskedés. Chartumi hitküldérek

119—131

XI. Hieroglifekről. Különbség van képirás és ékirat közt. A képirás tudósai. Alexandriai

Kelemen állítása. Az olvasás titka. Nem csupa jelvény az írás. Német egyiptológok kitünősége , . 132—140

XII. Az egyiptomiak ősvallása. Kezdetben egy Istent vallottak az emberek. Jelvényei az állatok. Állandó intézmények. A lélekhalhatatlanság mint ős hitágazat. Törvénymondás a lélek felett. Mik a halottkönyvek? A lélekvándorlás. Pokol és tisztító hely. Testfeltámadás. Egyiptom a hittan segédje 141—158

XIII. Heliopolis. Űde növények és illatlehelő cserjék. Gyapottermelés. Régi neve és lakosai. A phónix-mese. Emberáldozatok. Az obelisk minden dicsősége. Itt lakott szűz Mária. Sycomorfa mivolta. Mária-fa. Izajás mondata. Balzsamnövény Máriakut. Francia abbé. Szirtbe vágott hittan. Édes érzelmek 159—167

XIV. Kirándulás Oránba. Mi a gyepsziget, (oaz)? Csibeköltő kemenczék. Tevecsont mint utjelző. Sátány vize. Datolyatermesztő. Egyiptom burgonyája. A bot az égből jött. Datolyahurka. Arab vacsora. Görög tolvaj. Arab csempévő bűvész. Executio. Nevezetes bók . . 168—175

XV. Pyramisok. Mire épültek? A lélek végett. Csillagászati jegyzet. Szamár-tudomány. Vezetők tolakodása. A gúlák magassága. Világfaló eszmék. Napoleon kiáltványa. A gúla belseje. Sphinx. Csacsi-hát és fáraók trónja. Az ég mint háziur 176—188

XVI. Hajózás a Niluson. Memphis. Csajkás tárlat. Hajózási szerződések. Tanács a sorvadók számára. Dragomán. Zuhatag és vizesés. Magyar utitársak. Memphis istene. II. Ramtes története. Apisbikák sirjai. Haláltánya. Egyiptomi festők modora. Beni Suef. Fájum. Labyrinth. Kopt barátok. Minieh. Assiut . 189—208

XVII. Theba tája. Girgeh. Abydus. Kenneh. Az egyiptomi templomok alkatrészei. A denderai zodiakus. Theba nagysága. Osiri rémes története. A karnaki templom. Memnonium és Memnon-szobor. Medinet-Hábu. Bivaly-nyar-goncz. Biban-el-moluk völgye. Darwinisták el-

leni érv. Gyakorlatlan tanonc rajza. Királyok itélete. Elvesztett nép sirjai 209—227

XVIII. Assuan. Jsambul. Kairo. Gránitbányák.
Az első zuhatag. Philae sziget romjai. Papi titkok. Átkelés a zuhatagon. Sziklalabyrinth. Anonym naszád. Mumiacsont-részvény-társaság. Hízalt krokodil. Kalabschi. Betel Wally. A hold mint optikus. Dendur és Dakke. Sáskák természete. Délibáb. Wadi Sebua. Korasko. Abu Simbel. Nubia. A nilusi ló tulajdonképen ökör. Második zuhatag. A hajósnép ünnepe. A visszatérés sebessége 228—246

XIX. Nitria-vadon. Natrontavak. Szerzetesi élet
mivolta. Terané falu. A gyík mint ördög. Szent Jeromos és szent Paula utja. Baramus-kolostor. Éjjeli kinok. Méhek. Symbolumok. Suriáni kolostor. A kötelesség fegyelmi őr. Abyssinai barátok. Barátságos kandurok. Sakal mint lekvár-tolvaj. Könyvmásolás. Pusztavadon . . . 247—259

EGYPTOM.

I.

Általánosságok.

Meg kell határoznunk a keretet, melyben mozogni fogunk. A végtelenség nagyban és parányban ellensége az embernek, a határtalanság nyomasztó. Valamint ha nem rendes ajtón, de kidőlt sövényen lépünk a kertbe, kellémetlen az érzés, mert nem tudjuk, hol van vége, eleje: úgy az országban, a hol járunk, szükséges néhány határvonal, államrajzi adat, történeti tény, melyek mint országut mellett a mérföldmutatók, könnyebbitik a tájékozást.

Ha a történelem nemesíti a tájat, a földet, Egyiptom a világ legelső nemes földje, miután a paradicsomot elsöpörte a vizözön. Ez volt az első culturnemzet, itt tömörült először az emberiség állami intézményekbe. Az idő rendjében ez az első ország. Hellas még a mythos ködében borongott, a Palatin-hegyen még Evander csordái legeltek: Egyiptom már egynéhány ezer éves történelemmel dicsekedett. A trójai veszedelem kéteshomályú története Egyiptom régi biztos történelmével, sem ősiségre, sem bizonyosságra nézve nem versenyezhet.

Az eddig legrégebnek ismert nép a phönici, még mielőtt Európában letelepedett, midőn a Vörös-tenger arábiai részén lakott, az egyiptomiak máris kereskedelmi szerződésre léptek vele 34² századdal Krisztus Urunk születése előtt. Így beszél erről a karnaki templom kőirata. A gizehi gúlák már ezer² évesek voltak, midőn Ábrahám Egyiptomba vonult. A görögök ide zarándokoltak bölcseséget s művészetet tanulni, s Nil gyümölcsös fáinak árnyékában sycomorfügét ettek, hogy ilyképen a régi mondás szerint, ismétli utazásukat biztosítsák; Rómában is mondják, hogy a ki a trevi fontanából ivott, nem volt utolszor Rómában. Számos keresztény tudós is Egyiptomban szerzett bölcseséget; így állítja ezt sz. Ágoston : Lactantius, Victorianus, Optat és szent Cziprian felől.*)

Egyiptom földje oly dús, éghajlata oly áldásos, multja oly vonzó, hogy lehetetlen iránta nem érdeklődni, lehetetlen állítani, hogy nincs nagy jövőre hivatva. Egy írónk mondja : Az Isten, midőn kiüzte az embert a paradicsomból, azzal mutatta meg, hogy őt még nem szűnt meg szeretni : hogy téged teremtetett Egyiptom ! (Jókai.)

Napjainkban immár senki sem kételkedik azon, hogy egy emberöltőn át, európai színvonalra jut az ország. Egyiptom új korszaka Bonaparte expeditiójával kezdődik, s most már nem csak egyiptomi muzeumok, hanem egyiptomi tanszékek is van-

*) Nonne aspiciamus, quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Aegypto Cyprianus doctor svavissimus et martyr beatissimus. S. Aug. De doctr. Christ. Lib. II. n. 61.

nak az európai egyetemeken. Oszlopai, kőkoporsói, templomfalai beszélnek, s tudósaink úgy értik a nyelvet, mint az évezredek előtt élt ősök, sőt most többet tudunk életviszonyaikról, mint az akkor élt szomszéd népek. De nem csak tudós gyűjtemények szólnak az ős polgárisultság csodáiról, hanem a fáradalmas kutatások, regényekben föleresztve, a nagy közönség egyetemes birtokába adatnak. A mult, úgyszólván megmentette Egyiptom jelenét, az általános érdekeltség fölkeltésével. About és Ebers megkísértették regény-alakokban közkeletűvé tenni a tudományos eredményeket. Mi középutat választottunk, s az utasok érthető s érdekes közleményeit ültetjük át a hazai irodalomba, arra törekedvén, hogy a tudósoktól átvegyük az alaposságot, a regényíróktól azt, a mi érdekes s vonzó.

A tulajdonképeni Egyiptom kiterjed az első viztorlatig, mely Assuan (Syene) mellett van; keleten határolja a Vörös-tenger, Suez; délről a Középtenger. Nyugati határán elterül a lybiai sivatag, hol Egyiptom ura csak a gyepszigetek és beduintörzsek felett uralkodik. A határvonalat úgy lehetne kijelölni, ha a Suez melletti keserü tavak közepére helyezzük a körzöt, s rádiusával az első zuhatagtól körivet vonunk a Középtengerhez, úgy Barka táján; ez a tulajdonképeni Egyiptom. A meghatározás pongyola, de hát Afrikában ez is vivmány. Ezen terület körülbelül 10,171 mérföldet tesz. Ez már polgárisultságnak nevezhető. Azonkívül a khedive uralma alá tartozik Sudan, ez alatt értetik Nubia, Senár, Kordofán és Karthum. Karthum városban lakik Sudan

kormányzója, 1865 óta a Vörös-tenger partja is az alkirály joghatósága alá került, egész Massawa városig, mely legfontosabb kereskedelmi hely. Ekkép az egyiptomi uralom alá 34,329 □ mérföld tartozik. Így adja elő Regny 1870-ben kiadott hivatalos statisztikája. A tulajdonképeni Egyiptom területén azonban csak 458 □ mfd. van művelés alatt. Megjegyzendő azonban, hogy itt olyan művelt földet értenek, melyen kétszer, sőt háromszor is aratnak évenként, és pedig dúsán.

Egyiptom földén számos nagyszerű tó van, melyeknek kiszáritása milliókat jövedelmezne; most a kormány bérbe adva a halászati jogot, másfél millió francot kap évenként.

A Nil (egyiptomi nyelven Jaro) 845 mérföldnyi téren hajózható. Az egész folyam mennyire terjed, nem lehet tudni, mert forrásait még majd csak fel fogják fedezni. Méltán nevezik az arabok az áldás atyjának, mert nem csak termékenyíti a talajt, de iható vízzel szolgál, iszapját ház és gátak építésére, fazékcsinálásra lehet használni. Ez a tulajdonképeni életereje az országnak, azért mint az istenség jelvénye tiszteltetett, s képe domborművekre, pénzekre rajzoltatott. Általa ölt a világ legvénebb országa évenként ifju természetet; talán e miatt nem tud jó gazda lenni az arab, mert pazarló, fényűző, mint a teremtés első századaiban. A római Isis-ünnepek alkalmával Nilvizzel hintetett meg a nép. Áradási tüneményei felett már a régiek tépelődtek, ép úgy, mint jelenleg a légfolyam változásai felett; Thales és Anaxagoras s más bölcsek sajátosságos, sőt nevet-

séges véleteket gondoltak ki, míg végre a knidosi bölcs Agatharchides rájött az igaz nyomra, mely szerint áradásait az abyssiniai esőzések okozzák. Ugyanis e tájon 50—60 ezer □ mérföldnyi terület esője az egyetlen Nilbe ömlik, így dagad meg anynyira, hogy messzire viheti a termékenységet.

Az egyiptomi uralkodók Moeris óta mindig arra törekednek, hogy a vizöntözést minél inkább tökéletesítsék. A Ptolomeusok alatt behozatott az archimedesi vizcsiga. A rómaiak elítelt rabjaikat ide küldötték hajtani a gépkereket. Az arabok valaminthitt, úgy Spanyolországban is nagy kincseket szereztek ügyes földöntözés által; már a Korán is mondja, hogy viz által lehet minden dolog magvát előállítani. Ugyancsak Mohamed hozta a törvényt, mely szerint a természetes módon öntözött föld után a tizedik rész, a mesterségesen beárasztott telek után csak a huszadik rész fizettség adó gyanánt. A mult század vége felé elhanyagolták a vizszabályozást, mire nem csak pusztá lett az ország egy része, hanem éhség, dögvész támadt, mely sivataggá tette volna Egyiptomot. Mehemed Alinak legnagyobb érdeme, hogy a csatornarendszert helyreállította. Most, főleg az alkirály jószágain gőzgépek hajtják a vizet. Épen nem ritkaság a pálmák közül magas karcsú kéményeket látni, melyekből mérges gomolygó füst kanyarog, s beszennyezi az üde léget. Egy francia részvénytársaság keletkezett, mely gőzzel fogja a csatornákat tisztítani, mert a Nilviz roppant mennyiségben hord magával iszapot, azért deltaképzésre, csatornabehordásra nagyon kész. Ed-

dig Alsó-Egyiptomban évenként 150 ezer ember dolgozott négy hónapon át ásóval, kapa- és kosárral, kihordván a csatornák iszapját; minden falu köteles volt bizonyos területet kitisztítani. Minthogy az emberek sokszor éjjel is kényszerültek vízben állni, odavesztek különféle betegségekben, sőt ebből mérges járványok is keletkeztek. A már működésben lévő kotrógépek használata ezer és ezer ember életét fogja megmenteni.

A Nil áradása június végén kezdődik Egyiptom határán Assuanban. Július elején már Kairóban is veszik észre. Kairóban a Rhoda-szigeten van egy Nilometer, hol már 847-ik évben állítottatott fel egy vízjelző. Most itt július 1-je után mindennap hivatalosan megvizsgáltatik a vizállás, s a kurjantók szét-hordják a városban, a távirda pedig tovább küldi. Áldásthozó az áradás 22 foknál, a mi vagy 10 meter; ha magasabb, kárt okoz; ha idáig nem ér, a földnek egy részén nem terem gabona. Kiszámították, hogy a Nil-iszap századonként ötödfél hüvelykkel magasabbra teszi a delta színvonalát. Némelyek ebből akarták az emlékek korát meghatározni, de kétes sikerrel. A Nilvölgyben a szántóföld rétege 20—30 lábnyi magas, némely helyütt dusabb kiöntések folytán 40 lábnyi, ez alatt van tengerhomok. Ha az iszap ötödfél hüvelykkel, mint hozzáértők állítják, emelkedett századonként, (föltéve, hogy az emelkedés egyenlő volt, hogy nem változtak a Nil-ágak stb.) 24 lábnyi iszaptalaj 6400 évről tanuskodnék s az emberiség is, hagyományai és a kijelentés szerint szintén csak vagy 6 ezer év óta lakja földün-

ket*). Ezt is tudomásul vesszük, vagyis mint Manzoni mondja más alkalmazásban: jegyezd föl ezt is szép halhatatlan jötevő vallásunk:

»Scrivi ancor questo,
Bella immortal benefica fede!«

Szeptember vége felé éri el legnagyobb állását, s így marad két három hétig. Október utolsó hetében apadni kezd elejénte sebesen, azután lassan, s ez tart május közepéig. Legcsekélyebb vizállásban kevés ideig szokott maradni. A merre a vizár ér, a Nil környékét fekete talaj fedi; azért képiratokban Egyiptomnak közönséges neve Kemi, ami kopt nyelven is: fekete-tét jelent. Ezen termékeny környék legszűkebb helyén tesz vagy 2000 lépést, legszélesebb részén 4—5 mérföldet. A régiek, Egyiptom alatt, a Nil-völgynek csupán ezen termékeny részét értették. Ezen iszaptrágyálás okozta ama bő termékenységet, melyről már a biblia szól. Ezt környezi a lybiai és arab puszták, melynek sivatag homokját a Nil hajóiról láthatni, szakadozott porlékony szikláival éles ellentétben áll az üde zöldben hajló pálmák és haragos-zöld sycomorfák kellemes látványa. A pusztában itt ott látni kopt kolostort, mely inkább trogloditabarlang, s lakói hasonlítanak a vándor arabokhoz, ezek a papság beduinjai. Rendezett községek csak addig terjednek, meddig a Niliszap ér. A folyam szélessége 1000 és 6000 meter (félöl) közt változik.

*) Urunk megjelenése a földön hozzávetőleg 4274. évben történt. V. ö. Dankó: Historia Revelationis. Viennae. 1862. Cap. I.

Geologikus tekintetben megvizsgálta Egyiptomot Russegger (Reisen. Stuttgart 1841—50.). De ő sem bírta már megtalálni Nil hajdani öt torkolatát (a pelusini, taniti, mendesi, sebennyti és konopi). Mostani két torkolata Rosette és Damitte mellett vagyon. Ugyanő megvizsgálta a Vörös-tenger felé vonuló kopár sziklákat, melyeknek még völgyeiben sem nő fűszál, s az izzó napsugár sem bírja porhanyóvá tenni. E sziklák egész a Vörös-tengerig érnek, hol meredek partokat képeznek. Két és negyed mérföldnyire Kairótól a Nilpart jobbán (Tura és Masora mellett) vannak ama bányák, melyekben fejtették a gúlák anyagát. E bányák most elhanyagolják, mert az izlam ki nem állhatja a szobrokat, épületei számára pedig elég követ szolgáltatnak a romban heverő templomok, sírboltok és emlékek. Assuan fölött szintén vannak finom homokkő bányák, melyekből épültek a karnaki, lukszori templomok. Még fölebb, egészen a Vörös-tengerig vonulnak a gránit és syenit hegyhátak, ezek egyike bevonulván a lybiai pusztába, okozza az első vizesést, vagy jobban mondva zuhatagot. Ezer és ezer év óta mosásuk e fekete és vörös szirteket a Nil habjai s lármájuk behat a lybiai sivatag nesztelen csöndjébe; de kivájni nem bírták. E tájon fejtették a kősugarak (obelisk) anyagát, a bámulatos monolythokat (kőhasáb), melyek most Róma s Páris térein diszelegnek. E bányákban még most is látszanak a megkezdett, de be nem végzett fejtési munkálatok, névszerint vájt lyukak, melyekbe helyezték a faékeket, s ezeket megnedvesítve kifeszítették a kőhasábokat. E hely

tekintete olyan, mintha tegnap hagyták volna félbe a kővágást. Hány ezer és ezer kőfejtő dolgozhatott itt, míg amaz óriási köveket kivágták, melyeknek napfényre hozása a jelenlegi művészeknek is nagy fejtörésbe kerülne. Mennyi erőbe került azt tovaszállítani! A gránit gyönyörű változatokban lelhető fel e bányákban. A vatikani muzeum két vörös porphir sarkophagja (kőkoporsó) az itteni Duchan-hegységből származott. A Nilvölgy és Vörös-tenger közti hegyekben alabastromok, smaragdok és réz találhatók. Az alabastrom ily nevű felső-egyiptomi várostól nyerte nevét; a syenit Syene várostól (t. i. a mostani Assuan); Ammonium az Ammon oasztól (gyepsziget); topaz a Vörös-tenger Topaza szigetétől; Saphir szintén az ott található Saphirene szigettől. A syenit hajdan egyetemesen használtatott a kősugarakra, s az egyiptomiak mainapig tartó fényességet tudtak neki adni. A Jemseh-szigeten (39 mérföldre Suezről) gazdag kéntelepet találtak, melyre egy francia társaság kapott szabadalmat. Russegger állítja, hogy kell Egyiptomban köszénnék is lenni, de mindaddig a kutatás, furás siker nélkül maradt, még barna szenet sem találtak.

Az éghajlat különbözik Alsó- és Felső-Egyiptomban, az elválasztó vonalat Kairó a főváros képezi. Az alsóban gyakrabban esik, a tenger közelsége folytán, a felsőben úgyszólván soha, ege szakadatlanul derült, itt folytonos a nyár. Sok év foly el, míg Thébában esőt látnak. Erős harmat, Niláradás, álló vizek pótolják az esőt. A tél csak hűvös éjszakai szelekből áll, melyek a téli havakban fujnak, s hűsítik a

levegőt. De akkor is Alsó-Egyiptomban csak 8—13° R. fokot mutat a hőmérő, nyáron pedig 26—30° között változik. Felső-Egyiptomban 30—35 és 12—18 fok a véghatárok. Magában a Deltában néha 3-ik fokra száll a hőmérő. A chamsin- (samum) szél márczius és ápril havakban vagy 50 napig fúj, azért neve is ötvenet jelent, nem mindennap jelenik meg, de gyakrabban, s akkor eltart két napig is; ilyenkor a nap fényvesztett gomb a sápkóros égen, a távolság kék színe sárgába megy át, a vizek megszűnnek tüköröt mutatni, minden állat a homokba takarja el fejét, míg a vész átdühöng rajta. Maga a tikkasztó fuvalom schardnak neveztetik, s akkor a napon van 48 foknyi hőség. Okt., nov., decz. a közép hőmérsék 22 fokra tehető. Éjszakái nem oly kiállhatatlanok, mint az utazók panasolni szokták, a meghűtés csak oly gyakori, mint nálunk. Általán pedig végtelen kedves az éghajlat, főleg reggel a keleti égen a nap bővöshatású.

A lakosság száma 5 millióra tehető, már t. i. a mennyire keleten végrehajtható a népszámlálás. Núbia és Sudan harmadfél millióra rug, s így egész Egyiptom lakossága több mint nyolczadfél millió. Harmincz év előtt 3 millióra becsülték. Ezek között van 3.800,000 arab, 200 ezer török, 400 ezer beduin (kóborló arabok). A muzulmanok tehát négy millió, 400 ezer lelket számitanak. A keresztény lakosság 600 ezer főre megy, ezek között a koptok 350 ezeren vannak, a többiek frankok és levantinok. Frank községes neve az európai keresztényeknek. Levantin annyit, mint keleti keresztény. Ide nincsenek betudva

a nubiaiak (berber), kik városokban mint kapusok, kengyelfutók (sais), szakácsok, hordárok stb. szolgálnak, s kik oly helyet foglalnak el Egyiptomban, mint a gallego Spanyolországban, vagy tót atyánkfiai hazánk nagyobb városaiban, például Pesten. Mellőzve a beduinokat, egy művelt talajú mérföldre 8582 lakos jó, a mi tekintve a kettős, hármas áradást, nem mondható soknak. A törökök itt mindig urak voltak, az uralkodó is török, hanem most nagy mértékben előnyben van az üde arab faj, s a khedive is előszeretettel viseltetik irántuk, mert a török, nyaffadt lénye, aluszékony esze folytán nagyratörő vállalatokra képtelen.

A zsidót Egyiptomban szerfelett megvetik; azért ezek nem is törekednek oda, a minek oka egyébiránt a történelmi ellenszenv is ezen ország iránt. De leginkább az, hogy nem igen boldogulhatnak Egyiptomban, mert az örmény és görög tulajár eszökön. Furfangos eszü népben nem jutnak zöld ágra, csakjámbor egyeneslelkű lakosság közt. Azért itt csak kivételképen akadni zsidóra. A cigányok megfogyatkoztak, és csak vásárokon fordulnak elő, mint büvészek, kötél-tánczosok, kigyóbüvölők; feleségeik, lányaik jóslattal foglalkoznak, a szebbek és ügyesebbek mint nyilvános tánczosnők is szerepelnek. Van egynéhány sabaeus, kik a napot imádják, azon kívül fetis-imádók szintén igen kevesen, kik bizonyos nilszigeten lévő odvas fának mutatnak be áldozatokat.

Ámbár a lég igen egészséges, a mekkai karavánok igen sokszor hoznak járványokat: kolerát, pestist, s az áradások tulzása miatt sokszor hidegláz

is támad. 1870 óta Dseddában (Mekkához közeli tengerpart) van gőzhajóállomás, s ha kolera mutatkozik, a suezi ut elzáratik, s akkor aztán megkíméltetik Egyiptom, s a zarándokok másfelé viszik a járványt. Mind Dseddában, mind Suezben egészségi bizottság székel. A gyakori szembetegségről már Cyrus idejében panaszkodtak az egyiptomiak; oka a különféle savakkal telt por, mely izgatja a szemet, s meghülés folytán gyuladást okoz. Részben oka a salmiaktartalmú tevetrágyának füstje, mert a pusztán s falukon is tevetrágyával tüzelnek. Állítják, hogy a keletiek meleg fővege is előidézi a sok szembajtt. A számos egyszemű ember onnan eredt, mert így kerültek el főleg Mehemed Ali alatt a keserves katonáskodást. A vakok töbnyire muezzim (muzulman bakter) szolgálatokat visznek véghez, mert így némely török biztosítva érzi magát, hogy a minaret (torony) tetejéről a bakter be nem lát haremje titkaiba. Ezek hirdetik az imaórákat, mert a harangok iránt nagy ellenszenvvel viseltetnek.

Kivándorlás nem történik, mert a felláh (földmivelő) másutt meg nem élhetne, aztán a fatalizmus elfojt benne minden erélyt; állapota bizony nem olyan, hogy jobbat nem kívánhatna. A bevándorlás azonban folyton növekedik. Nubia és Judia ide küldi fiait szolgálni. Syria, Armenia kereskedni, Európa gazdagodni, ez utóbbiak miután megszedték magukat, szivesen volnának haza. 1868 évben 43.538 szállt ki az alexandriai kikötőben, ezeknek egy hatodrésze tovább ment, a többi egyiptomi lakos lett. Nyolcz év előtt még többen kötöttek ki, de ennek oka volt a

kereskedelmi élénkség, melyet az amerikai gyapottermelés ideiglenes megszünése okozott. A többi kikötőkbe ugyanily arányban érkeztek idegenek. Az európaiak nagy befolyással vannak Egyiptomra, tudományt, ipart, finomabb erkölcsöket hoznak, sokszor nevezetes tőkét, habár akad elég csaló és szédelgő. Bizonyos azonban, hogy nagy mértékben segítik elő a haladást. A kormány előmozdítaná a bevándorlást, ha az idegenek adóelőnyökben nem részesülnének, s más szabadalmakat nem követelnének.

A rabszolgaság 1863 eltöröltetett. A tulajdonjog egyetemesen el van ismerve, s így miután ez alapja a polgárisultságnak, Egyiptom a haladás útján van. Az alkirály birtoka másfél millió feddan (nem egészen két hold egy feddan) tehát az ország cultivált földének negyed részét birja, tőkeértékét egy milliárd frankra lehet becsülni. Ezen magán-javak elnevezése : siflik. Az igazgatást kezeli egy testület (divan el sefalik) a khedive indézkedései szerint, a jövedelem az ő zsebébe foly, mert ezek nem koronajavak. A mostani alkirály eltörölte a robotot, s a fellak napi dijt kapnak, 4-5 piástert (tizest). A siflik mellett vannak ibadejje földek, melyeket a fejedelmek művelés végett adnak át tulajdonjoggal úgy, hogy a birtok első három évben adómentes, azután 10 százalékot fizet.

A többi birtok mind »mirijószág,« azaz, mely a Korán szerint az állam tulajdona, de a felláh használhatja mindaddig, míg rendesen fizeti az adót. Ez természetesen nyomorra vezetett. 1857-ben kiadatott egy rendelet, mely szerint a birtokot csak a tulajdo-

nos rokonai örökölheték és nem az állam. Ezen törvény kezdete, alapja a polgárisultságnak, befejezése pedig a teljes tulajdonjog és az adók aránya a talaj használhatóságával. A földadó igen nagy, 20 száz-tólira tehető.

Az igazságszolgáltatásnak hátránya, hogy még mindig a Koran elvei szerint ítélnek, habár lassankint kiszorított egynéhány ügyben. Miképen is szolgálhatna mintaképül 1200 év előtt alkotott törvénykönyv polgári ügyekben!? Ez okon már Mehemet Ali önálló kereskedelmi törvényszékeket alkotott, melyek 1861. újra rendezettek. A házassági ügyek még mindig a Koran szerint intéztetnek el. Kairó- és Alexandriában vannak föllebbezési törvényszékek, melyek egyuttal viszonyosan semmisítő határozatokat is hoznak. A bonyolódott közigazgatási és törvénykezési ügyeket szakavatottan közli Stephan legujabb munkája. Bennünket főleg az idegenek törvényelőtti állása érdekel.

Az idegeneket illető igazságszolgáltatás a consulok által gyakoroltatott, de a különböző (mert 17-féle) nemzeti törvények változékonysága, az innét támadt visszaélésekből éles panaszokra adott okot, mire 1870. évben a külföldi kormányok Nubar egyiptomi külügyérhez fordultak, s egy értekezletben elhatározták, hogy valahányszor az europaiknak peres ügyeik lesznek az arabokkal, ezt ne a consulates, hanem vegyes törvényszékek intézzék el, melyeknek európai tagjai többségben lesznek. A törvényszék három fokú, s kezelési nyelve az olasz vagy francia. A szerződés öt évre szól, hogy ezen

idő alatt minden nemzetbeli megfigyelve a szükséges reformokat, azokat ezen időköz letelte után érvényesíthesse. Azonban ezen intézkedés sem tökéletes, mert habár az idegenek, az említett nyelvek egyikét többnyire értik is, sokszor azonban nem tudják, s ha szegények is kénytelenek tolmácsot fogadni drága pénzen. Főleg az angolok zudultak fel ezen intézkedés ellen, s hangosan követelik, hogy az ő nyelvök is legyen hivatalos. Az igazság azt látszik követelni, hogy minden ember azon ország törvényeihez alkalmazkodjék, melyben lakik, tehát a kivételes bíróságok is fölöslegesek lennének. Ámde gonosz dolog olyan ország törvénytmondása alá hajtani fejjünket, hol a bűn fogalmát másképp határozzák meg, mint nálunk, mert például az államvagyon kis megkárosítása halállal büntetetik. Ilyképen igazolvák a konszularis, meg a vegyes törvénytörvényesékek, melyek a francia codex szerint ítélnék.

Ezen általános áttekintés után Egyiptom részleteibe bocsátkozunk. Kezdjük Suezszel, nem csak mert keletről kezdve utunkat, elsőnek ajánlkozunk, hanem mert ez korunk legnagyobb vívmánya, mely által a gúlák nemzetével versenyzett; miután a mit régiek oly sokszor megkezdettek, de végrehajtani nem bírtak, napjainkban világgraszoló ünnepélylyel bevégeztetett.

II.

S u e z.

Afrika 1869. nov. 16. óta sziget; ugyanis e napon nyitattott meg a suezi csatorna, mely elválasztotta Ázsiától s így azóta teljesen övedzi a tenger. Az isthmusi (földszoros) pusztának története bevág az ősi korba, s mindenha említett az emberség évkönyveiben. Erre vezette népét Mózes a Vörös-tengerhez, s onnan a Sínai-hegyre; erre vonultak be Cambyses és Xerxes alatt a perzsák, a gazdag Nilföld elfoglalására, e táj látta Nagy-Sándor phalanxait, itt szárnyaltak Octavian legióinak sasai, erre vonultak a proféta hordái zöld zászlóik alatt a Koránt tartva kezökben. Mi is itt kezdjük utunkat.

Ámbár a Vörös- és Középtenger összeköttetése a mi korunk diadala, a Vörös-tenger és a Nil közti közlekedés már a legrégebbi korban is foglalkodtatá az elméket. Már Sesostris, azaz II. Ramses (1394—1328 Krisztus Urunk születése előtt) akarta Nil keleti ágát Arsinoe mellett a Vörös-tengerbe vezetni, azon völgyön át, mely Kairón alul egyenesen keletre, a Vörös-tenger felé terjed, vagyis Gósen

vidéken, hol laktak a zsidók. Ezen munkát főleg a zsidókra bízta, kik a leendő csatorna táján építették Pithom és Ramses városokat, melyeknek elpusztult romjait legujabban fedezték fel. Ezen sanyaruan kemény munkák adtak alkalmat a zúgolódásra s így a kivándorlásra. II. Ramses czélja volt csupán a Nil fölös vizeinek elvezetése a táj öntözése és harczok idején seregeinek élelmezése végett.

Herodot szerint II. Necho kezdette meg ezen csatornát; de miután 120 ezer egyiptomi elveszett a munkában, abba hagyta, mert egy jóslat megijesztette, hogy idegenek számára készíti. Csak Darius Histaspis († 485 Kr. sz. e.) végezte be. Kezdődött Bubastis városánál s végződött a timsa (krokodil) tónál, melyben azóta krokodilok tanyáztak.

A két tenger összeköttetésének eszméje Amru, Egyiptom hódítójának eszméje (640. év Kr. u.); de a valóságban csak a Nil-csatorna mellett maradt; azóta pihent az eszme I. Napoleonig. Ez 1798. megbízta legfőbb mérnökét Lepére-t, hogy mérje meg a víz állását s a földképződés viszonyait. Negyedfél évig dolgozott, számos viszontagsággal küzdve a háborús idők miatt. Ezeknek tulajdonítandó azon tévedés, mely korunkig tartott, hogy t. i. a Vörös-tenger színe 9 meterrel magasabb. Későbbi munkálatok folytán (Bourdaloue, Stephenson és Negrelli), a tévely kimutattatott már 1847-ben. Lesseps Ferdinánd ezen számításokat öt éven át tanulmányozta; nemes lelkesedése, s mondhatnók önzetlen önámítása egyenlő volt a munkával, melyet végrehajtott. Ha nem remélt volna annyit, nem meré-

szelt volna semmit.*) 1852. körutat tett Európában a kormányok megnyerése végett. A török szultán Egyiptomra háritotta az ügyet; Németország közömbös volt, Ausztria érdeklődött iránta, de áldozni nem akart, Franciaország felkarolta, Szaid pasa pedig lelkesedett iránta. Ez utóbbi 1854. engedélyt állított ki, mely szerint Lesseps társulatot szervezhet a csatorna építésére. A haszonvételi jog 99 évre szólt a megnyitástól számítva; mely idő lefolyása után, Egyiptom tulajdonává lesz. Az állami telkek ingyen adatnak e célra. A tiszta jövedelemtől 15-száztlit fog a társaság fizetni a kormánynak. A vámadóra minden nemzet egyenlőn köteles. Legott megkezdettek a mernöki munkálatok, de egyúttal a közbeeső csatornát ásták Kairótól Suezig, mely iható vizén kívül, öntözésre, s közbeeső hajózásra használandó. 1855-ben mindenféle nemzetbeli mérnökök vizsgálták az ügyet, s főleg az angolok által terjesztett nehézségeket; ezen bizottság tüzetes munkálatok után kimondotta, hogy az eszmét végre lehet hajtani. Ezen legfőbb ítélet bizalomra gerjesztette a közvé-

*) Korunk e nevezetes férfja született 1805. nov. 19. Versailles-ben. 1825-ben a lissaboni consulságban alkalmaztatott, 1828. Tunisban alkonsul, 1831. Alexandriában konsul. Hasonló minőségben volt Rotterdam-, Malaga-, Madrid- és Rómában. 1848-ban támadt elméjében a suezi csatorna eszméje, azóta elfoglalva tartja. Munkája (Percement de l'Isthme de Suez) két kötetben 1855-ben jelent meg Párisban. Vallásos ember, azért a megnyitási ünnepélyen merte kimondani, hogy »je suis un catholique croyant,« a mihez napjainkban bátorság kell. A Vaillant tábornok halála által megürült francia akadémiai tagságra ki volt jelölve.

leményt, s a mint 1856-ban kiadták okadatolt véleményeket, erélyesen kezdettek a munkához. Az alkirály újra kiadatta a 23 szakaszból álló engedélyt (1856. jan. 5.), mely az említett föltételeket jóváhagyta, egyúttal megerősítette a társulat 78 szakaszból álló alapszabályait. A részvények jobbára Francziaországban keltek el. Lesseps egy nemzetközi konzultát szervezett, mely függetlenül az igazgatási ágtól, a különböző műszaki vitákat elintézte. 1859. ápril 25-én megkezdődött Port-Szaidnál (tengerparti új város, most már 12,000 lakóssal) a munka 25 ezer munkással, kiknek négy ötödét csekély napidij mellett Egyiptom szolgáltatta.

A műszaki dolgok bennünket nem érdekelnek; Stephan körülményesen leírja. Csupán egynéhány közérdekű adatot említünk meg. 1862. évben 1600 teve csak iható Nilvizet hordott a munkásoknak 4000 hordóban; ezeket úgy készítették, hogy a teve hátára valának alkalmazva. Ezen kiadás naponkint 8000 frankot tett. Az említettük édesvizü csatornát, melyen holdvilágos éjjeleken is dolgoztak, még 1863. december 29. végezték be, ilyképen vízzel el voltak látva. 200 kőfejtő dolgozott Alexandria mellett, a partépítésre való anyagok szerzése végett; 32 hajója a társulatnak Európából és Ázsiából szállította az építészeti anyagokat. A társulatnak volt önálló postája, eleintén dromedárokon; azután ferge gözhajókon, a hogy hajózható lett a csatorna. Mint-hogy Egyiptomban baj van az apró pénzzel, a társulat cartonpapíron isthmusi váltópénzt csináltatott. Minden munkásosztálynak volt kath. és görög kápol-

nája, orvosa. 1862. megtizedelte a munkásokat a typhus. 1865-ben megriasztotta őket a kolera, mire csaknem minden munkása szétfutott. Az ekkor 7000-re felszaporodott európaiakból 20 nap alatt 219 ember halt el, köztük egynéhány hivatalnok, 5000-en pedig haza vonultak. Szerencsére júliusban megszűnt a kolera, s így a munkások hajlandók lőnek tovább dolgozni. Két verekedés okot adott, hogy a kormány az egész Istmust önálló tartománynyá alkotta, külön főnökkel, ki Izmailában székel, a szükséges rendőrökkel.

Izmaila város ekkor keletkezett, Paucher mérnök rendezése szerint. Csakhamar vasutat építettek egyrészt Zagasig, másrészt Suez között, s most gyönyörű a város a Timsató partján.

Innen kormányozták a munkásokat s a 22 ezer lóerejű, gőzgépeket; ezek főleg akkor léptek életbe, mikor 1864-ik évben az egyiptomi kormány elvonta a 20 ezernyi munkaerőt, miből 60 millió kára lett a társulatnak, de ezért a kormány 30 millió franknyi kárpótlást fizetett. A gépek által azonban hamarabb végezték el az ásást. Nemsokára meglátogatta a munkálatokat a walesi herczeg, 1869. márcz. 14. a khedive, mely alkalommal a keserű tavakba először bocsátottak tengervizet. Később idegyült a Vörös-tenger, tehát itt egyesültek először a görögök és rómaiak vizei.

Húsz évi fáradalom elvégre meghozta gyümölcsét. Lesseps öt évig tanulmányozott, öt évig tett előkészületet, s 10 évig dolgozott hallatlan kitarással. Szokta is mondani Guizot szavait: »le temps

ne respecte que ce, qu'il a fait.« Az idő csak azt tartja becsben, a mit alkotott; mely mondásnak a gúlák országában alapos jelentése van. A megnyitás 1869. nov. 16-án történt Port-Said-nál, hol királyunk Ő felsége is jelen volt; Kecskeméthy Aurél jeles tollából, mint szemtanutól, átveszszük a következőket :

»Déli egy óra tájban kiszálltam a partra (Porte Szaid-ban). A csatorna nyílásán nagy diadalkapu állt, mely mint az egész város, francia, osztrák, magyar, török zászlókkal volt feldiszlítve. A kiszálló hidon fényes társaság várta a fölségeket. Európa valamennyi nagyhatalmasságainak képviselői díszruhában, fényesen öltözött egyiptomi pasák, francia, osztrák, porosz, angol, hollandi stb. katonatisztek; — a hidon túl lovas és gyalog katonák képeztek sort, mögöttük tarka népség, európai munkások, ázsiai, afrikai népek, nők, férfiak, gyalog, kocsin, lóháton, számaron.

Két óra után kezdtek megérkezni hajóikról a főuraságok. Legelőbb a vicekirály, fényes kísérettel; ezután ő fölsége Ferencz József tábornági egyenruhában, végre Eugenia császárnő. Majd elfeledtem a puszták hőjét Abd-el-Kadert, ki a rajta elviharzott idők daczára férfierejének látszólagos teljében, de halvány finom arczával, sas orrával, sötétén fénylő mélyérzésű szemeivel, s alig öszülő koromfekete bajusz- s szakállával, fehér burnusban, fején fehér capuchonjába burkolva, mellén a becsületrend szalagjával, mint a férfi-szépség ideálja csendesen és méltóságos szerénységgel állt a fényes

nép között; Ő fölsége kegyesen kezét szorított vele, Eugénia nyájasan üdvözlé, s a többi főurak is a legnagyobb kitüntetéssel érintkeztek vele, — mit ő méltóságos nyugalommal vőn.

Másnap kezdődött az ünnepi menet. Elül a csatorna munkásai, minden nemzetbeli zászlókkal, azután a tisztos, de eleven kinézésű, öreg Lessepő, a nagy műnek ünnepelt alkotója; azután a fölséges s fönséges uraságok. Vagy negyed óranyi távolságra félsziget-forma zátonyon, deszka-járdán haladván elő: a csatorna szélén álló két pompásan díszített pavillonhoz értünk. Egyikében a mollák mondtak hálát Alláhnak, másikban, katolikus szertartással avatták föl a nagy művet; a zsidóból convertált hires hitszónok, abbé Bauer, jó hangon ünnepélyes szónoklattal kérte le arra Isten áldását, dicsőítve emlékeztvén mindazokról, kik létrejöttét előmozdíták, a francia császárról s nejeről, Ferencz József ő fölségéről, a Khedivéről, Lessepsről s társairól stb. A nap dühösen égetett fejünkön a ceremonia alatt; én az ékesen szóló abbé kissé színházias előadásának végét be sem várva visszatértem Carignano-hajóra.

November 17-én indult meg Port-Said-ból a hajóraj; a Suezcsatorna tetteleg megnyitott; ámbar úgy hallók, Izmaila és a keserű tavak közt még éjjel nappal löporral dolgoznak a csatorna medrén. Ötven-hatvan nagy hajó, s számtalan apróbb várt a jelre, s a kapitányoknak s kormányosoknak nem kis ügyességet kellett kifejteniök, hogy összeütközés nélkül könnyen kibontakozhassanak a kikötőből. A hajók öt osztályba soroztattak; legelsőik indítottak

meg a fejedelmek s kíséreteik hajói; a második osztályt kipezték a hadi hajók; következtek a postahajók; a negyedik osztályban a kereskedelmiek; az ötödikben a kisebb magánhajók.

Kilencz óra tájban indult meg az Aigle, utána a Greif, királyunk ő fölségével, Hohenlohe hg., Bellegarde gróf- s néhány szárnysegéd urakkal. Ezt követé az Elisabeth : Beust, Andrássy, Plener, Hoffman, Vértessy Sándor urakkal; azután a Carignano a kíséret többi tagjaival. Lassan, csak fél gőzerővel haladtunk elő a csatornában. Az idő gyönyörű volt, a nap forrón sütött. Elhagyván a Manzalé tavát, a vidék kopár pusztasíkság; a hosszú homok-zátványokon számos vízi madarak különösen az egyenkint sorban álló nehéz szélesszáju pelikánok és a kecses vörösszárnú flamingók ezrei. — Egész nap megtartá a vidék e sivár jellemét; a csatorna partjain csak itt-ott volt növény, bokros erős bozot egy neme látható.

Félkettőkor Kantara kis arab város, fél ötkor Girs helysége mellett mentünk el; útközben itt-ott gőzerővel működő óriási vidrák álltak, zászlókkal fölczifrázva; s a diszesen öltözött vagy szurtos munkások mindenütt örömujjongással fogadtak. Itt-ott egyiptomi hajó ágyúszóval tisztelgett, illetőleg ránk ijesztett, hogy oldalba lő. Itt-ott a parton egy-egy csinos kunyhó állt, sűrű folyondároktól vagy fiatal fáktól környezve, hol a csatorna mérnökei ütötték fel ideiglenes tanyájokat; csinos nők s kedves gyermekek kendőikkel integettek. A mérnökök és munkások e tanyái a homokpusztában, valamint

Port-Szaid városa is az édes viz-csatornából csöveken kapják a vizet. Öt óra tájban értünk a Timsa-tavára, mi arabul annyit tesz, mint Krokodil-tó.

I z m a i l a új város, mely a csatorna építésének köszöni keletkeztét. Az édesviz-csatorna partján fekszik, vagy 5000 lakóval, — s a csatorna szivét képezi az. A vidék síkság ugyan; de a nagy tó csendes vizével, a lenyúgvó napnál igéző látvány volt. Naplehunytaival a város és a hajók megvilágítottak, s mi is kieveztünk a partra.

A város felé sétálva, Lesseps urnak, és a csatorna főépítészeinek Lavaley és Bovel uraknak kecses házeit néztük meg, melyek sycomor, tamarisk, pálma és bananafák sűrű árnyaiba rejtvék, mint megannyi tündéralakok.

A város merőben új, nagyrészt fából épített, többnyire emeletes, természetesen föld nélküli házakból áll, alul boltokkal, vendéglőkkel, kávéházakkal, s mulatóhelyekkel, hol nyitott ajtók s ablakok mellett sans géne enyelegnek czifrán öltözött leányok, s ki tudja a világ melyik zugából ide vetődött tengerészek, munkások, kalandorok s kíváncsi turisták. Az utczák egyikét Avenue l'Imperatrice, másikat Avenue Francois Josephnek nevezték el. Az utczák szélesek, fasorokkal látvák el, mi a városnak derült képet ad; de a forráság és homok az ottlakást nem teszi kívánatoszá.

A Nilből ide vezetett édesviz-csatorna körülbelül két-három öl széles, hosszában messze terjednek a dús tenyészetű kertek; s a várostól vagy negyedórányi távolban a vicekirálynak épülőfélben le-

vő szép palotájá áll. A csatorna másik oldalára hidak vezetnek át. Es onnan csodálatos ének és zenehangok, sípok és nagydobok zaja üti meg füleinket.

Ott egy egész rögtönzött város áll sátorokból, melyek oly ügyesen voltak czövekekkel s kötélekkel a földhez szegezve, hogy közeik egyenes kényelmes utczákat képeztek. Az egyszerűn fehér ponyvavámszonból készült vagy pompás selyemmel bélelt s finom szőnyegekkel borított terjedelmes sátrak alatt s mellett tanyáztak a Syriából, Egyiptomból, Nubiából, Afrika közelebb fekvő pusztáiról, a vicekirály meghívására ide jött festőileg öltözött arabok s beduinok ezrei. Az útközök számtalan üveglampión által fényesen megvilágítvák, s azonkívül a nagyobb sátrak előtt póznákon, illetőleg póznára szegezett vasrostélyokban lámpa gyanánt mézgas illatos fahasábok égtek, tündéri világot vetve az ily tömegben s ily jellemző zsbongásban még sohasem látott czifra népekre.

Néztük a dervistánczot, elejénte szent tornáztat volt, azután oly dühösségig vitték, hogy lerogytak. Nov. 18-át a Timsatavon kelle töltenünk. Délután sétáltunk Izmaila kertjei és sátrai közt. Partra szállt Eugenia császárnő is. Azután az alkirály contojárá ebédelt vagy 5000 vendég, kikért naponkint fizetett 65 frankot. Este tánczmulatság volt, hol Apponyi gróffal, Szende Bélával találkoztam. Nov. 19-én elindultunk Suezbe, de a folytonos megakadások miatt (mert még sok helyütt dolgoztak) csak 20-án értünk Suezbe. » Igy ir Kecskeméty.

S u e z , ahogy melléje vezetett a Nilfolyam csatornája, élénk város lett, a tengeri

csatorna által pedig világhirűvé. Lakosainak száma 3000-ról 15 ezerre szaporodott. Azelőtt egy tömlő (három akó) édes vízért elkértek 100 frankot is, most pedig a Nilcsatorna által mintha Mózes pusztai csodája öntött volna életet az emberekbe. A csatornán hajózva csakugyan látható Sinai hegye, ama szikla, melyből Mózes vizet bocsájtott, s forrása most sem apadt ki. Azonkívül a táj termékenységét is előmozdította a Nil-csatorna. Hossza 30 mérföld, szélessége 10—25 meter (félöl), mélysége két meter.

A Suez-csatorna költségei 400 millió frankra tétetnek, ide nem számítva a megnyitási ünnepély 29 millió frankját, ezt a khedive maga fizette. De hogy a világ országútja legyen, még egyszer annyi millió kellene. Az amerikai pacific-vasut csak 550 millió frankba került.—1870-évben föl-aláment 491 hajó, ezek közt volt angol 314. Eddig legtöbb hajó, a mely egy napon átment, 14-re tétetik. A jövedelem naponként növekedett, de a mint a német-francia háború kiütött, nagyban megfogyatkozott a hajók száma. Azonban a vám igen nagy, mert egy utasért 10 frankot, egy tonnaért ugyanannyit kell fizetni; a vitorláshajóknál a vontatási díj tonnánként: 2 frank, s még más különféle fizetések rovatnak a hajóra. Ám bár ilyen nagy a vám, mégis csekély a jövedelem az irtóztató kiadások miatt. 1870. évben a bevétel volt 6 millió 400 ezer frank, a deficit pedig 6 millió. A fönrtartás költségei másfél milliót emésztenek meg, az igazgatás csak-nem három milliót. 1870 évben 14 gőzkotrógép dolgozott benne vájva a talajt. Ha majd az európai gyárakban a csatornába alkal-

mas hajók elkészülnek, várni lehet, hogy az átmenő hajók szaporodnak; 1872. évi októberben máris 80 hajó ment át, ezen növekedés természetes is, mert például a Triestből Bombay-ba vezető út, mely a Jóremény foka körül 5960 mérföldbe kerül, Suezon át 2340 mérföldet tesz, tehát 3600 mérfölddel rövidebb. Liverpoolból Bombayba 45 napig megy a hajó Suezon át, a Cap-on át 100—120 napba kerül. Most azonban még igen sok hajó alkalmatlan ez utra: ugyanis a csatorna mélysége 8 meter, tehát a hajó nem járhat $7\frac{1}{2}$ meternél mélyebben. A sebesség óránként 10 kilométerre van kimérve. Eddig Carolina, brit hajó legsebesebben, 13 óra és 10 percz alatt járta meg a csatornát, melynek szélessége 100 és 60 meter közt változik. Nagy baj van a köszén hiánya miatt. Port-Szaidban 1869. egy tonna angol köszén 40 frankba került. Stephan megmondolásra ajánlja, ha vajjon a pécsi köszén nem lehetne-e Port-Szaidba szállítani, mert ott idővel iszonyú mértékben fog kerestetni a köszén.

Habár világhivatása van is a csatornának, mégis aggódnak sorsa felett, s félnek a bukástól, ám-bár Lesseps lángesze legalább tiz válságos nehézségből már kimentette a társulatot; miután ő az értelem egész komolyságával s a sziv elszánt lelkesültségével függ rajta. Valóban megbélyegezné századunkat az eset, ha a pénzre való tekintet miatt elbukni engedné. A gyalázat követ tolná századunkra a történelem, ha évezredek álomüző vágya teljesevé, azt a pénz hiánya elenyésztetné. Ezen esetben, úgymond Stephan, a kormányok szoros kötelessége

összeállani, s a nagy művet, melynek országok és századok, tehát tér és idő rendjében a végtelenség veszi hasznát, felkarolni. Eladással — mint rebesgetik — nem lenne rajta segítve, mert ismét nyervagyó társulatok kezébe kerülne, azért Lesseps ezen tervnek álhatatosan ellentmond, ennél fogva mentsek meg a kormányok.

A suez-i isthmus annyi századon át akadályozta a culturát, mert Afrika és Ázsia közt fentartván a szoros összeköttetést, előmozdítván eképen az izlam elterjedését: mindenkor az egész egyesített keletet, ellenébe állította a különféleképen szétosztott nyugatnak. Ezen korlát immár szét van rombolva, az izlam hadtestében nagy rés támadt, mert Port-Szaid és Suez között európai gyarmat lesz idővel. E résen a nyugati polgárisultság diadallal fog bevonulni. Ebbéli fölséges hivatásának csak akkor fog megfelelni, ha nem a társulatnak vagy egyes hatalmak kezében lesz, melyek önző céljaikra kizsákmányolják, hanem az összes államok nemzetközi védnöksége alá kerül, melyek virágzó fennállását, minden nép, éghajlat s idő számára biztosítsák, a khedivére bizván a legfőbb felügyeletet. Erre őt nem csak területi joghatósága ajánlja, hanem magas műveltsége, államférfiúi belátása s az új vállalat iránti lelkesültsége nagy mértékben hivatottnak hirdeti.

III.

G o s e n.

A portszaidi földszorosnak éjszokról első tava a Mensale-tó. Legott mellette van egy hosszú földemelkedés, mely ezredév óta útja az egyiptomi s syriai utazóknak, ez természetes hid a Menzale és Ballachtó között, ez okon el is nevezték »el kantara,« hidnak. Ezen töltésszerű dombhát most el van metszve, rajta van a csatornai hajók állomása: Raselech; a karavánokat repülő hidakon szállítják. De ha valaha Kairo és Jeruzsálem közt vusutat építenek, kétségkívül erre fogják vezetni, s akkor itt a csatornán hidat építenek.

Ezen természetes alakulás bizonyossá tesz minket, hogy e földet taposták Noe, Chám fiainak utódjai, midőn a Nil-völgyben a legrégebbi culturát megállapítandók voltak; erre vonult Ábrám tevéivel és juhaival. Az egyiptomi József erre vitetett a kereskedők által, ezen vonult s bucsut intett hazájának Jákob, s végre ezen uton ment a futamodó kis Jézus, szűz anyjával, Máriával, kik jelenlétökkel Egyiptomot megszentelték. A legenda szerint csak

arra nő a jerichói rózsa, a merre szüz Mária ment, s amattájékon csakugyan látható e növény. Ezen egynéhány bibliai esemény arra késztet, hogy a mit a tudomány az úgynevezett monumentalis hittan, mely tudnillik kő-cserép-üveg-emlékekből vonja ki az érveket,— erre nézve napfényre hozott, röviden megérintsük. Vezetőnk részben lesz Ebersnek az előszóban bemutatott műve.

Nagy diadala ez a bibliának s így a ker. valásnak, hogy igazságaira naponkint dúsabb fényt vet a tudomány. Voltak tudósok is, kik a sz. írást egynéhány csaló koholmányának vélték, kik t. i. összeálltak, hogy saját véleményeikre hajlitsák az embe- reket, s megirták a szent könyveket, oly későbbi időkben, a mikor már nem lehetett kimutatni hazugságaikat; hanem a kutató tudomány bebizonyította a biblia hitelességét és állításainak igazságait. Az egyiptológiával foglalkozó tudósok, minél több emléket találnak Egyiptom keleti részében, annál nagyobb érvkészlettel bizonyítják be, hogy a szentírás egyiptomi tudósításainak minden szava igaz, hogy valóban a helyszínén járt írója, tehát nem későbbi férczelmény, mint főleg a mult században, merészen inkább mint okosan, híresztelte néhány tudós.

Föltételezzük a bibliai események tudását (Móz. I. k. 39. r.), ennélfogva csak röviden érintjük, hogy József megmentvén Egyiptomot, egy területet kapott atyja s testvérei számára, melyet azok utódjai 430 esztendeig birtak, de gondolatban hazájukhoz voltak csatolva. Elvégre annyira elszaporodtak, hogy az egyiptomi politikának aggodalmas részét alkoták.

A tartomány neve Gosen, habár a tudósok sokat vitáztak határai felett, most jóformán meg lehet mondani területét. Bizonyos, hogy a delta (a Nil két torkolata közti terület) keleti részén feküdt, mert a zsidók kivonulásakor, ámbár az állomások megjelöltek, a Nil-folyamon való átkelésről nincsen szó, és csak így történhetett, hogy oly hamar jutottak a Vörös-tengerhez.*) Azonkívül a zsidó területen oly városok és helyek említettnek, melyeknek nyomát a tudósok fölfedezték. Mellőzve szerzőnk bizonyításait, ez az eredmény : Éjszokról nyugatra indulva ki, határa volt a Mensale-tó, azután a taniti Nil-ág, egészen Heliopolisig, Kairo mellett; innen félkörben a Lesseps-csatorna mellett a Timsa-tóig, vagyis a mostani Izmaila városig, ettől pedig egyenesen éjszakra Pelusiumig, mely a földközi tenger partján feküdt. Ezen hosszúkas területen laktak a zsidók, mely tartomány igen termékeny volt. Habár most számos helyen sivataghoz hasonlít, egy Londonban őrzött hyeratikus papyrtekeres szerint, dús termékenységű s így állattenyésztésre felette alkalmas volt, ez okon maga Farao (király), ki ekkor Memphisen lakott, rájok bizta saját marháit is. Neveztetik az Gosen-

*) A Vörös-tenger vize épen nem vörös, hanem szépzöld-kék. Talaja sem vörös; neve tehát onnét ered, hogy a mint Egyiptom termékeny részét fekete földnek nevezték, sivatagjának vörös (teser) volt a mellékneve. Így jó elő a képirásban is Egyiptom keleti része és Arabia-Petrea (köves). A parti tartomány neve átment a tengerre is. Minthogy partjain sok nád termett, elnevezték nádtengernek is. Ebers, Von Gosen nach Sinai. 518. lapon.

föld, Ramsessehnek is, ezen név Ramses városától ered, mely azonban ekkor még nem létezett, a zsidók ottmúlásuk utolsó idejében épült, hanem a zsidók keserves emlékei miatt, e név az egész területre ruháztatott.

A József iránt kegyes Farao meghalt és a zsidók családokból népcsoporttá lesznek, mely szémi eredeténél fogva, rokon azokkal, kik Egyiptomot keletről már régóta háborították.

Új dýnastia lép a trónra, ez észreveszi, hogy ha a zsidók egyesülnek fajrokonaikkal, ez Egyiptomra válságot idézhetne elő, mert a szemiták sokszor éldelegtek Egyiptom gazdagságain. Gosen földjén már a zsidók bejövetele előtt laktak szemita törzsek; most elszaporodván a zsidók, fölülmulták e tájon az egyiptomiakat. Ez okon a zsidókat őriztették s különféle nehéz munkákra, főleg téglagyártásra kényszerítették. Őrizetül egy egészen vad népet, a Nil nyugati partjáról, Lybiából származott, merőben idegen embereket rendeltek, kik Egyiptomban ép úgy végeztek csendőri szolgálatokat, mint Görögországban a scithák. Vannak egyiptomi képek és feliratok, melyekből kitünik, hogy a zsidók csakugyan téglát gyártottak, a mint arról a szentírás is szól (Móz. II. 1. 13—14.). Mellettök állnak a felvigyázók, kik a restelkedőket nógatják, sőt botozzák is. Papyros-tekerceken előszámláltatnak az ételadagok s a város neve, melynek építésére csinálták a téglát. Ilyen város Ramses, mely Gosen földén délre feküdt, nem messze nyugatra a jelenlegi Izmailától. A felügyelő munkatisztek neve: matai. Ramses (jelenleg

Maschuta) romjaiban még, de most is találni téglákat, melyek a biblia hitelességéről bizonyítanak. Ugyanis avval kinozták a zsidókat, hogy nem adtak a munkához pelyvát, s így kényszerültek vágott szalmát használni. A biblia így szól: »Ezután többé a népnek ne adjatok pelyvát a téglacsinálásra, hanem magok menjenek és szedjenek tarlót, s vessétek rájok a téglaszámot, melyet azelőtt csináltak vala, és semmit le ne szállítsatok, mert hivalkodnak és azért kiáltják mondván: menjünk el és áldozzunk Istenünknek.« (Móz. II. 5, 7—8.) Ilyen vágott szalmával készített téglák láthatók a berlini muzeumban. Így bizonyít róluk Lepsius és Ebers,*) kik a helyszinén látták a téglákat. Ezt azért is könnyű fölismerni, mert itt s másutt is, mint pelyvával, ugy szalmával készített régi téglákat találnak folyvást. Nincs két-ség tehát benne, hogy a város, melynek építésében nyomorogtak a zsidók, Ramses, mely az akkori fejedelemtől, II. Ramsestől nyerte nevét. Erről tanuskodik a közelében még meglevő gránitszikla, melyen a fejedelem (II. Ramses) trónon ül istenek társaságában s neve hatszoros ismétlésben fordul elő. Egy papyrus-tekercsen pedig szóról szóra ezek állanak: »ez okon hallám uram szemének (a hivatalnok czime) üzenetét, mely így szól: adj gabonát az egyiptomi katonáknak és a zsidóknak (apru), kik köveket készítenek Ramsesnek, az istenek kedveltjének városában.« Ebersnél.

Az egyiptomi királyok névsorában találni ugyan

*) Ebers idézett munkája 501., 521. és 522. lapon.

több Ramses; hanem az emlékek kétségkívül teszik, hogy a kiről itt szó van, az II. Ramses volt, ki Mózesel körülbelül egy időben született, és nagyszerű építéseket vitt véghez. Fia I. Seti-nek, s már kis korában viselt koronát; ez okon az ő és atyjának (a görög Sesostris) tettei egy személyben magasztaltatnak. (Ez iránt nincs többé kétség, mert még »tojás-korában« uralkodott, azután önállólag II. Ramses név alatt. Ebers 473.) Dicsően kormányozván nemzetét, az egyiptomiak nemzeti hőse lett, azért csakhamar isteneik között dicsőítették. Diadalmainak magasztalásai még most is olvashatók a karnaki templom déli falán, a lukszori oszlopokon Thebában stb. Ez volt a zsidók elnyomatásának Fáraója, de már atyja adta ki a parancsot, hogy a zsidók első szülöttei vízbe fojtassanak. Azonban Mózes megmenekült.

Ezen esetet szerzőnk nem helyezi Memphisbe vagy Roda szigetére, a ciceronék rendes mesélése szerint, mert itt, ugymond igen mély a Nil, hanem Tanisba,*) mely éjszakra feküdt a mai Muiz-csatorna jobb partján. Ez volt Gosen keleti határa. Itt építettek palotát a királyok, s ez lett ideiglenes székhelyök, a mint azt emlékek bizonyítják, főleg a hogy az ázsiai népek leigázását tűzték ki czélul, a mikor úgyszólván egyik lábbal Egyiptomban, másikkal Syriában álltak. Ekkor mintegy kényszerítve voltak rá, hogy székhelyöket a táborozási vidékhez közelebb vigyék.

*) Ebers : Durch Gosen. 82 lapon. Dankó : Historia Revelationis. Viennae 1862 I. 89 lapon.

Egyuttal arra törekedtek, hogy az egyiptomiaktól istenek gyanánt tiszteltetvén, a szaporodó zsidók közti megjelenésök által, azon nézetet öreghitsék bennök, miszerint kegyök boldogságot, haragjok szerencsétlenséget hozhat a zsidókra. A szaporodó zsidónép sok álmatlan éjszakát okozott az egyiptomi királyoknak ; a biblia is említi aggodalmaikat: »Jeretek, okosan nyomjuk el Izraelt, netalán megsokasodjék ; és ha ellenünk háború támad, ellenségeinkhez adja magát és meggyőzvéen minket, kimenjen az országból (Móz. II. 1, 10.) Ezokon semmiféle elnyomási rendszabálytól nem ijedtek vissza. Ez volt tehát ideiglenes székhely, itt lakott családjával a király, itt történt, hogy leánya, II Ramses nővére megmentette a Nil habjaiból Mózeset, a hova tétetett. Akkor a papyrus-növény itt sűrűn nőtt, azért alkalmas volt fürdőhelyre, s Mózes testvére jól tudta, mikor szokott a királyleány fürödni járni. Utóbb Mózes itt cselekedte csodáit. E város a bibliában Zoan név alatt fordul elő s régisége magasztaltatik, mert Hebron (mely kapuin látta bevonulni a vizözönt) csak hét esztendővel előbb építettett Tanisnál (a mi zsidóul Zoan) (Móz. IV. 13, 23.). Ebers mondja : habár Theba romjai épebbek, de taniséi festőibb alakban jelentkeznek. Számos kősugarat (obelisk) talált és szobrot, melyek Ramsesre vonatkoznak. A csatornától csak percznyire van a romok zöme. Az emberek arcza most is elüt az egyiptomiaktól. Erre felé laktak a zsidók ; Memphisnél nem mutatkoztak, ez az oka, hogy Mózes könyvei a gúlákról semmit sem szólnak. Midőn Mózes férfikorba jutott, vita közben megölt egy mun-

katisztet, ki egy zsidót sanyargatott, s Midianba menekült; hol megismerkedett a térrel, melyet Isten iskola gyanánt tűzött ki népének.

Az egyiptomi királyok, főleg II. Ramses, az ázsiai népek ellenében, a mostani Suezről Pelusiumig határerődöket építettek, belefoglalva a földszoros tavait is. Ennek célja kétségkívül az is volt, hogy keleti vendégeiket engedelmességben tartsák. Bizonyos, hogy ezen váracsoknál is dolgoztak a zsidók, mert így olcsóbb volt a napszám. De ekkor megtelt szenvedéseik pohara, könyörült rajtuk az Isten, s elküldé Mózeset Faraóhoz, hogy bocsássa el a népet, hogy »áldozzék neki a pusztában.« (Móz. II. 5, 1.) Ezen Faraó II. Ramses utóda, fia volt: Menneptah (annyi mint: kit Ptah szeret), kinek diadalát a karnaki emlék őrzi. Ez is időnkint Tanisban lakott, hol néhány emlék őrzi nevét. Itt megjelent előtte Mózes, előadva Izrael Istenének parancsát, de Menneptah megtagadta kérését, sőt a zsidónép sanyargatását fokozta. A mint a csapások jelentkeznek, tesz ígéreteket, de nem teljesíti, s mihelyt a veszélytől megszabadultnak véli magát, ellenállt ismét, mert a nép elbocsátása által ellenségeinek növekedésétől félt. Csatára szállt az ég, de midőn besötétült az ég, megszűnik ellentállása, elbocsátja őket, hiszen jószáguk amúgy is ott marad. Hitegette az Istent, a mint szokott volt tenni bálványaival. De Isten erre halállal felelt, mert »éjfélkor megölt az Ur minden elsőszülöttet Egyiptom földén, Faraó elsőszülöttjéig és a marhák minden első fajzásait is.« (Móz. II. 12, 19.) Ekkor nagy siránkozás támadt, mert egy ház sem

maradt, melyben ne lett volna halott. Legott hivata Mózes s mondá neki : »KeljeteK fel és menjeteK el népem közöl ti és Izrael fiai, menjeteK, áldozatok az Urnak, juhaitokat és csordáitokat is vigyéteK el, és elmenvén, áldjateK meg engem is.« Ez utóbbi szavak a könyvek özönében termettek, melyeket meghalt fiáért hullatott. A büntető Isten keze ekkor legmélyebben sujtott, s úgy látszik, Farao ellentállása már teljesen megszűnt. A berlini muzeumban van egy emlék I. Usertesén kolossusa, melyből kitűnik, hogy Menephtahnak még életében meghalt egy fia.

Az egyiptomiak rémulten szaladnak a fejedelemhez, hogy bocsássa el a zsidókat. Ezek csakugyan legott utra keltek, mert Mózes gyors futárokat küldött Gosen minden tájára, s úgy intézte a menetet, hogy a csődülő zsidók a sereghez csatlakozzanak. Tanisból délre vonult Fakusba ; ez körülbelől Gosen közepén feküdt, azért a egyiptomiak róla nevezték el az egész zsidó területet ; szerzőnk egy napig utazott Tanisból Takusba ; itt igen sok zsidó lakott. Innen Pithomba ment a sereg, hova gyűltek a tovább lakó zsidók, névszerint a heliopolisbeliek. Innen keletre fordult Ramses felé, mely gyűlpontja volt a menekülőknél, miután itt legtöbbén laktak a végzendő munkák miatt. Pelusium (Abaris) mellett, éjszokon, hol szintén laktak zsidók, nem lehetett ki-menniök, mert itt erős váracs volt, katonai fedezettel, gyors futárok által azonban, milyenek Egyiptomban most is vannak, könnyen lehetett tudokra adni, hogy Ramsesbe gyűljenek. Egyesülten utra kelve első állomásuk volt Suchat ; itt már ijedezni kezdett a

nép, a férfiak bátorsága a siró gyermekek láttára alábbszállt, mert hát kesergő anyák, könyező gyermekek rettenetes szónokok, azonkívül tudták, hogy a határon rendezett seregekkel lesz dolguk; ama zsidók tehát, kik féltek a bottól, miképen küzdjenek a kard ellen? A mint másnap Etham bástyáihoz közeledtek, tehát már a sivatag elején, dúlt belőlük a tünődés és még inkább nyilatkozott a félelem. Ide talán azért ment Mózes, hogy elámítsa a egyiptomiakat, kik azt vélték, hogy Mózes elveszett a pusztában. Isten parancsára visszafordultak, mert a határerődökben levő katonasággal nem mérközhettek volna meg, vagy beteljesedett volna Farao kilátása, mely szerint »megszorulnak a földön s a puszta berekeszti őket.« Tehát majd az Isten fog helyettök harczolni, vezetőt felhőben jelölve ki nekik. Remény-és félelemtől izgatva elindultak, s a mostani keserű tavak mellett, éjjel nappal sebesen utazva, tábort alkottak a Vörös-tenger és Pihahirok közt. Ez egyiptomi név s annyit jelent, mint »nádas.« Itt azonban már nyomukban voltak az egyiptomiak seregei, mert Farao megbánta elbocsáttatásukat. Seregei késtek ugyan, mert a halottak iránt oly kegyelettel viseltettek, miszerint eltakarításuk végett fölhagytak a politikai dolgokkal is. De a mit elmulasztottak, pótolták hadi szekereikkel, s a félelem s irtózat ádáz kétségbeesésében dühösen rohantak az átokmondó zsidó vezér után. Az egyiptomi emlékek lovas katonát nélkülöznek, de annál több szekérharcos jó elő a képiratokon s legkivált Menneptah korából. A biblia is mondja: »és vőn hatszáz válogatott szekeret« (Móz. II. 14, 7.)

Amint itt pihentek, meglátták a nyomukban tóduló sereget, emberileg szólva nem volt menekvésök, mondták is élesen gunyolódva Mózesnek : »Talán nem voltak sirok Egyiptomban, azért hoztál el minket, hogy a pusztában haljunk meg? Távozzál tőlünk, hadd szolgáljunk az egyiptomiaknak; mert sokkal jobb lett volna nekik szolgálunk, mintsem a pusztában meghalunk. És monda nekik Mózes : ne féljeteK, álljatok veszteg, és lássátok az Úr nagy tetteit, melyeket ma fog cselekedni, mert az egyiptomiakat, kiket most láttok, többé sohasem látjátok mindörökké. Az Úr fog harcolni értetek.« (Móz. II. 14 11—13.)

Ekkor elindultak, s Suezről délre, hol legszűkebb a tenger, neki mentek a vizeknek. A biblia így szól : »A víz olyan vala, mint a kőfal jobb és balkezők felől, és szárazzá változtatta a tengert.« (Móz. II. 14, 21—22.) Erre azonban nem elegendő az apály, mert bármennyire apadjon is a tenger, bármennyire fújjon is a szél s visszakeresse a tengert éjszakra, szárazzá soha sem lesz az. Apálykor próbálták merész emberek átlábolni, de szárazon soha sem ment át rajta halandó. Nem is tart oly sokáig az apály, hogy rajta egy nép feleségeivel, marháival száraz lábbal átmelessen, mellözve azt, hogy kőfal gyanánt állottak a vizek. Az egyszerű gázolást »nagy tett«-nek nem nevezhette volna Mózes, mert ahhoz értettek a tengerparti lakósok, miután a tenger apálya és dagálya a teremtés óta megvan. Ebers is arra utazva, látott embereket, kik átgázolták, de ámbár tagadja a csodát, bevallja, hogy a tengeri térképek

tanusága szerint, lehetetlen úszás nélkül, még apály idején is keresztül menni (Ebers. I. m. 530. lap.).

A zsidók átmenete ennél fogva természetes módon meg nem történhetett, hanem Isten csodája által. Annál is inkább, mert a Faraó katonái, kiknek volt tudomásuk (mert hiszen, a sereg »hadnagyait« vitte magával) a tenger apályáról, mind belevesztek, pedig nem gyalog, hanem szekéren jártak. Eme katonák ismerték a tájat, részint mivel az itt épített városok- s erődökben tanyáztak, részint mert Arábia lakóival harczoltak, s így a tenger járását kellett ismerniök; tudták, hogy az apály után dagály következik, tehát, hogy mégis belementek, onnét eredt, mert száraznak találták a tengert, azt vélték nem apály ez, a mint nem is volt csupán természetes apály, hanem úgy vélték, hogy kiszáradt bármi módon a tenger, innét keletkezett bátorságuk; de Mózes kiterjesztvén kezeit, a vizek elborították Faraó hadseregét, úgy, hogy egy sem marada közülök. »És láták a megholt egyiptomiakat a tenger partján, és a nagy kezét, melylyel az Ur harczolt vala ellenök, és a nép félé az Urat, hívének az Urnak és az ő szolgájának Mózesnek« (Móz. II. 14, 27-31.).

Az Uristen valamint máskor, úgy itt sem mellőzte a természetnek (melyet ő alkotott s előirta törvényeit) a világ teremtésekor kitűzött szabályait, hanem célja kivételére felhasználta; ellenmondás lenne azt, a mit alkotott, elrontani. Hanem miután ura és nem szolgája a természetnek, ott, hol céljai követelik, a természet szabályait fokozza vagy kis időre felfüggeszti, hogy így a természet is feltünő, csodála-

tos kivétel által szolgáljon Teremtőjének. Azért a jelen esetben is felhasználta az apályt, de miután ez nem volt elegendő, — a teremtésben ki nem meritett erejéből, fentartotta bizonyos időre a tenger habjait, míg a zsidók átmentek, mert különös czéljai voltak velök. Furcsa dolog lenne, ha Isten, ki mindenkinek ad tevékenységi kört, s még a kőnek is van nehézkedése, ha Isten nem munkálkodhatnék olyképen, hogy cselekedetei magukon hordják eredetüket, ha nem birna természetéből kifolyólag cselekedni, ha nem birna csodát tenni, a mi Istent kiválólag jellemző erőkifejlés. Működtek itt közre erők, de akarat is. Azután pedig a makacs Faraot, kit az előbbi csodák megpuhítani nem birtak, elborította. Másrészt Isten megírta utját a csillagoknak, embernek megengedé, hogy azt maga írja; de a legfőbb gondviselést magának tartotta fenn. Ezek folytán az isteni gondviselés, mely egyensúlyban tartja nem csak az égi testek járását, de a földi dolgok folyását, úgy követeli, hogy a gonosz elvegye büntetését, az elnyomott szenvedő pedig jutalmaztassék. — Ez történt Kr. U. sz. előtt 1314. évben.

A mit Dauville állított, hogy a suezi öböl még a történeti korban is, beljebb vonult a földszorosba, s hogy a Vörös-tenger éjszak felé, a Középtenger délfelé annyira benyomult, miszerint az isthmus az Exodus korában alig tett két mérföldet, ez minden alapot nélkülöz. Meglehet, hogy a föld egynehány öllel délfelé növekedett, de a kemény sziklák, melyeket Lesseps vágatott, mutatják, hogy felettök sohasem hullámozott a tenger habja. Az Exodus

után lényegében nem változott a földszoros. (Ebers 520.)

A Gosen-terület nevezetes helye még Zagazig (hajdan Bubastis), ez szintén a Muiz-csatorna (tanisi Nil-ág) jobb partján fekszik. Ide is vasut vezet Kai-róból és Alexandriából. A régi Bubastis törmelékekkel fedett romjai 20 perczyire vannak az indóháztól. Itt sok cserepet, téglát találtam — mondja Ebers — melyek mind emberkezek nyomát viselik magukon. Ennyi törmeléket egy régi város helyén sem láttam. Régi templomából, melyről Herodot mondja, hogy művészi alakjára nézve legelső volt, csak néhány rózsaszínű gránitszirt látható, ezek mutatják, hol állott. Az árnyékoló fából, melyekről emlékeznek, sem maradt erekye. Itt-ott kiáll a földből egy oszlopfaj, lotosvirág díszítményvel. Egy bazaltszobor töredékét is láttam. Egy kőből, mely üveganyaggal volt bevonva, következtetni lehet, hogy tűz által pusztult el. Templomához hajdan százezeren járultak imádni a Pacht vagy Sechet istennőt, ki a Vénus helyét pótolta. Herodot szerint 700 ezerre ment az áldozók száma, kik itt egy napon több bort ittak meg, mint különben egész éven át. A régi írók által vázolt kicsapongásról, melynek színhelye volt, a képiratok tanúsága szerint, nem lehet kételkedni. Demetrios bölcsész halálra ítéltetett volna, ha tökéletesen be nem bizonyítja, hogy határozottan részeg volt, mert némelyek bevádolták, hogy az általános berugás alkalmával, józan maradt. A Dionisius-ünnepeken a józanság valóságos bűnnek tartatott. Egyébiránt a denderai emlékek telvék feliratokkal, melyek a bizo-

nyos ünnepek alkalmával megkivánt részegségről tanuskodnak. Ugyanily ünnepek tartattak Denderában, mert Isis-Hathor azonos az Isis-Pacht istennővel. Az ünnepély szept. 30-kától, októb. 15-ig tartott, hihetőleg mindkét helyen egyszerre, a mikor aztán így magasztalták: »Hathor! urnője a harcznak, fedelelemasszonya a dőzsölésnek, istennője a kicsapongásnak!« Bubastis a legrégebb városokhoz tartozik, mert már a pyramisok korában említették. Az istennő oroszlán, de főleg macskafejjel ábrázoltatik, akarván a szerelem kettős természetét jelképezni, mint oroszlán vad és rakoncátlan, mint macska szelid. Ezokon itt nagyon tisztelték a macskákat. Másutt látni bebalzsamozott macskákat; itt úgy látszik, közös, diszített sírboltjuk volt, melyet szent helynek tekintettek. Most is hemzsegtek a városban a zarándokok, hanem ezek komolyan viselték magukat. Egyiptomi s idegen muzulmánok valának, kik innét Suezbe igyekeztek, onnan tengeren Dsiddába, mert ez legközelebbi kikötő Mekkába. Ezek ugyan bort nem isznak, mert mióta arabok uralkodnak Egyiptomban, megszűnt a szőlőmivelés is virágozni. Itt láttam az egész izlam világot képviselve, Sahara sivatag, Lybia és Kabyłtartomány egyenlően küldte zarándokait. Ázsia tatárjai sűrű tömbekben ültek, elkülönözve a cserkeszektől és a tarka kirgiszektől. A czár ezen alattvalói a legforróbb napokon sem teszik le hegyes børsüvegöket, mintha ez is vallásos kötelesség volna; súlyra nézve versenyez a régi magyar granátosok csákójával. Öten-hatan ülnek a theakanna előtt s előre izlelik tartalmát. Sok orosz kezében esernyőt

látam, mely az égető napsugár ellen jó szolgálatokat tesz. Csizmájok iszonyú, s még rá sarufélét kötnek; talán a fejteher egyensúlyosítására viselik? Némi-lyik fel volt fegyverkezve késekkel, pisztolyokkal, s hasonlított a vadgesztenye szűrös kérgéhez.

Zagazig reggeli állomás, hol egy előkelő kintetű olasz vendéglős, minden igényeknek kész megfelelni. Ugyanitt pompás hurkát is ettünk, ami nevezetes, mert a sertést utálták a zsidók és egyiptomiak, azért ritkán jó elő a képirásban; most sem igen szívelik. De a vendéglős neje fürge bécsi hölgy, birván a kalbász titkát, izletes ételeket készít, s ezen titok most sokkal jövedelmezőbb, mint a tudós egyiptomi papok titkainak vagy a hieroglifek fürkészete. Az utazók nagy részét angolok tették, tiszték és hivatalnokok Indiában, kik most Bombayba tértek vissza. Egy hölgy is vala köztünk, francia nevelőnő, ez magával vitte ölebét s csemege gyömlöcséssel tartotta, mire egy utazó megjegyezte, hogy ez kettősen: chien du désert, (a puszta és csemege kutyája). A városnak épen nincs keleti alakzata, mert erős gyárkémények gomolyogva füstölögnek a láthatáron, s tanuskodnak virágzó ipara felől. A keleti deltában természetett gyapot itt tisztittatik s legnagyobb részben fonóba is jó. Azt mondják, legjobb az egyiptomi gyapot, s felülmulja az amerikaiit is, mig ellenben az amerikai gabona jobb az egyiptominál. Az amerikai háboru alkalmával Egyiptom világkeresdést üzött s főleg Zagazig gazdagodott. A háború megszűntével, nagy mértékben apadt az üzlet, néhány fonógyár végkép megszűnt, mert nem győzik a tü-

zelő anyagot fizetni, miután kőszénben szükölködnek. Angolok, francziák és németek nagykereskedők; a szatócsboltok jobbára olaszok és görögök kezében vannak.

Ez Gosen minden nevezetessége; de fontossága növekedik nem csak a csatornák építése, hanem az ekkor találandott őskori emlékek, főleg zsidó hagyományok maradványai által. Valamint Rómában, a hogy nem rég a király ebeinek házat ástak, sz. Saturnin síralagjaira bukkantak, ép úgy itt is, a hogy a muzulman csatornáit ássa, a biblia kőökményait gyűjti.

IV.

Alexandria hajdan.

A reggeli nap vörös fényében, majd ismét aranyszínű gőzfelhőben láttuk meg legelőbb Afrika dicső városát. Sűrűen elhintett minaretjeivel, tornyaival úgy tűnt fel, mint óriási doboz, mely gyufával van tele. Az utazók arczain meglegedés, ámulat, öröm váltakoztak, mert hát ismét földre jutottunk; mindez természetes, mikor más világrészbe érünk. Meglepett csupán az arabok mohósága, melylyel vagy száz csolnokon ránk rohantak, hogy a tenger magasan álló hajóból a partra vigyenek. Egyik barátom, úgy látszik, Jaffában kiszállván, minthogy disznóbőrrel volt bevonva kofferje, nem akartak hozzá nyulni az arabok; de itt nem félnek a disznóhustól sem, s eszeveszetten ragadtak minket. Habár tengerről legszebb Alexandria, magukra vonták figyelmünket a sajátos öltönyű ficzkók, főleg azonban a miatt, mert a baksist (borravaló), mely innen a Nil cataractáig folytonosan hallik, szakadatlaunl hangoztatták.

Alexandria a görög pogány műveltség fészke, és a ker. tudomány bölcsője; a világhódító Nagy Sán-

dor parancsára építette Dinochares, (ki a Herostrates által lerombolt Diana-templomot helyre hozta) egy kiterített lovasköpeny (chlamys) alakjában. Nagy Sándornak szemefénye volt, azért sebesen növekedett s lakósainak száma virágzása idején egy millióra ment fel. Nagy Sándor előtt e helyen Rakotis nevű görög gyarmat állott. Midőn hadvezérei elosztották birodalmát, Egyiptom Ptolomeusra esett (Lagus), kinek nemzedéke Egyiptomban 320-ik év óta Cleopatráig uralkodott. E fejedelmi család pártolta a tudományokat, gyűjtették a könyveket vásárlás és másolás által. Két nagy könyvtárában hétszáz ezer nagybecsű munka őriztetett; később a muzeum (főiskola) könyvtára Julius Caesar, a Serapeumé pedig a mohamedánok alatt lángba borítottatott. A tudományok csarnokai mind, a királyi palota részeit tették s a tengertől a város keletéjszaki részén a Kleopatra tüig terjedtek. Központja volt a muzeum, mely századokon át terjesztette a tudomány sugarait. Kezdetben a muzeum csupán a tudósok számára való alkalmaztosság volt, a hol a kellő eszközökkel rendelkezhetek, melyek választott tudományok továbbfejlesztésére szükségesek voltak. A rómaiak alatt tanintézet lett. Nem messze a várostól van a Pharus nevű sziget; ezt II. Ptolomeus összekötötte töltéssel, s a szigetre, nagyszerű vilagitó tornyot építtetett, mely a világ hét csodája közé számíttatott, miután fénye tiz mérföldnyire terjedett. A fénytorony művésze volt Sost-ratus, hogy remekének dicsősége csak őt ragyogja körül, nevét a kőbe, a királyét a vakolatba illesztette, idővel a vakolat lehullván, az eltakart felirat

kitünt. Utóbb földrengés következtében lehullott a fénytorony, s elpusztultak még romjai is. Ezen kikötőben néha 1000 hajó vitorlája lobogott. Ugyanő épített mausoleumot (siremlék), hová Nagy Sándor tetemét is tették. II. Ptolomeus évi jövedelme 24 millióra ment fel. A muzeumtól nem messze volt a fényes hippodrom lovarda, hol most rongyos viskók sötétlenek. Épületekben versenyzett Memphissel. A templomok között legszebb volt a Serapisféle, melytől az egész városrész Serapium nevet nyert.

A ptolomeus-uralkodók számra 13-an alkalmazkodtak a nép vallásához, jobban mondva keveréket alkottak a görög és egyiptomi vallásból, mert a tévely kölcsönösen türi egymást, s így békés uralkodásnak örvendettek. Elvégre K. U. előtt 30 évvel Egyiptom Roma tartománya lett. Ekkor ugyanis még közel egy milliora ment a lakosok száma, kik jobbára görögök voltak, részint kereskedés, részint a virágzó tudományok által vonzatra oda. De zsidó lakosa is elég volt. Temérdek pénz birtokában lévén, elfajultak, trónra ültették a bűnt, nyilvános tiszteletet adtak a gyalázatnak, s így ellentállás nélkül Róma alattvalói lőnek. Romlottságuk a királynőben tetőzött Kleopátrában, ki által kivesztek. Azontúl római praetorok (főnök) kormányozták Egyiptomot. Zsidók, mint említők, sokan tartózkodtak Alexandriában, volt egy néhány tudósuk, kik erősen küzdöttek a hellen-pogányság ellen. Ők a hellen tudósokkal fordították görögre az ó-szövetségi szentírást, még a IV. században Ptolomeus Lagi idejében; mely »hetvenesek fordítása« név alatt ösmeretes, miután állí-

tólag 72 tudós dolgozott rajta. És így a kereszténység, mely zsidó talajon keletkezett, részben elkészítve találta ott az elméket, melyek a kinyilatkoztatásban való hit által fogékonyak voltak a Megváltó elfogadására.

A szent földhöz való közelsége miatt az evangéliom első hirnökei, kik tengerre szálltak, itt kötöttek ki, s a keresztény vallást terjesztették. Márk evangelista volt első püspöke, ki Kr. u. 68. évben e város környékén vértanui halállal kimult; itt eltemettetett s később is látogatták ereklyéjét, hogy ihletet kölcsönözzenek sirjától. Csakhamar nevezetes község lett a keresztényekből, s tanaikat a sok bölcsész gunyolni kezdte. De Isten a veszélyhez arányosított oltalmat is szokott adni hiveinek; így történt, hogy ugyanazon jeles bölcsészek védelmére is keltek a ker. tanításnak. A városból kiterjedt a vidékre is a ker. vallás. A második században már virágzó iskolájok volt, melynek Kr. u. 180. évben Panthaeneus volt felügyelője. A muzeum tanszékén, melyről 400 éven át az akkor legelső bölcsék tanítottak, most már a ker. elvek hangzottak, küzdve ugyan az elbizakodott tudósokkal, de a győzelem reményében. A kereszténység az egész embert kívánja, ennél fogva hódoljon neki az ész, vesse magát alá a bölcsészet az Isten tanának. Az Isten elég magas, hogy előtte bármi jeles elmének meghajolni nem szégyenítő dolog. A bölcsészet legelőbb az alexandriai iskolában hódolt a kereszt igazságainak.

A ragyogó elmék közül, kiket Alexandria táplált, csak Kelement, Origenest és Dydimust hozzuk

fel. Panthaeneus utódja »a szent igék iskolájában« volt Kelemen, a legjártasabb egyén Plátó bölcseletében.*) A Paedagogusban előadja a ker. erkölctant, a hitujonczok számára részletezve a kijelentett elveket az akkori életre. Ennélfoogv bőven írja le a pogány szokásokat, azon törekedéssel, hogy a hitujonczok a pogány szokásokat elhagyják; mert némely ember, habár elméjét az igazság uralja, vajmi sokszor vonakodik megszokott cselekvési modorát is hozzá alkalmazni; feje keresztény, szive pogány. Mint némely hegyeknél történik meg, az ormot megvilágítja a napfény, oldalain villámok czikáznak. Kelemen az ige pallosával vagdalta a szivek pogány hajtásait, s nagynehezen sikerült neki a feladat. Ajánlja egyebek között, hogy az öltözet fehér legyen, hogy a nők ne piperézzék magokat, szegényeket tápláljanak állatok helyett, fürdőkbe ne járjanak, a színházat, circust, koczkajátékokat kerüljék.

Stromata (szőnyegek) című munkájában a ker. vallás tanait adja elő, rendszer nélkül ugyan, hanem bölcsészeti készletben. Figyelmeztet a hit és tudomány közti viszonyra s elkülöníti a hit és tudás tárgyait. Legérdekesb azonban, hogy részletezi a titkos fegyelmet (disciplina arcani). Ezt a titkok hazájában nekünk is meg kell említenünk. Csodálkozva kérhetnők: mi az oka, hogy a szentségekről, melyek a kereszténység életét teszik, oly keveset szó-

*) Clementis Alex. Opera omnia graece et latine. Ed. Migne juxta Oxom. Paris 1857. két kötet.

lanak az atyák, oly gyakori nálok a jelvényes szólás-mód, oly közönséges a katakombai képeken a jelvényes ábrázolat. Napjainkban e jelvényes magyarázatokat némelyek szorultságból származottnak mondták, mintha ez a tanuságok hiányából eredt volna. Pedig a titkolózás valóságos egyetemes szabály volt ama korban. Kelet általán a jelvényesség (symbolismus) hazája, innen eredt Urunk képes beszédje, mely amellet igen érthető volt. Ugyanezt használták a bölcészek, s a titkok hazájában Egyiptomban a papok. Kelemen említett munkájában (lib V. cap 9) egy czikket szentelt ezen tény bebizonyítására, kiemelvén e modor hasznát, mert míg a felvilágosult megérti a jelvényt, a tanulatlan homályban marad. Ezt mi — ugymond annál inkább használhatjuk, mert Plátó s más bölcsek, ámbár csak emberi tudományt adtak elő, számos tant az avatlanok előtt elrejtettek: Még a stoikusok is csak akkor tárják ki elveiket, midőn meggyőződtek, hogy az illető komolyan akar bölcselkedni. Hamarább fogyna el életem, sem hogy a bölcészeket mind elszámolni bírnám, kik jelvények által bölcselkedtek. (Quin etiam ii, qui instituere mysteria, cum essent philosophi, sua dogmata obscuraverunt fabulis, ut non essent manifesta omnibus). Ha ezek emberi véleményeket rejtettek el, minél inkább kell nekünk őrizni a szent igazságokat, hogy idegenek elé ne jussanak. Azután a szentírás szólamaival erősíti eljárását. Kelemen tehát világosan bizonyító tanuja a titkos fegyelemnek; okadatolja a hittudósok azon eljárását, mely szerint a jelvények alatt hittitkokat sejtenek, egyut-

tal megfejtí azon tüneményt, hogy a szentségek körül oly gyér bizonyítványok maradtak fel.

Origenes (185—253) a ker. bölcsészek közt első helyet foglalt el. Vértanuságra vágyván, miután atyja Leonidás azt elnyerte a Severius alatti üldözés alatt, látogatta a foglyokat, elkísérte őket a kivégzésre, nem törődve a nép és hivatalnokok üldözésével. Oly óriási elmével birt, hogy hét jegyző írta, a mit ő toll alá mondott, s szent Jeromos mondá: vajjon ki bírná mindazt elolvasni is, a mit Origenes irt? Élete feddhetetlen volt; kortársaitól majdnem a hamvaiból feltámadott Plátó gyanánt tekintetett. Kora legtudósabb, ámbár a tévelyektől nem mindenben ment egyházi írója volt. Befolyása roppant vala; mert Dávidhoz hasonlóan az óriástól kicsavart kardal övezve jelent meg a csatatéren, a csillámló görög műveltséggel; hatalma volt a helyeslés, melyet az igazság a lelkekben talál. Ha már lángész és a fegyver egyenlő volt: az isteni igazság súlya biztosította számára a győzelmet. A feladat nagyszerű volt, mert azt kellett bebizonyítani, hogy az ész, ámbár Origenes nagyon bizott erejében, nem elegendő az igazság megismerésére, ide szükséges még a hit is. Erre nézve Celsus bölcsész elleni vitájában mondja, hogy hit nélkül még e földön sem boldogulunk, mert ez itt is szükségképen kormányozza és megelőzi minden cselekedeteinket. »Vajjon melyik munkás arathatna, ha a magot nem bizná a földre, s nem hinne termő erejében? Vajjon ki menne a tengerre, ha nem biznék a hajó kormányosában? Vajjon melyik beteg gyógyíttatná magát orvos által, ha mindenek előtt őt

bizalmával meg nem ajándékozná? Vajjon minő tudományt vagy művészetet tanulhatnánk meg, ha nem kezdjük hittel, mely által bizakodunk a mesterben, ki tanít minket? Ha már földi dolgokban olyannyira nélkülözhetlen a hit, nem lehetünk el nélküle, ha azon uton akarunk haladni, mely Istenhez vezet, s hol az ész tehetetlen.« Természetes, hogy a kik nagy elmével birnak, legjobban tudják, hogy meddig ér erejük; ők legjobban érzik, hogy a végtelent felkarolni nem birják, s homályban maradnak, ha fel nem öltik a hit szárnyait, mely ha isteni, nagyobb bizossággal vezet, mint a tévedéseknek kitett emberi elme.

Az alexandriai egyház legott a római után következett, püspöke patriarcha volt, és számos püspök főnöke. Midőn Árius ellenében zsinatot hívott össze 321. évben, már is 100 püspök tanácskozott vele, kik mind az ő tartományához tartoztak. Méltóságra nézve harmadik volt az antiochiai, negyedik a jeruzsálemi. — Mindazonáltal az egyiptomi ősvallás el nem enyészett, egyes templomokban még tiszteltett Isis, sőt a Philae szigeten levő Isis-cultust csak a VI. század közepén törölte el Justinián, mert hivei megfogytak.

Végre Alexandriában élt s tanított D y d i m u s. Ez kora ifjúságában elvesztette szeme világát, de jeles szelleme ez által meg nem tört; mert minden tudományban kiképezte magát, és főleg a hittanban kitünt, s így a tudósoknak mind a mellett világitott; a szentírás magyarázatában senki sem multa fölül. Arius tanai ellenében, ki ugyane városban kezdette ostromolni Jézus istenségét, diadallal vitázott. Szent

Antal remete lángragyuladt arczczal mondá neki: »Oh Dydimus! ne panaszd, hogy meg vagy fosztva a látástól! Igaz, hogy bezáródtak szemeid; de hisz szeme van a kigyónak és vakandnak is: de te oly szemeket kaptál, a minőkkel birnak az angyalok, melyekkel, mint ők, látod az Istent.« Meglátogatta őt szent Jeromos, és magasztalja, hogy lelki szemefénye behat az Isten titkainak rejtekébe, azért sok szentirási hely értelmezése felől tőle kért útbaigazító tanácsokat. Ezen látogatás 386. évben történt.

Egyiptomban igen sok volt a szerzetes. Mint-hogy Eutyches, konstantinápolyi szerzetes-főnök 448. eretnokséget tanított, mely szerint Krisztusban csak egy természet vagy on, és ámbár kárhoytatva lön, megmaradt tévelye mellett, a szerzetesek mind pártjára hajoltak; így hullott lassan az egyiptomi nép is eretnokségbe, mely monophysitismus név alatt ösmeretes. Neveik a főnökök szerint változtak, de mai napig megmaradtak a tévelyben, mely a kolostorokból kiáradott. Jelenleg k o p t a nevek; van ilyen város Felső-Egyiptomban Kennech mellett, a Nil jobb partján, hajdan Koptos, most Kuff. Így történt, hogy a koptok kevés kivétellel most is amaz eretnek tanban élnek; kik a tévelyt megvetették, melchítáknak neveztetnek, ezek egyesült koptok.

A koptok Egyiptom ös lakói; de habár keresztényeknek vallják magokat, számos török babonát is elfogadtak, névszerint gyakorolják a körülmetélést; öszszevegyitik az igazvallást a tévhittel, igen könnyen térnek át izlamra. A böjtöket nagy szigorral tartják meg, egész böjtön át nem esznek húst, szeretnek főnszóval

imádkozni, mint a törökök, egyébkint tudatlanok a kereszténység igazságaiban. Többnyire kék turbánt viselnek. Mint alsóbbrendű hivatalnokok, nyilvános irnokok, könyvvezetők működnek, de nagy tiszteletben nem részesülnek. Az arabok Farao unokáinak nevezik őket, a mi nemcsak ősi származásukból eredt, hanem azért is mert Farun, ravasz kópét is jelent. Őseik oly gyűlölettel viseltettek a konstantinápolyi egyház iránt, hogy szivesebben hódoltak az idegen pogánynak, mint különvéleményű kereszténynek; ezokon behívták az arabokat, de ezen hazaáruló tettök miatt százas szenvedéssel bűnhődnek; a boszuálló sors rabszolgákat alkotott belőlök. Nyelvök ámbár számos görög szótúl hemzseg, az ősi egyiptomi nyelv származéka, azért a hieroglifek ösmeretében nyelvök tudása föltételeztetik. Most azonban ők is már csak arabul tudnak; alig bírják az istenitiszteletnél olvasni kopt imáikat a papok. Zárdáikat a Nitria vadonában meg fogjuk látogatni. Érsekök alexandriai czimet visel, de Kairóban lakik.

A magas műveltség mind ipusztulásnak indult, ahogy 640. évben az arabok mint országjáró ellenség elfoglalták Egyiptomot, s tüzzel vassal rombolni kezdték az őskori emlékeket, a keresztény iskolákat, könyvtárakat, templomokat. Midőn 395. széthullott a római birodalom, Egyiptom a byzanti császárság tartománya lett, de a székvároshoz hasonlóan gyengült. A biztosság parányi eszközei mindinkább ellentétbe jöttek a növekedő veszély nagyságával. Szerecsenek ellen sem bírta védeni magát, annál kevésbé a perzsák ellen, kik 606-ban az országon keresztül vo-

nultak. És így az arabok dühének ellent nem állhatott. Alexandriát a keresztények négy hónapig védelmezték s két nagy ostromot vertek vissza; de a válságnak gyógszere nem volt. Elvégre decz. 22. (mások szerint 641 febr. 11.) elfoglalták 20 ezer halottat veszve a törökök. A mint bevonultak, nemcsak az erődítményeket rontották le, hanem a lakosságot is legnagyobb részben felkoncizolták. Ezen iszonyú csapás óta nem birt régi dicsőségére emelkedni. Ösmeretes Omár kalifa okoskodása, midőn Omer vezérének a könyvtár elégetését megparancsolta: »ha, ugymond, ama könyvek a koránal azonosak, akkor fölöslegeseek; ha ellenkeznek vele, akkor el kell pusztítani.« Egyébiránt más arab írók állítása szerint, az alexandriai fürdőket — mint mondják négy ezeret — fél évig fűtötték a muzeumban talált könyvekkel. Azóta folyton uralkodik benne Mohamed. 868. évben Achmed helytartó függetlennek nyilvánította magát, s alapította a Tulunidák dynastiáját, melyet 908. felváltottak Mahádi által a Fatimidák. Ezek Kairóba költöztek, mint fővárosba, s így Alexandria még inkább hanyatlott. Azután is változtak az uralkodók, mely alkalommal a város sokszor kirabolgatott. Későbbben, genuai és velencei kereskedők itt birván rakhelyekkel, ez által némi fontosságot nyert. De 1517. beütött a török zsarnokság. Ez alatt a megmaradt emlékek is elenyésztek, s a város csak romkikötő lett. Így találták 1798. jul. 1. a francziák, s az angol-török ágyukkal megrakott erődöket szuronysegezve bevették. Csaknem három évig tartották hatalmokban a várost, s kemény csatákat vívtak határain, míg elvégre 1801. októberben feladták a védműveket.

A francziák elvonulásakor Alexandriának alig volt 7000 lakója. Így találta Mehemed Ali Egyiptom regenerátora, mikor újraalkotásához kezdett.

Mehemed Ali, az első alkirály, szül. 1764. a macedoniabeli Kavalában. Élénk esze és erélye folytán a török seregbe vétetett föl, de azután dohánykereskedésre adta magát. A francziák beütésekor ismét kardot fogott, s oly hősiezen harczolt, hogy az albáni sereg parancsnoka lett. A csatákban kifejtett vitésége és a nyomorgatott arabok védelme által oly népszerűséget vívott ki magának, hogy 1804. pasának kiáltatott ki. Nemsokára Kursid pasa, Egyiptom kormányzója, Drovett francia konzul közbenjárása folytán eltétezt, s Ali 1806. három lófarku pasává neveztetett ki a szultán által. Ekkor Ali a szultán hatalmát helyreállította, sőt a garázdálkodó mamelukokat is leigázta, utóvégre 1811. lemészároltatta őket, s az ország belkormányának javításához kezdett; a török porta gyanusan nézte az ő törekvéseit, ez okon, hogy erejét megbénítsa, a Wahabiták (Arabia őrjöngő musulmánjai) ellen küldötte. De Ibrahim, Ali fogadott fia, 1816—18 években oly szerencsésen harczolt, hogy nemcsak Arabiát hanem Nubiát is, Kordofanig hatalmába ejtette. Katonáit s a tengeri hadat európai módra szervezte. A népet iszonyuan zsarolta, és kiváltságos módon üzte a kereskedést, de az ország anyagi állapotát is felvirágoztatta, így lett pénze merész magas vállalatokra. 1831. önkéntes ürügy alatt megtámadta a jean d'acre-i basát, a mint a szultáneltiltotta a csatározást, megtámadta azt is. Kész volt bármi viharos tengerre

szállani, habár az vérözönben tajtékzik is. Következő évben a nagyvezért Resid pasát Konieh mellett tönkre verte. Csak miután Oroszország segédkezet ajánlott a szultánnak, s a többi hatalmak is sürgettek, lett hajlandó békére, melyet 1833. maj. 4. Kiu-tahiában kötöttek, s melyben Ali eddigi méltósága biztosított. Később a 16 millió piaszternyi (egy piaszter : egy tizes) adó megtagadása által ismét kiütött a villongás. Ali kész volt, s tudott is nyargalni a viharon, melynek szárnyakat adott; és 1839. jun. 24. Nisibis mellett az egész török hadat elpusztította, a tengeri had pedig hozzá pártolt át. Ilyen fényes győzelem után örökség gyanánt kívánta Egyiptomot s uralmat Syriában, Krétában. Ez nagy merészség volt, de a nagy, országforgató vihar, mely akkor az erős ozmán tölgyet gyökerében megrázta, lombjait letördelte, megakadályozta, hogy fejét leüssék. Sok alkudozás után, melyben az európai udvarok is szerepeltek, 1841. decz. 12. aláírták a békekötést, mely szerint Ali Egyiptom örökshagyó helytartója lett, de azért a szultán vazallja lenni meg nem szűnik. Köteles bizonyos adót fizetni, s az ozmán birodalom általános törvényeit megtartani. A sereget nem szabad a szultán tudta nélkül nagyobbítani. Később Ali a porta tiszteletbeli nagyvezére lett. Azontúl merőben a belkormányzatra volt gondja, s haladt is európaiak vezetése mellett az ország műveltsége. Végre Ali a sok kéjelgés folytán elméjében megtompult, mire csakhamar feloszlásnak indult egész szervezete, 1849. aug. 2. meghalt. Utódjául a szultán Abbas pasát Ali uno-

káját nevezte ki, miután Ibrahim még 1848. sorvadásban kimult. Ha gonosz eszközöket, a csalást, ragadozást, ölést, nyomorgatást lehetne nagy czélok elérésére használni, akkor Ali nagy ember lett volna; hanem ez elvtől irtózik az emberiség, tiltja Isten, tehát habár Egyiptomot új korszakba vitte, a sanyargatott nép fohásza átokká jegeczült s vétkezik az emberiség ellen, ki eme bünökben nagy embert föltétlenül magasztalni merészel. És voltak, kik árulásait függetlenségnek nézve, nagynak mondogatták. Csak egyet említünk számtalan zsarolásai közül; ha valamely felláh elszegényedett, a falu volt köteles fizetni érte az adót; ha a falu tönkre jutott, akkor a kerület, ha a kerület nem birta fizetni, akkor a szomszéd kerületre vettetett ki az adó. A mennyiben soha gonosz eszköztől meg nem riadt, s kész volt embereit feláldozni, miután eszközül használta őket, Robespierrehez lehetne hasonlítani, habár tanulatlan, de lángeszű volt. A mint szolgálta, úgy meg is csalta népét minden lélekfurdálás nélkül.

Minthogy keleten az örökség a családbeliek kora szerint vétetik, nem tekintve az egyenesen leszármazottakra, ámbár Ali 51 gyermeke közül még négy fiu életben maradt, nem ezek, hanem rokonai közt a legidősb, Abbas pasa lett alkirály. Ez békés lelkülete folytán őrizkedett a háborútól, s az ország javát előmozdította. A szultán igyekezett Egyiptomot szorosabb függésbe hozni, de a keleti háború folytán, melyben Abbas hűségesen segítette, elállt kényuralmi intézkedéseitől. Abbas 1854-ben meghalt. Utódja lett Said, Ali negyedik fia. Ez

európai műveltségű férfit, megszorította a rabszol-
gakereskedést, előmozdította a termeszők jövedel-
meit, a szultánt segítette Oroszország elleni csatái-
ban s a suezi munkálatokat pártfogolta. Meghalt
1863. jan. 18. Utódja lett a jelenlegi alkirály, Izmael
pasa, Ibrahim, a győzelmes hadvezér második fia,
(mert Achmed első fia belefult a Nil vizébe,) ez alatt
Egyiptom európai kormányformát nyert.

V.

Alexandria jelenleg.

Mi hárman,— írja gr. Forgách Sándor — Csik János hazámfia, meg egy dán kapitány a hôtél d'Angleterre-be beszálltunk, honnét egy életteli kilátás elénk hozta Ázsia és Afrika népeinek hangyazsombékját, de egyuttal a szemetet is, a mit máshonnét ki-söpörtek, mert e város tengerparti helyzeténél fogva, mindenkor kalandorok gyűlhelye volt. Szállodánk háromemeletes, naponkint háromszor étkezve, tehát a teljes szállás-, élelmezés- s szolgálatért fizettem 16 frankot. A szálloda előtt bérkocsisok európai modorban integetnek az átmenőre, a kávéházban nyugati fagyalt árultatik, ezek már mind látott dolgok, nekem pedig keleti látványosság kell, erre éheztem. A consulatusból egy hazánkfia hozzánk csatlakozva szamarakat fogadtunk, s a város megtekintésére indultunk, a mi rendkívüli élvezet, főleg az arabrészt, az igazi Iszkenderjeh, a mi a városnak arab neve. A szamár Afrikában versenyez a lóval, Egyiptom az ő valódi hazája, itt vidám, friss, megfontoló, s nemcsak teherszállításra alkalmas, hanem délczeg lova-

sok alá is. Oly ügyesen szedegeti a lépést, hogy bármily görgeteg uton jegyzeteket lehet írni s elég ügyes lovas száguldó számaron irt európai lapokba szánt tudósítást.

A teherhordó számár ára 6—7 napoleonpor, a természetes, nyerges számárért adnak 12—20 napoleonot. Öszvéreket csak a katonaság társzekereinél láttam. A számár egynapi használatáért 16—18 piasztert szokás fizetni. A számárhajtó, mivel csekély adománynyal lekenyereztük, főleg pedig mivel hazánk-fia arabul tudott, sőt ha a szó nem használt volna, képes leendett a félmeztelen proletár hátára érhető hieroglifokat rajzolni : nagyon engedékeny volt, s jelbeszédre is figyelt. Ilyképen datolyaárnyak alatt, arabsboltok, dülékeny viskók, piszkos [sikátorok s paloták mellett vonultunk el, a mint kivántuk. A lég nincs itt mindig Arábia illatos füveivel telve, néhol nagyon is emlékeztem az olasz bűzre, másutt meg tisztán nemzeti szagok terjengtek, valami döglőt krokodil lehetett, mert ilyesmire nem emlékezett szagló műszerünk. A szemétdombokon nem csak az atommá nem változhatott csizmatalp sütkérezett, egynehány szeggel, mint koponyán a fogak, hanem a vegybontási folyamatba átment macskák, eltörött korsók, lyukas medenczék; sőt kiürített pezsgőüveget is láttam, a mi az európaiak nyomát jelzi. A tevecsontokat az utcán fehérítik, mint nálunk falukon a vásznat. Miután megjártuk kényelmes háton a kiváló részeket, elmekábitó képsokaság csoportosult agyamban; annyi itt a különféleség nyelvben, viseletben, romban, épületben, mint ha az egész világ itt álar-

czos légyottot rendezett volna, s most egész komolysággal élethűen játszanának. Ez mind különböző nyelven beszél, persze nem értettem kurjantásaikból semmit, ámbár tanultam arabul. Csak a mint egy unatkozó szamár felordított, csupán ez volt ismerősöm a haza virányairól, mert azonos hangváltozatok, ugyanazon érczes erőtelj nyilatkozott dallamában, mint akár az aradi szamaraknál. Az olasz blousban valami gyárba sietett, a barbár arab szamáron ügett, a mahagoni arczu török s a feketeségtől fényes abyssiniai bagolyszerű air composéval a boltajtóban dohányzott, az európai bámuló szemekkel körütekintett; a folytonos körütekintésekben csaknem elköpött a mi nyakcsigolyánk is.

A mint a város végső részeiben barangoltunk, szembetűnt egy házikó, melynek mintegy második emelet gyanánt galambház alkotta tetejét. Alakja elmetszett pyramishoz hasonlított, Felső-Egyiptomban gyakoriabbak az ilyen falusi lakházak. A galambok fészket alkotja a falba dugott korsó, ezek száma néha százra is megy; azonkívül pálmaág is van beledugva, hogy az állatok sütkérezhessenek.

Mínt hogy a korsóipar igen régi, megfejthető a sok cserép, mely a régi városok talaján nagy bőségben található. Ezen ipar főhelye a felső-egyiptomi Kenneh város, mely a Nil jobb partján fekszik, s karavánút vezet el rajta a Vörös-tengerhez. Kétféle korsót készítenek, az egyik, mely porosus (likacsos), agyagból égettetik, a viznek hűtésére szolgál, mint Spanyolországban. Sok ezeret készítenek évenként Kennehben, melyhez az anyagot két, hegyekből jövő

patak iszapja szolgáltatja, melyek néhány hónapig száraz medret mutatnak. A Niluson és Mahmudiecsatornán minduntalan akadni hajókra, melyek telvék ilyen fazekas gyártmánynyal, mert eme korsók urak és parasztok asztalainál egyaránt használtatnak, miután bennök a víz kitünően üde. Ezek pompás exporttárgyat képezhetnének nyugatra is; van raktáruk Alexandriában. A munka nagyon sebesen halad, az alakokat, arabeszkeket szabad kézzel rajzolják. Az agyagba egy ottani fű hamvát keverik. A művészet főleg a megkivántató kemenczehőség előállításában fekszik.— Másnemű korsóikat közönséges agyagból készítik, ezekben a Nilviz iszapja leülep-szik s tiszta iható vizet nyujtanak. Vannak korsóik, melyeket ladik helyett használnak; ugyanis egynéhány korsót egybekötnek, ezekre pálmaágakat fektetnek, azután komp gyanánt hajtják a vizen. Strabo is említi az egyiptomi agyagcsolnakokat. Hajdan így szállíták a Niluson a fazekas-gyártmányokat.

Egy más házikón durva művészettel s nyers festékekkel tevét, hajót és templomot láttunk rajzolva. Ez annak jelvénye, hogy lakója nemcsak igazhitű moslem, hanem megjárta Mekkát, ezokon joga van a haggi (zarándok) cím viselésére. A ki harminczszor volt Mekkában, az szent gyanánt tiszteltetik. Az ilyen út 70 napoleon-aranyba kerül, minthogy azonban Mohamed megengedte ekkor is a kereskedést, némelyik annyit szerez, hogy élélhet belőle egy évig. Azonban mióta az utat gőzhajókon, vasutakon végzik, a kereskedés többé nem jutalmazó. Ujabban a mekkai zarándoklás megritkult, ámbár jönnek

folyvást minden országból, a hol csak tisztelik a prófétát. A megkivántató szám 70 ezer, s azt tartják a muzulmanok, hogy ha nem indulnak ennyien, akkor az Uristen angyalokat öltöztet zarándokruhába, hogy a zarándokcsapat teljes legyen.

Az úrifogatok előtt futárok szaladnak, legtöbbször négerek, s kezökben majd finom ezüstbotot, mint nálunk a kapusok, vagy angol ostort viselnek, s a népet jobbra (jemine), balra (schumane) szólítják. Egy basa előtt, ki elfátyolozott hölgyekkel ült a hintóban, két ilyen futár ügetett, kocsisa fekete volt, mint a kordován, öltözete keleties. A kocsisok, inasok, úgy látszik, előbb kötélánczos mesterséget űznek, oly fürge üdeséggel ugrálnak le a hintóról s végzik teendőiket. Az arab fürgeségre nézve még jobban különbözik a töröktől, mint az olasz a lassu némétől, azért arab-inas talán első a világon, a mi a szolgálati készséget, a repülést illeti.

Hazajövet társaim, mivel felette porosok voltak, török fürdőbe menekültek, mert keleten is : in balneis salus, hová a leirhatlan piszok miatt nem volt kedvem menni ; ennél fogva, habár márczius elején voltunk, az ablakom alatti tengerben megfürödtem. A tengerpart mint valami zöldségpiacz, telve van gyümölcsöccsel, főleg a banána-almát (olyan mint az ugorka) ette a nép, melynek édes ize émelyítő, a köznép pedig dinnyehéjakon rágódott.

Habár engem a balassa-gyarmati, vágújhelyi zsidók eléggé megszoktattak a piszok látására, Egyiptomban mégis haladtam ebbéli tapasztalataimban. Meglehet, innét hozták a zsidók, mikor ide

küldte oskolába az Isten. Mokány egy nép lehetett ez az egyiptomi, mert ostort font belőlök Jehova, hogy megzabolázza a keménynyaku zsidóságot. — Nyilván tehát az iskolában mindent kell nagyobb mennyiségben, erőteljesb kiadásban feltalálnom, s így az állatot is megszegyenítő piszkot is. Hiszen a ló, macska, pudli mind oly tiszta, s ha besározta magát, szégyel kimenni gazdájával, a cicza meg nagy törekedéssel mosogatja magát, ezek az egyiptomi mamák pedig kedvteléssel nézik gyermekeiket, a mint a nevezhetlen piszokban pocsékolnak, bekenik ábrázatukat, s pokoli tableaux-kat ábrázolnak. Úgy látszik, ezen emberek csak házi állatoknak születtek. Egyébiránt Egyiptom a valódi egyenlőség hazája, mit a szellemdús Kecskeméthy Aurél ekképen ír le: »Az arab valóban demokratikus nép, a nélkül, hogy e szónak »demokratia« valaha hírét hallotta volna. Rangkülönbséget nem ismer. Nem respectál az senkit; sem hazai, sem idegen embert. Meghódol a hatalom előtt. Jajgat, ha megverik; türi, ha kifosztják az állam nevében. De nem becsüli a czímet, sem a vagyont, sem a méltóságot. A kocsis, mielőtt bakra ül, cigarettjét szivarodon gyujtja meg; a szolgál, égő szivarral jár ki be szobádban. Nyájasan szólit meg a »baksis«-ért, de nem alázatosan. Megcsókolja az ezüstpénzt, melyet markába adsz; megcsókolja ruhád szélét is; de szemedbe mosolyog bátran, elfogulatlanul. Ha tolakodását megunod, s rákiáltasz »emsi« (takarodjál) vagy gyöngédtelenül ellököd: harag nélkül vonul félre. De különben nem törődik veled, akár pasa légy, akár szatócs. Ha egy gazdag

birtokos arab, vagy valamely pasa soireét ad palotájában : a mint ablakai megvilágítvák, a nép hivatlanul tódul be udvarába ; nem tolakodik a termekbe, nem megy föl az emeletbe : hanem lenn marad, s tanyát üt a megvilágított udvar fái alatt, zenél, énekel reggelig ; a gazda kávéval s dohánynyal tartja őket. Ilyen az arab nép.«

Habár öntözik európai módra, mégis oly nagy itt a por, mint akár Pesten, mert Alexandria vidéke homokos ; talán innen az a sok szembeteg s vak, kikkel minduntalan találkozunk. Eső ritkán üdíti a forróságot, napnyugta után azonban a lég hűvös, és a vigyázatlan utazóknak ezen körülmény nagy betegségeket okozott már. A gazdagok rendszeren a nyarat mégis itt, a telet Kairóban töltik.

Hieron, syrakusai király, oly fényes hajót csináltatott hajdan, hogy Olaszország minden kikötői csekélyek voltak számára ; ezokon az egyiptomi királynak Ptolomaeus Philadelphusnak ajándékozta, mert Alexandriának volt akkor a világon legnagyobb kikötője. A hajón volt hatvan szoba, kert, fürdőszobák, tornaterem, malom, tiz lóistálló, sőt Aphrodite számára templom. Szobrok és nyolcz torony diszítette, padlatán pedig finom rakműben Troja esete volt előállítva. Követőgépek, fegyveres katonák hadi támadásra is képesítették, ez okon vassal volt bevonva. Ezen pompás alkotmány vitorlázott be, hajdan az alexandriai kikötőbe, mely most is egyik legszebb látpont a világon.

Száz és száz hajó himbálózik a kék vizen, mert a fekete és zöld színek között legtöbbször a kék

szín szokta festeni a tengert. A gőzhajók erősen lobogtatják zászlójukat, a fekete füstöt, de füttyölésök nem hallatszik az éktelen ordítástól, melyet a csajkások elkövetnek.

Itt láttam az egyiptomi gőzhajó-társaság hajóinak legnagyobb részét. Keletkezett 1865-ben s neve »Azizieh.« 1869-ben a tengeren volt 16, a Niluson 39, a Vörös-tengeren 9 gőzhajójuk. Alaptőkéjük 8 millió font sterling. Az engedély 90 évre szól, és hét száztólit biztosított a kormány. Az első három évben 16 száztóli jutott a részvényeseknek, de 1868. már 40 perczent hiány mutatkozott a jövedelemben, részint mert a társaság nagyszerű beruházásokat tett, még vasutat is akart építeni Chartum és Mastava közt, mert volt rá engedélye, részint mert hiányos volt a kezelés, főleg pedig, mert az alapítók nagy tantiémet húztak. Így történt, hogy 1870-ben nagy hiányok tátongván, a kormány megvette a társaságot, kifizetve a részvényeseket bankóval. Nagy pompával lépett életbe a társaság, s mint más keleti tűzijáték elenyészett. A népben még hiányzik a vállalkozási szellem, s így minden a kalandorok és a kormány kezébe hull vissza. A vállalat most alkirályi postahajózás címet visel s az igazgatóság Alexandriában székel.

Az alexandriai kikötő jelenlegi fontossága kitűnik az ide érkező hajók sokaságából; 1870. bejött 1929 hajó, 957 gőzhajó. 1864—5. években a nagymérvű gyapottermelés folytán 4500-ra ment a két-nemű hajók száma. A Portszaid-, Suez-, Damiette-ben levő kikötőkbe körülbelől félannyi hajó futott be. Lo-

bogójuk szerint legtöbb volt ottoman vitorlás, 940 brit, 340 osztrák stb. Fénytorony van Alexandriában, Brullos-, Rosette-, Damiette- és Port-Szaidban.

Itt meg kell említenünk az egyiptomi export és import közti arányt, annál is inkább, mert felette kedvező. Ugyanis 1869-ben volt 279 millió frank kivitel, miből Ausztriára esik 7 száztóli. Legnagyobb volt 1865-ben az említett gyapottermelés folytán, mondá is akkor egy hivatalos kormányi kimutató, hogy : ha az amerikai háború s e kivételes állapot tovább tart, az egyiptomi gabonatermelés tönkrement volna, mert mindenki gyapottermeléshez kezdett. Egyéb kiviteli cikkek : buza két millió értékben, rizs, bab egy-egy milliót hoztak. Sokat pénzelt Egyiptom datolya, sáfrány, cukor, balzsam, opium, viasz, sziksó, (többnyire Ausztriába szállítatik), kender, bőr, gyöngykagyló stb. termékeiből is. Másutt terem, de Egyiptom hozza kereskedésbe a kávé, elefántcsontot, mézgát, tömjént, strúcztollat. — A bevitel 1869-ben 100 millió frankot tett, ennél fogva 179 millió a többlet, ha ez mind productiv czélokra alkalmaztatnék, Egyiptom csakhamar virágzásra jutna. Ezen bevitelnél Ausztria 8 száztóli-val vétetik, legtöbb esik Angliára. t. i. 42 perczent. Ausztria főleg posztóval látja el Egyiptomot, és az építő fának felét szolgáltatja. A kereskedelmi politikában Egyiptom Törökországot kénytelen tuskénbokon át követni.

Alexandria gyárvárosa a Mahmudie-csatorna mellett épül, mert itt legtöbb gyárkéményt láthatni, lombos füstoszlopokkal. Nevezetes egy stearingár,

melyet egy görög alapított; van azonkívül olaj- és gépgyár. Itt vannak a gáztársaság épületei, mert Alexandria utczái 1865 óta légszeszszel világíttatnak meg. A khedive még a szép Ras-et-tin palotájába is vezetteté a gázt. Nevezetes azonban, hogy Egyiptomban sok rombadólt gyárat is láthatni, s a kiálló templomoszlopok mellett gyászoló kéményeket is vesz észre az utazó. Mehemed utódai számos gyárat emeltek, hanem ezek főleg a kőszén és fa hiánya miatt megbuktak. A kőszén mázsája (kantár = 89 font) még most is négy frank. Fonó-, üveg- és posztógyárak csaknem mind elpusztultak, s a katonaság számára való posztót a külföld olcsóbban állítja ki. Már csak czukorgyárakban, öntözőgépeknél és a gyapotszem morzsolásánál használják a gőzerőt.

Miután ügyes tolvajok is mértékét képezik a polgárisultságnak, vannak itt olyanok, hogy könybe lábad a megkárosított szeme. Nem csoda, hiszen európai kalandorok rendszeren itt próbálkoznak meg, ha vajjon van-e világhivatásuk, csak aztán indulnak Amerikába, a humbug hazájába. Ügyes mesterök az örmény. Az a közmondás, hogy 4 török szükséges, miszerint megcsaljanak egy frankot (európaít), két frank szükséges egy görög rászédésére, két görög egy zsidó megfosztására és hat zsidó egy örmény megcsalására. Ilyen ügyes szemfényvesztők tanulmányozása mellett aztán elmehet akár Londonba. Egy ismerősöm beszélt, hogy egy gazdag tőzsérhez jött bizonyos fiatal ember s alamizsnát kért. A tőzsér kérde, miképen jutott fiatal korában ily állapotra? Ne kérdje, uram, ez messze vezetne. — De csak

mondja meg, unszolja az öreg. — Lássa az ur, én most a fegyházból jövök. Jómódú szüléktől származom, de korán elfajultam, s alamizsnára szorultam. Egyszer benyitottam egy gazdag urhoz ilyen bottal (előnyujtá fokosát), s minthogy heves természetű vagyok, a gazdag ur pedig elutasított, úgy ütöttem fejbe, hogy rögtön meghalt. Ezért jutottam börtönbe. Az öreg tőzsér gyöngé ember levén, rögtön zsebbe nyult, sietett az alamizsnával, hogy heves természetének ne legyen áldozata. Kétségkívül nevezetes zsalásmód s egészen európai.

VI.

Alexandria nevezetességei.

Legelső a Mahmudie-csatorna, mely életeleme a városnak. A 10 mérföld hosszú vizút a várost összeköti a Nil nyugati ágával, s így nemcsak iható vizet ad bőségben, hanem megnyílt általa a közlekedés Kairóval s az ország többi részével. Építette 1819-ben Mehemed Ali Egyiptom újraalkotója, s elnevezte az akkori szultán Mahmud nevére. Belekerült nyolczad-fél millió frankba, s ama 250 ezer ember közül, kik rajta dolgoztak: húsz ezernek életébe, kik elvesztek hiányos élelem s ebből támadt nyavalyák folytán. Volt hajdan csatornája a városnak a Nilhoz, de ez beiszaposodott, s így történt, hogy a kereskedés legnagyobb részben Rosette- és Damiette-be vándorolt, hol a Nil torkolatai vannak. Egyuttal azonban a földmivelésre is nagy lendületet hozott, mert a vidéket, a merre vonul, bőven öntözi. Ugyancsak Mehemed Ali Bellefonds s más franczia mérnökök által a Delta más helyein is pompás csatornákat építtetett. A csatornán való kirándulás érdekes, nem ugyan tájékaért, mert ennek egyhangúságát csupán a

kiásott földből támadt gátak változatossága szakítja meg, hanem a csatornán haladó sajkák sokasága miatt. Itt-ott régi épületek romjai, mint óriások vázai, állanak ki. Egész karavánok jönnek hajókon, s a matrózok egyhangú énekét visszazengik a habok. Legtöbbnyire gyümölcsöt, juhokat s szárnyas állatokat szállítanak a városba, s így a Mahmudie-csatorna nemcsak italt, hanem ételt is szolgáltat Alexandriának.

A városon kívül a régi Alexándria törmelék talaján, közel a tengerhez, két obeliszk látható, melyeket Cleopatra túinek neveznek, az egyik már a pusztítások idején ledőlt, s ezt Mehemed Ali az angoloknak, az állót a francziáknak ajándékozta. Amazt, mivel a futóhomok elborította, 1862-ben az angolok kiásták, megmérték, kiszámították, mennyibe kerül hazavitele, de mindamellet ott hagyták. Hajdan a templomok bejárásánál szoktak volt fölállítani kősugarakat (obeliszk) vagyis kőhasábokat, melyek fölfelé vékonyultak, s ott kis gúlát képeznek. Kivétel nélkül kettő állott a templom küszöbénél, s nevök vala: maein. Midőn a görögök Egyiptomba jöttek, nevettek a hegyes oszlopok látásán, s elnevezték tréfából nyársnak (obelos), innen származik elfogadott nevök. Rendszeren vörös gránitból készültek Syene város környékén, hol illetén kőbányák most is láthatók. Tele vannak hieroglifekkel, és véve. A kisebbeket márványból, homokkőből csinálták, s ezeken hiányzanak a föliratok. A valódi kősugarak azonban nemcsak azon bálvány-istent magasztalják, melynek temploma előtt állottak, hanem, az építőnek erényeit, dicsőségét is hirdetik.

Legjobban vizsgáltatott meg azon kősugár, melyet Luksorból hoztak 1836-ban a francziák, miután ajándékba kapták Alitól. A hozatal és a Concordia terén való felállítás 2 millió frankba került; azért sok ideig mondták idegeneknek a párisiak: nézze meg ön jól ezt a követ, mert minden fontja 4 frankba került. Súlya ugyanis 500 ezer font, magassága 70 láb; a vésett alakok száma 1600-ra tétetik. Faragták körülbelül 1550 évvel K. U. születése előtt. A képes fölirat értelme ez: »Ramses, alsó és felső Egyiptom ura, az istenek ivadéka, a világ ura, ő az igazság felett uralkodó nap. Ra istentől megadatott neki, hogy ezt a templomot Amon-nak fölépítse, s felállíthassa e két kőoszlopot Théba város Ramses palotája előtt. Ő az igazság barátja, a kibékítő király, győztes hódító, bátor hős s neve legmesszebbre fénylik. Ő a nagyok fejedelme, s minden országok uralkodói fekszenek lábai előtt.« III-dik Ramses hatalmas hódító volt, s kétségkívül Sesostris után legnagyobb hős, azért sokszor össze is zavarják az utóbbival. Ehhez hasonlítanak a többi lobrok feliratai is. — A Ptolomeusok alatt már nem készítettek többé kősugarakat, örültek, ha egy ledől-tet föl birtak állítani. Ezeket is csak hozták ide s hihetőleg a Caesár temploma előtt állottak. A római császárok valódi szenvedélylyel hurczolták a lobrokat az örök város téreinek diszítésére.— Octavián hárm-at vitetett, a többit Caligula, Claudius, Caracalla, Constantin. Most is még 13 obelisk van Rómában, legmagasabb a lateráni, melyet II-dik Constantin hozatott, lerontották a barbárok, fölemelte V-ik Six-

tus alatt Fontana Domokos 1588. Ez 179 láb magas, sulya pedig 13 ezer mázsa. Ily óriási tömeget a Niláradás idején talpakon szállítottak; midőn megszikkadt a talaj, hengereken a templom elé görgették. A földbe alapot építettek kőhomokból, erre gránittalapot fektettek, ebbe mélyedést vájtak, oly terjedelemben, a milyen a kősugar alsó része, s ekkor felállították. Miképen, milyen eszközökkel? Az ő titkuk maradt.

Az alexándriai álló obeliszkről állítják, hogy II-ik Ramses dicsőségét hirdeti, magassága 60 láb, szélessége 8 lábnyi, Heliopolisból vagy Memphisből érkezett, s most már több mint négyezer éves volna. E kősugarak látták Cleopatra kicsapongásait, midőn Antoniussal, ki Bacchusnak öltözött fel, istenek gyanánt imádtatták magokat. Cleopatra ekkor Isis alakot vett fel, s akadt ember, ki e nevetséges hiúságnak eszközül szolgált. Talán ekkor bukott el szégyenletében az egyik obeliszk.

A Pompejus-oszlop a várostól délre szép magaslaton áll, a falak mellett; most itt van a török temető. Egész magassága 98 láb. A legnagyobb monolythok közé tartozik. Ugy mondják, hogy I. Napoleon rajta reggelizett; Prokesch 1827-ben nyolczad magával ebédelt rajta; de a mulatságot kissé nyaktörőnek tartja, mindamellett nők is vettek részt benne, s egy angol nő ugyanott a magasban, Kairóban időző barátjának levelet irt. Valaha szobor állott fölötte. Azonban koránsem Pompejus tiszteletére emeltetett, hanem Diokletianéra emeltette Publius helytartó, s Wilkinson bebizonyította, hogy ez 296. évben történt, midőn Diokletian diadallal bevette a várost.

A sok mecset közt csupán kettőt érdemes meg-
nézni, ámbár minaretjeik (szűktoronyaik) csinosak.
Az egyik a város nyugati oldalán van, »ezeregy osz-
lopú« a neve, de ezen nevének nem felel meg. Csak
az a nevezetes benne, hogy azon helyen áll, hol haj-
dan sz. Márk temploma volt; a hagyomány szerint
itt szenvedett vértanú halált. Mellette volt a patri-
árcha palotája. A templomot 1290-ben lerombolta
Melek-el-Kamel, midőn a keresztesek ostromolták
Damiett-ét, s fenyegették Alexandriát. A másik me-
cset sz. Athanáziusról neveztetik, hihetőleg azelőtt
itt templom volt. A koptok zárdája azzal dicsekszik,
hogy sz. Márk tetemét őrzi, pedig az Velenczében
van. A katolikusok száma 12 ezerre tétetik. Leg-
szebb templomuk sz. Katalin tiszteletére van fel-
avatva. A nép keleten, midőn templomban van, csu-
pán Istenével foglalkozik, nem látni embert, ki szive
gonosz érzelmeit templomba vinné, s mutogatná
lelke fekélyeit. Ott mindenki földre borulva imádko-
zik, szentelen körültekintgető alakok csak idegenek
lehetnek. A ferenczesek és lazaristák zárdával bir-
nak, 1845 óta irgalmas nénék tanítanak, s 300
leánynövendékök van. Azonkívül szegényápolással
foglalkoznak, mert magasztos gondolat a mennyor-
szág igaz örököszeit védelem alá venni.

»Kirándultunk — így ír gr. Forgách Sándor —
a várostól kis félórányira fekvő Ras-et-tin a tenger-
parton ábrándos külsejű palotába, mely valódi pálma-
ligetben fekszik. Szobái ragyognak a drágakövektől,
mintha szivárványt törtek volna össze, s annak da-
rabjaival ékesítették volna.« A szeszélyes modorban

épített termek látásában elfáradva, egy hatszögletű s aranyrácsos ablakkal ellátott szobában leültünk, mulattatott a vezető, kitarva az építő basának, s egyéb lakóinak kegyetlenségeit, épen úgy a mint azt a velencei börtönök látogatásában megszoktuk; el onnét, a hogy átlépünk a ponte dei sospiri-n, egész addig, a hogy kivágjuk neki beszéde jutalmát, a kitűzött lírát. Nem tudom, minevű basa rabszolgáit háremje mulattatására halomra lövöldöztette, rajtuk próbálván meg új fegyvereinek erejét; máskor meg azért verette meg embereit, hogy megtudhassa, hány botütés alatt hal meg egy egészséges halandó. Minthogy nagyon féltette életét, nem csak fegyverekkel volt ellátva, hanem különféle mérgekkel is, melyeknek erejét úgy vizsgálta meg, hogy rableányai ittak belőle előbb, s nézte kecses agoniájukat, mert a szép nő haldokolva is törekszik kellemes lenni. A leányok perczek mulva ismét megnyiták sötét szemeket, ajkaik újra visszanyerék az előbbi pirt, s mi helyt keblök emelkedett, akkor erősebb mérget itattott velök, melytől azután a búbájós szemek ragyogása eltűnt, s homály fogta el örökre. Ha pedig vonakodtak megtenni a tigrisnek ezt az örömet, ladikra viteté őket, s markos sajkások a tengerbe fojtották, meg nem indulva, nem kegyelmezve bármi csengő, hízegő kérésre. Volt neki egy betanított oroszlána is, mely szemintésre szaggatta szét a kiszemelt embereket, főleg daczos donnáira uszította a fenevadat, s gyönyörködött benne, ha hölgyeinek annyi gonddal ápolt karjaiba mártotta fogát. Elvégre őt magát is agyonverték udvari emberei, kik csak azért érdemel-

tek volna büntetést, hogy már régebben agyon nem verték ezt az isszonyú szörnyet. Egyébiránt ilyen kegyetlenségeket lehet olvasni minden török regényben, sokkal szebben elmondva.

Leginkább a fogadó-terem érdemel említést, mert a többi egymáshoz hasonló, ragyogványuk áll gyönyörű falszőnyegek-, finom kerevetekből, egyéb semmi. Hanem a díszteremben egyesül a keleti pazarlás nyugati izléssel. Világosságát felülről nyeri, melynek fényében kettősen ragyognak a csillárok és lábas gyergyatartók. Padozata ébenfából készült, oly művészettel, hogy nálunk butorokon sem látunk oly finom fa-mozáikot. A falak kárpitjai közt, hol hieroglif-, hol arabírás foglal helyet, majd ragyogó török, majd — a mi föltünő,— a szultánok arczképei lépnek szem elé. Az alkirály évenként szokott adni e palotában estélyt az európaiak számára, a mikor iszonyu pazarlást szokott elkövetni. Vannak itt csillárok a londoni s párisi világtárlatokból, sőt az aranyhimezetű butorszövet is Európából került elő. Hanem elvégre a vakító pompa s ennyi temérdek ragyogásból is kikivánkoztam a zöldbe, hová legott pompás márvány lépcsőkön lejutottunk, itt szivarkát csavarintva, az üde légen jobban éreztem magam, mint az aranytól nehéz függönyök közt. Már az igaz, hogy az édes illatoktól terhelt kerti légről beszélni, nekem sohasem unalmas, mert mintegy érzem az illatár emlékét. Nem tudtam jól lakni vele; itt a szivar is ezt szivja magába s bodor füstjét édesíti. A bokrok tövében hús árnyak ülésel kínálnak, hol szinte elkábit a paradicsomi illat. A hegyes kaktuszok óriás

nagyságban terjeszkedtek, oly mozdulatlanul, mintha zöldes-kék márványból vagy bádogból készítették volna. Egyik alatt porhadó korinthiai oszlop álmodozott a régi dicsőségről, midőn valamely palota homlokzatán fénylett, s most a rettenetes semmiségbe vész... Alig szíttam ki szivaromat, már is jött egy szolgálga, hogy pusztuljak innét, mert a hárem személyzete fog jöni, s akkor férfi halandó nem lépheti át a kőfállal kerített ligetet. Minthogy már sövényen sem birnék veszedelem nélkül átugorni, legott tágitottam s kifelé igyekeztem. Az épület egyik szárnyában hallottam a vihogást, melyet a kihajtandó lepkecsorda elkövetett, örvendve, hogy a bársony-gyepen ugrándoizhatnak, a mi kétségkívül a bande joyeuse-nek kedvesebb, mint az ámbraillatu, de vérlázító fürdők s ingerlő füsttel telített szobalég. A levezető márványlépcsőn már is ott állt egy rengeteg szerencsen eunuch, arcza fénylett, mint a pécsi kőszén, hiúz szemeivel felém villantott, hogy mikor lépek át már a küszöbön, s jobbját a kilincsen tartotta, mely mögött nyugtalankodott az állat-sereglet. A mint becsapták utánam az ajtót, a szálfaszerecsen kinyitotta a zárt, mi egy nyiláson néztük, a mint kirohantak vihánczolva a delnők, kezeikben csörgős dob, lábaiakon kösönytyúk, haj és öltöny felbomladozva repkedett körülök, és szilaj taglejtésekkel tánczolva veszték el a bokrok sűrűjében. Kifizetve vezetőmet, behajtattunk a városba.

Este színházba mentünk; van itt két opera, mi a Rossini-félébe kerültünk; adták a Nórmat, de az előadók mind kivénült énekesek voltak, kik már ki-

koptak Európából. No de hiszen, nem is azért jöttem én ide, hogy a megszokott dalokat, fanyar utánzatban hallgassam; ez okon másnap a café chantant-ba mentem eredeti alakokra vadászni. Itt is mind megszokott jelenségekre bukkantam; névszerint a különféle nemzetek indulóit produkálta egy társaság. Örvendve tapasztaltam, hogy a »Rákóczy«-t is előadták, s elgondolva, hogy a krokodil hazájában történt az előadás, meglehetősen szabatossággal, sőt merem állítani, hogy a társaságban legalább négy cseh muzikus működött közre, oly érthetően vala kinyomva arczukon a nemzeti jelleg. A klarinétosra pedig esküdni mernék, hogy látta Prágát, mert így két pófára klarinétot fujni csak a vándor cseh-truppok klarinétosait láttam. A gyalultabb indiánusok, civilisált beduinok, frakkos arabok, szintén hospitáltak az európai kávéházakban, ez okon itt oly érdekes társaság képződik, minőről európaiak közt csak annak van fogalma, ki az 1867-ki párisi világtárlaton megjelent, mert ott a különféle országok termékeivel emberek is voltak nem ki-, hanem beállítva, kik aztán annyira polgárisultak, hogy barátságos vegyületben lakott bennök a barbárság és műveltség. (Szeretném, ha valaki ezen vegyület lehetőségét kétségbe vonná, vagy azt absurdumnak merészelné elnevezni, majd mondanék oly hatalmas egyéneket közelemből, kikben a barbár lelkelet s fényes külmez elvitázhatatlan.) Hanem oly sokan voltunk, mint hangyazsombékban, hogy bővebb arcztanulmányokat tenni elmulasztottam, mert Afrikában is pompásan esik fáradt testnek az éjszakai nyugalom. De ezen alkalommal

ez sem adatott nekem, mert közelemben egyiptomi fiatal emberek dorbézoltak, és oly lázas, rettenetes kedvvel mulattak, mintha az összes egyiptomi műmiákba akartak volna életet önteni. Járt a pezsgő, mely miután nem bor, hanem champagnei, megiszsa a mohamedán is. Szidtam kínomban, a ki behozta ide a civilisatiót, mert ha ezen uracsok most barbár módra iszszak vala a mákonyt, én nyugodtan alhatam volna.

Nyugatra Alexandriától a tengerparton van a Necropolis, a halott város. Az út oda a városi szállodákból megtart egy óráig; de el nem mulasztják meglátogatni eme katakombákat, mert nem csak iszonyú terjedelmök, hanem építészeti formák miatt is nevezetesek. A vezető gyertyákkal és tüzelő számmal legyen ellátva. Már az odavezető úton is akadni kőbe faragott sírboltokra, melyeknek egyik része vízben van, azért ezeket Cleopatra fürdőinek nevezik. A tenger földalatti síkatorokba hajtja hullámain, mintha életunt tündéreit ide küldené meghalni. Némelyek úgy vélik, hogy ezek csakugyan fürdők voltak a halottak megmosása végett; de ez nem egyéb, mint a tenger foglalása, mely nem irtózott a halottak országától, lévén maga is rettenetes temető, mely nem csak eltakarítja, hanem meg is öli az embereket. Ezen állítólagos fürdők megett nyílik egyike a katakombai bejáratoknak. Oszlopos, hangverő csarnokba léptem,—ugymond Prokesch,—melyből négyfelé vezetett az út a föld alá. Balra kiindulva számos folyosóba jutottam, melyeknek falában fekirányban sírok voltak ásva. Hosszú, vé-

get nem érő egyenes folyosók, melyekre minden oldalról egymást szelő kanyargós tévutak nyúlnak; a ki egyszer beléjök tévedne, soha vissza nem jönne. Képiratokat nem találtam, hanem színes képeket. Nehéz bennök a tájékozás, habár lépcsők vagy világító rések nyomai jelzik a járást. Félórai időzés után kimenekültem, mert a lég fojtós, a fáklya pedig kiállhatatlan hőséget támasztott. Belebotlottunk számos állatsontba is, mert ez a sakálok és hiénák laka. Így volt ez Prokesch idejében. Ujabban arról nevezetesek az alexandriai katakombák, hogy 1864. évben Wescher tudós, keresztény síralagot lelt, mely nagyban hasonlít a római katakombákhoz.*) Az egyik kápolnában épen az oltár fölött egy képet talált, mely Rossi véleménye szerint, a IV. századból ered. A széles képen több jelenet ábrázoltatik, s ezeket görög feliratok magyarázzák. Középen Krisztus Urunk áll, jobbján Péter, balján András, ez utóbbi tálon két halat nyújt az Üdvözítőnek. Mellette kenyeres kosarak láthatók. Továbbad jobbra a kánai menyekző ábrázoltatik, balra az Oltáriszentség vétele van előállítva. A kép ugyan rongált, hanem a felirat így szól: »a Krisztus áldásának élvezői.« Szent Pál szava *εὐλογία* (áldás) használtatik, melylyel a Korinthba irt I. levelében (10, 16.) nevezte az Oltáriszentséget. A kenyér-csoda és a kánai borszaporítás azért kísérik itt és Rómában az Urva-

*) K r a u s : Roma Sotterranea ; Diè römischen Katakomben. Freiburg 1872. Számos képpel s az alexandriai ábra másolatával. A 216. lapon.

csorát, hogy a szemlélő megemlékezzék, miszerint az Isten fia, ki néhány kenyérrel ezreket táplált, s ki a vizet borrá változtatta, elegendő erővel rendelkezik arra nézve, hogy, mint tanította, átváltoztassa a kenyér állagát saját testévé, a bort saját vérévé. A különbség csak az, hogy akkor azt akarta, miszerint a jelenlevők érzéseik által is észrevegyék a változást, itt pedig higyük szavainak, azon Isten szavainak, kinek »Legyen« szavára fölmerült a semmiségből e világ, látnak szemeink, történetek csudák, s adatott igazság az emberiségnek. A mi nálunk a betű, az volt az első keresztényeknél a kép; így örökítették az Oltáriszentség tanát minden idők számára.

Alexandria nevezetességeivel ilykép végeztünk volna. Megemlítjük még a posta főigazgatóságát, mely itt székel. 1863. évig a postakezelés magánvállalkozók birtokában volt. Minthogy ez »a közigazgatás alapja,« a kormány kezébe vette, kárpótolván az egyeseket; ezóta egészen európaiag van szervezve, s Olaszország ügyes tisztviselőket nyújtott Egyiptomnak. Mindazonáltal eddig csak alsó részében van rendezve, s utolsó királyi postaállomás Miniehben van, mely a térképeken jelzett Közép-Egyiptomban fekszik. A levél-vitelbér egy piaszter, a bérmentetlen levelekért még egyszer annyi fizettetik. Ujságbér 5 para. Felső-Egyiptomban a postát a mudir (főnök) magán úton kezeli, de csak mikor alkalom akad, s a vitelbér drága. Erre felé a rendes postaközlekedés még igen sokba kerülne; azonkívül a levélküldés Egyiptom lakóinál még ritka. 1870-ben egy millió-

nál több levél szállítottott, — pedig európai mérték szerint, Egyiptom 5 millió lakosságánál fogva, kellene vagy 50 millió levélnek járnia. Az arab ember a levél borítékára kiönti minden kívánatát. Például: »Allah az irgalmasnak nevében, s a próféta (kit áldjon meg az Isten) oltalmában küldöm levelemet Haffiz Ibn Schinnar seiknek, a szent helyek zarándokának, ki most Iskanderieben (Alexandria) lakik, a tunisi bazár mellett. Legyen béke vele. Ha pedig Urunk (Effendina) irnokai (tehát a postahivatalnokok) a levelet neki kézbesítik, s ő felelni fog, akkor küldjék el azt nekem: Haggi Omar el Zevari Ibn-el Ráschid-nak Tanta városában. Legyen béke vele; az Isten nevében!« Ilyen levelek még nem tartoznak a ritkaságok közé. Mennyit töri fejét rajta a szegény olasz, ha csak most kezdett arabul beszélni! A posta még mindig deficitet mutat, részint mert folyvást új állomások rendeztetnek, részint mert európai és arab hivatalnokokat kell tartani. Az igazgató Muzzi bey, jelestehetségű olasz ember. Hanem a távirat, mert minden szóért fizetni kell, csakhamar megszoktatta az arabokat rövid közlésekre. Az egyiptomi távirat 450 mérföldre terjed, egy sürgöny ára Alexandriából Németországba egy font sterling (10 forint), Kairóba 4 shilling (2 frt.), Suezbe 8 shilling. Végso pontjai Chartum és Massava. Van azonkívül egy angol társaságnak is távirtdai vonala, mely Európával a Maltába vezető tengeralatti huzallal közlekedik. Az állami Syrián és Konstantinápolyon keresztül jár Európába, azért a távolság folytán valamivel drágább, egyébkint az

árak egyenlők. 1870 óta Kalkutta, és Bombayba is megyen távirda Suezon át. A Suezegyletnek is van saját huzala, melyet a közönség is használhat. Készletre nézve csaknem kizárólag a Morse-féle eszközök vannak használatban. Ezekből látható, hogy a közlekedésre nézve, utóbbi években, nagy mértékben haladt Egyiptom; nem említve a számos csatornát, hidat, gátokat, töltéseket, melyek az egyiptomi gazdára életkérdések ugyan, de az olvasónak untatók volnának.

Végre van Alexandriában egy tengerészeti iskola, melynek 1871-ben 85 növendéke volt. A kormány tanodáiban kevés a hallgató, de az idegenek számos európai szerkezetű iskolával rendelkeznek.

VII.

K a i r o.

Az ország fővárosába megyünk. Igen kellemes az út gőzösön a Mahmudie-csatornán, be a Nil ágába s kikötni Bulakban. Ezen 37 mérföldnyi utat megteszi a gőzhajó 24 óra alatt. De mi a vasutat választjuk, mely 1855 óta jár. A vasutak jelenleg Egyiptomban 160 német mérföldre terjednek, 68 állomással, s a nagyobb városok már mind össze vannak kötve; csak Rosette-, Damiette- és Port-Saidhoz a nagy területi nehézségek (mocsárok) miatt nincsenek vezetve sínek, de munkába vannak már véve az ide vezető vonalak is; sőt az is hozatott szóba, hogy Kairóból a Suez-csatornán át Jeruzsálembe (60 mfd.) s azután Damaskusba vezetnek vasutat. Legnépesebb a közlekedés Alexandria és Kairo között, melyet a gyorsvonatok ötödfél óra alatt végeznek el. Az I. osztály ára 100 piaster, a III-é 40. A harmadikon csupán belföldiek járnak. A nagy teherszállítás folytán erre kettős sínek futnak. Sok vasut épülőfélben van. 1870-ben már 212 mozdony járt Egyiptomban. A vasutak és távirdák felügyelője Omar basa.

Az alexandriai indóház még távol áll az ilyenemű európai épületektől, de megjárja. A benne nyüzsgő élet fölülmúl minden európai látmányt. Az arab mindent nagy sebességgel végez, még halottjait is futva temeti el; képzelhető már most lótásfutása, mikor a vasuti pontos szolgálat is ingerli, hogy tóduljon. Az indóház a pokol physiognomiáját állítja elő. Az indóházi várakozás a népek kiállítására, mert a tartomány minden törzse itt legalább egy szál férfiban van képviselve. Népek, nyelvek oly érzékkábító vegyületben, culturmozaikban hemzsegnek, mint egy operai decoratióban, hol kiszámítva hozattak egybe, és hatás-szándékkal. Az emberek jobbára szépek, csak egy chinait láttam — ugymond gr. Forgách Sándor — a ki e gyönyörű arcok társaságában valóóságos majomnak látszott. Az egyiptomi szikár hordárok, úgy mint az urak, testalkatra nézve legelőkelőbbek. Elhagyták már az egyiptomiak Isten kiválasztott népét, a zsidót, mert habár nem áldotta meg őket úgy mint a zsidókat, de nem is átkozta meg.

Az indóház előtti tér hasonlóan érdekes, hol száz és száz solid és fájdalmas tekintetű teve nyugszik terhelve s várva, hogy leszedik terhét; itt ácsorog a sok naplopó, tolvaj, zsebmetsző, itt pőfékel megmozdíthatlan nyugalomban a sivatag fia; sőt vannak itt igazhivő muzulmánok is, kik a rengeteg tolakodásban rettentetlen phlegmával nargilét (vizipipa) szíznak. Induláskor valóóságos harczroham támadt, mert a helyet Alexandriában a dijon felül ki kell érdemelni; ennél fogva én is kiélesítve könyökömet, előre igyekeztem, és szerencsésen vívtam, mert ablak mellett kaptam

helyet. A szegény asszonyok csipkái foszlányok lettek; egy nargile romjait hozta mohamed szomszédunk a waggonba, s miután látta, hogy azt csak sodronyos hazánkfia leendett képes összeegyeztetni, kik közül épen akkor a vasuton egy se ment, boszankodásában, mi telhetett tőle, kidobta az ablakon. Egy keleti úr néhány háremtaggal utazott, kik ugyancsak be voltak fátyolozva; azonban nem bizván önmagában, egy herélt is felügyelt rájuk, ennek a buzgóságán sokat nevtünk. A gazda áldott jóarczú öreg úr volt, úgy megszántam, hogy ennyi czókmókkal utazik. Hanem gazdag lehetett, mert selyemből készült minden ruhája, s miután kövér vala, úgy nézett ki, mint selyemzsák, melyet homokkal töltöttek meg. A delnők között az egyik, mert talán legszebb volt, szándékos ügyetlenséggel leejtegette fátyolát, s mikor láttuk szemöldökeit, rajta vesztek szemeink. Egyébként búsongó, hallgatag volt a vászonceléd. A gesztenyeszínű malayok közt szintén van sok szép férfiú, a perzsát említeni sem kell, az infulás süveg jól áll nekik. Ez a tengernép levette papucsát, lábait maga alá húzta s úgy guggolt bámulva az európai felebarátokat. A waggonok 32 emberre készültek, az ülések bőrrel fedvék és pizsokkal zománczozvák. Kellemes szivarfüst pótolta a keleten mindenütt elvárt ambraillatot.

Tíz órakor elindultunk, s kirobogva a városból, a Manit-tó mellett vitt utunk, hol a szárnyasok milliói tartózkodnak, azért oly olcsó az alexandriai vizivad. A vidék síkság, s televényes földje termékeny, a mit az egész deltáról mondhatni a tudvalevő

Nil-áradások folytán. A sok termékből csak a czukornád maradt emlékebben, mert életem legtovább tartó édessége a jól megczukrozott kávé.

A vasut mentében láttuk az egyiptomi falukat, a fellah-k lakait. Ezek nem is házak, hanem sárból készített nagy rakaszok, ablak sincs rajtuk, hanem a méhköpühöz hasonló apró nyílás, melyen bebujnak a lakosok. Rendesen asszonyok készítik; nádból megfonják a vázát, ezt sárral bekenik, s kész a sötét barlang, vagy jobban mondva fecskéfészek, a melynek színét viseli is. Nálunk a sertésólhoz is több mathesis, geometria és architectura kell, mint ott a házépítéshez; csak az az előnye van, hogy a világ első századában épen így építettek, a régiség tehát mellettök szól. Az is nevezetes, hogy ezen barlangban a tyúk, kecske, kutya gazdájával együtt lakik. Bármely temetőben élénkebb a poesis, mint eme sárkunyhók s elcsigázott lakóik közt. Mondják azonban, hogy a gazdagabb fellah-k arany s ezüst ékszerekkel birnak, melyeket a földben elrejtve tartanak.

A viskón kívül nevezetesek a merítő gépek, melyeket számárcák húznak, s minthogy eme gépek sohasem voltak megkenve, oly fülsértően csikorognak, hogy a számárcát legillőbben accompagnirozzák. Habár rossz s meleg is volt a víz, mégis ittam belőle, mintha a pusztában elcsigázott Liwingston lettem volna. Már hogy is ne innám Nil vizéből! Mondják, hogy különösen egészséges; azért az egyiptomi alkirály Európába is vitt magával Nil-vizet egy hajóval, annyira szükséges annak, a ki megszokta.

Szántani is láttunk, s a teve, valamint egyéb

tennivalóban, itt is legközelebb áll az emberhez, leg-hivebben segíti az élet elviselésében. Sok terhet a vasut daczára most is teveháton szállítanak. Különb-ség van dromedár és teve közt; amazon lovagolnak, emez teherhordó. Mindkettő használtatik a katonaságnál is. Az egyiptominak rendesen csak egy púpjá van; a két-púpuak Arábiában tenyésznek és Közép-Ázsiában, mely a teve valódi hazája; onnét kiterjedt egész délre. A képiratokon nem jó elő, hanem Jób könyvében a tünékeny napok már a futó teve sebes-ségével hozatnak párhuzamba. Nem a púp teszi a különbséget, hanem a sebesség és lassú kitartás. A teherhordó teve ára 12 napoleon-arany, a futó tevéért kérnek 40 aranyat is. Egyiptomban az arabok honosították meg tökéletesen; a Korán szerint a teve adó alá esik, a ló nem. Színök barna, szürke, fehér, sárga. A sivatagban maga keresi élelmét, meg-eszi a keserű sás-füvet, tövist. Vízet nélkülözhet hét napig, de a negyediken már kezd gyengülni. Midőn terhelni akarják, lehuzzák fejét, mire lábait maga alá teszi; de a rajtaülő vigyázzon, mert mikor fel-állni akar, s felemeli hátulsó lábait, könnyen orra bukhatik; a mint ösztönszerűleg hátrahajol, akkor ismét eléje emelkedik, s hanyatt eshetik. Mikor fáradt, morog, bög; terheléskor is csendesen dörmög; de énekre, füttyülésre hegyezi füleit s vidámabb. Egy teve elbir 3—4 mázsát, hosszabb utakon kettőt; csekély távolságra legtöbbit 9 mázsát. Midőn ő felsége a magyar király Kairóban volt, tiszteletére tevefuttatást rendezett az alkirály, azaz inkább dromedárfuttatást. Tíz perczig birtak velök versenyt

futni a lovak; de ha tovább tart a versenyfutás, például 10 óra hosszat, ezen esetben változott volna a viszony, mert a teve akkor is vigan vágdat, míg a ló már régen kidőlt volna. Daczára a sok vasutnak, a teve városban, faluban egyaránt használtatik. Ez kelet gőzmozdonya. Golz mondá: hogy a teve tulajdonságai egyedül is képesek a gondolkodó embert a világrend ismeretére s így az Isten létére vezetni; mert ezen állat egészen arra van teremtvé, hogy a természettel küszködő embert gyámolítsa, tökéletesen úgy van alkotva, hogy terhet viseljen s nélkülözni tudjon. Háta igaz, hogy nem aesthetikus, hanem csak azért, hogy annál hasznosabb legyen, s minden körülmények közt híven szolgálja gazdáját. Ez a puszták hajója, s delejtüvel is bír, mert ösztöne meg-
leli az útirányt a forrásokhoz. Ezen állat legtöbb ügyességgel, tehetséggel van ellátva, de a ki ezt elrendezte, annak az egész természet, a déli viszonyok kimerítő ismeretével kellett birnia, mert különben nem alkalmazhatta volna hozzájuk az állat tehetségeit s mindenben célirányos ösztönét.

Szemben velem ült egy pompás szerecsen, arca jobban fénylett, mint laktopánom, dagadt ajkai vöröslöttek, mintha ép akkor vágtak volna orra alatt vízszintes nyilást, izzó szemei szikrát hánytak, mint közönséges gyufák, foga fehérlett, s e tünemény egészen elfeledteté, hogy füle alaktalan. Akárhány szebb majmot láttam nálánál, s mégis ez művelt ember volt, francia lapot tartott kezében, a majmot pedig, a legügyesebb orangutánogot sem lehet tovább

nevelni azon állapotnál, melyben volt a teremtés első decenniumában.

Első nagyobb szerű állomásunk volt Damanhur város, 15 ezer lakossal; jellege: sok minaret, lapostetejű házak, ujdónépült vasuti helyiségek. Második állomás Kafr-el-Zaja; itt kis kath. kápolna van. Az ebédre fél óra engedtetik, s egy fabódéba törekedtünk, melynek felirata: Hôtel d'Angleterre. A szép terítékű asztal mellett fekete frakkos, kifogástalanul fehér nyakkendő s pincérek futkároztak, ezt a jelenséget a sivatagban nem vártuk. Az ebédlő előtt fekete leányok, fátyolban és bugyogóban keményre főtt tojást árultak, igen jó kenyeret, narancsot és vöröshagymát. A delnök tréfáinkat is viszonzták. Hej de jön a vezetőnk s bekerget a waggonba, mely habár redőnyei voltak üveg helyett, oly iszonyú forróságot őrzött, hogy lehetett benne a hőség 30 foknyi. — Nemsokára elértük Tanta városát, hol 20 ezernyi tábor feküdt, egészen európaiag begyakorolva, csak öltözetök volt keleti: Voltak ott azonban a távolabb vidékről is különféle seik-ek, nyillal s buzogánnyal fölfegyverkezve és mezitláb. A lovasok tömbekben száguldottak, mintha a vihar hajtáná, és a kivont kardok villámokat hánytak. Kerek porfelleg támadt a nyargaló paripák robajában, s elvesztettük szemeink elől a délibábos tüneményt. Ismét begyömöszöltek a waggonba s türtük a tébolyító meleget, fuldokolva, legyezve magunkat, míg az egyiptomiak rettenetes hidegvérűséggel viselték el a forróságot. Egynémelyik sóhajtott, mint alvó tehén, de nem panaszkodott, nem mozdulva természetesen

akkor sem, mikor valaki elkiáltotta magát : pyramisok ! Villámsebesen nyitottuk a redőnyöket, és szemmeresztve néztük a régi és új világ csodáit, a megkövesült remetéket. Csakugyan láttuk a 40 százados köemlékeket, Cheopsz és Menker királyok gúláit, Gizeh felett. A távolság daczára jól kimagaslottak, de hisz közelben is fogjuk látni a megkövesült kalendáriumokat.

Habár a vasut egy angol társaságé, nem voltak rajta sem örök, sem jelzők. Allah akbar, nagy az Isten, Allah kerim, irgalmas az Isten, mondja a muzulman. Ezen keleti közönyösség daczára e pályán eddig szerencsétlenség nem történt. Mi is baj nélkül érkeztünk meg. Megjegyzendő, hogy a fa hiánya miatt Egyiptomban a sínek vaslábakon állanak a földbe gyürve. Egyiptom éghajlati viszonyai miatt, mert eső ugyszólván soha sem esik, s így gyepp sem nő, a töltést mindig javítani kell. Az iszapot a nap égető heve porrá változtatja, s így mindamellet, hogy sok helyütt kőből készült a töltés, nem lehet biztosnak mondani ; ott is csak kövecsszennel, mint nálunk. Arra azonban nincs példa, hogy a köznép lerombolta volna a síneket vagy a távirati póznákat. A vezetők mind európaiak. A vasutról omnibus vitt a szállodába.

Ámbár a jelenlegi város csak a 10. században alapított, a régiség és új alkotás egyaránt versenyez benne. Utczái szűkek ugyannyira, hogy a benszülött is néha eltéved benne, idegen pedig vezető nélkül nem is mozdulhat. Minden utczában van elrejtve egy építészeti emlék, többnyire búslakodó

romban, mert az egyiptomi röstel tatarozni az épületen. A házak mintegy egymásra vannak építve, közönségesen ablak nélkül az utczára. Sok utca ponyva-mennyezettel bir. A legjobb egyetértésben állnak paloták és gunyhók. Sok helyütt gyékényből áll a fedélzet. De öntözik az utcákat szamárhátra alkalmazott tömlőkkel. Bolt boltot ér, az egész világ termelésének kincseivel. A sürgés-forgás itt legélénkebb az egész világon, az éktelen lármában pedig kétségkívül legelsőek a kairói lakosok. Ez Kelet és Nyugat kereskedésének központja. De néha oly kurjantásokat hallottam, melyeket az illetők talán a vizözön előtti állatoktól lestek el, a mammuth nem adhatott éktelenebb hangokat. Itt még több nemzet fiai vannak képviselve; szlávok és nubiaiak, szerecsenek, angolok, török, olasz, a sok mekkai búcsús, basák pompás hintókban, beduinok számaron, arab kereskedők rugó-harapó teveháton, oly zürzavart okoztak fejemben, hogy csaknem beleszédültem. Hozzájárul, hogy muzsika- és dobszóval vonultak a városon át lakodalmások, fizetett kesergők által kísért temetések, bivalyok s más állatok bőgésben kifáradhatlan csordái, a koptpapok tintatartóval az oldalon. Hazamentem a hôtél de Nil-ba s egy pompás sült mellett sikerült csendre hozni a képek sokasága miatt felriasztott emlékezetemet.

Kairót alapította 973. Goher, Moez kalifa tábornoka, s nemsokára ide tette át lakását a fatimida dynastia ezen alapítója; így lett Fostat (most Ó-Kairó) főváros. Arab neve Mazr, vagy Mazr-el-Kahira, ez annyi mint »győzelmes,« mert harczok-

ban vitéz volt. Saladin (az Ejubid-dynastia alapítója) kőfallal kerítette s építette a várat. Kairó Konstantinápoly után legnagyobb városa Keletnek s talán legszebb is. Közönségesen 400 ezerre tétetik a lakosok száma, a mennyiben Keleten népet számlálni lehet, mert például hárembe még rendőrnek sem szabad belépnie. Állítják, hogy lakja 300 ezer mohamedán, 12 ezer kopt, 8 ezer zsidó, 2 ezer örmény, 7 ezer görög, 20 ezer európai. Hihetőleg fél millió ember lakja Kairót. Európaiak közt legtöbb az olasz, francia, azután angol, német, magyar, oláh. Tájéka a Mokattam hegység folytán kellemes. Minden oldalról körzik pálma-, sykomor-, akácztömbek s viruló kertek. Jellege egészen keleti. Legszebb tere az Ezbekieh, mely még Napoleon idejében mocsár volt, Mehemed Ali csinált belőle pompás, angolszerű sétányt. Erre vannak az európaiak házai és középületek, hol üveglablakok használtatnak, mert egyebütt az üveget farácsozat pótolja. Itt vannak a nagyobb-szerű szállodák is. Van elég magánlak is, de itt bajos idegennek az élelmezés, azért legjobb vendéglőbe szállni, s ezek közt legjobbak azok, hol német a gazda. Négy év óta gázzal van kivilágítva a város, s a félórányira fekvő Nil jó vízzel látja el. Van színháza, hol négy téli hónapban át francziák játszanak, és pompás cirkusa. A café chantant-okban roulettre is játsznak, mihez arabok is értenek s nagy összeg pénzt tékoznak el. A boltokban mindent kapni, mint akár Párisban. Bajokban nemzete konzulához forduljon az idegen. A könyvkereskedés rendezettebb, mint Olaszországban; van egynehány kölcsönkönyvtár is.

Általános tekintetek végett kirándultunk a Nilus partjára s elandalodtunk a pusztaság nézésében. A sycomorfák, mintha valami nehéz gondolat alatt csóválnák fejeiket. A pálmák ágain galambok, gerlek hintáztak s epedve búgtak, mint cserjékben játszadó kis lányok; idegenszerű vizimadarak csoportosultak a fővényszigeteken, hol márványfehérek voltak, hol varjufeketék, s csikorogták egyhangú lár-májokat, melyet a habtorlódástól tanultak el. Mésziről nagytokájú pelikán csap le a vízbe valamely szegény halacska után. A ragyogó fénykör tündéri fátyolán át nem látszott egyéb, csak a mi szép. Édes, balzsamos lég száguldott a pusztáról, mint nálunk júniusban virágdús rétekről. Ilyenkor emelkedik a kedély, felszáll a hangulat, s enyhülnek a sziv sebei. A mint lehanyatlott a nap s elhaló sugara lilaszínbe zománczozta a tájat, mint Isisfátyollal, már a városban voltunk. Itt folytonos puskaropogással fogadtak. Ugyan megbomlottak az arabok? Azt adták válaszul, hogy ez a fürjek idénye, tele vannak velök a kertek most, azokat lövöldözik.

VIII.

Kairo nevezetességei.

Első a váracs (citadella), hova reggel indulunk, mert innen a tiszta lég derűjén legjobban kivethető a város. Ennek fekete tekintete kedves pirban fürdik, legkivált eső után a ciprusok illata tölti el a levegőt, s az arany félholdak sűrűen ragyognak a hattyúnyakú minaretek tetején. Ilyenkor szelid a nap, délben öldöklő sugara. Innen aztán a város, a delta, a gúlák, a sivatag, az üde zöld termékenység, a kigyózó Nil feledhetlen emléket hagynak az emlékezetben. A vezető olasz és angol nyelven elmondá a híres Jussuf-kút történetét; így neveztetik, mert Saladin József kitisztította, elmondá megakadás nélkül a mamelukok gyászos végét, a mely történet, miután minden utazókönyvben megvan, itt sem hiányozhatik, hozzáadva csupán azt, kik voltak a mamelukok, mely név nálunk most a vezérczikkek naponkinti jelszavát képezi.

Mameluk annyi, mint rabszolga. A XIII. században Nosmaddin egyiptomi szultán, Dsingiskántól 12 ezer rabot vett, kik cserkesz és török származá-

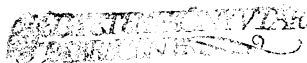
súak voltak; ezeket szigorú fegyelem által vitéz katonákká képezte ki, s állandó hadseregét képezték az egyiptomi fejedelmeknek. A milyen erős szolgái, olyan erős zsarnokai voltak az uralkodónak, vitézségek gyakran aratott győzelmet, de makacsságuk számtalanszor eltépte már a kész diadalt. Látva fontosságukat, beavatkoztak az ország dolgaiba, s néha kényszerítették a fejedelmet határozataik érvényesítésére; ha nem tágított, zendüléseket is támasztottak, melyek aljasság s vérengzés által tűntek ki; azért nem is nevezhetjük forradalomnak, mert ez bizonyos korszak eszméinek kijelentése s érvényesülése, — ezek pedig magasztos eszmékre képtelenek lévén, állati ingerek végett öldököltek, s így lázadáson kívül egyebet nem támasztottak. Midőn 1250. III. Moatham a IX. Lajos seregeivel egyességre lépett, a nélkül, hogy a mameluk-csordát megkérdezte volna, meggyilkolták őt s megválasztották főnöküknek Ibek el Mois társukat, mire a mamelukok névszerinti uralma kezdődött. Midőn 1517. Selim meghódította Egyiptomot, kinevezett ugyan uralkodó basát, de kénytelen vala 24 mameluk-beyt helytartói minőségben a tartományokban hagyni, kik a hatalmat nemsokára kezökbe ragadták, s tulajdonképen ők uralkodtak. A 18. század óta egészen kényöktől függöttek a basák, mert a vagyon és hatalom kezökben volt összpontosítva. Számuk 10 ezerre rugott, kaukázusi rabszolgákból egészítették ki soraikat. Utóvégre Mehemed Ali végzett velök 1811. márcz. 1-jén. A szultán is jobban szerette bukásukat, mint szolgálataikat. Előkelő főnökeiket, számra 439-et

vendégségre hívta össze Ali, s miután tanácskoztak s ettek, fényesen kivonultak, de a kapukat zárva találták. Azon pillanatban el is kezdtek a minden oldalon elrejtett katonák az összeszorúlt s mozdulni alig bíró mamelukokra tüzelni. Irtóztató mézszárlás volt ez, melyet állítólag Mehemed Ali egy ablakból nézett. Egyetlen egy sem menekült meg, azaz hogy csak egy: Haszán bey, ki rést törve magának a várfal párkányáig, azon megsarkantyúzott nemes lovát átugrasztotta, le a 30 ölnyi mélységbe. Midőn a földhöz közelített, Haszán leugrott lováról a földre. A ló összezúzta magát, Haszán meg volt mentve, s szerencsésen Konstantinápolyba szökött... hol még befolyásos szerepet játszott.

Az alkirály palotája s a ministeriumok házai kevésbbé érdekesek. De nevezetes Mehemed Ali mecsetje, főleg építészeti tekintetben. Kecskeméthy Aurél így írja le: »Az Ali mecsetje a legtetszetősb, a legelegánsabb mindazok közt, melyeket akár itt, akár Konstantinápolyban látni; mert új, s egyiptomi alabastromból, fehér márványból épült falai, oszlopai, járdái s karcsu magas, két minaretje — tündökölnek. Előudvarában, mely egészen márvánnyal kikövezett, három oldalt oszlopfolyosók vonulnak; minden négy-négy oszlop fölött kis kúpok képezik a tetőt; az udvar közepén kecses kút, arany arabeszk kupolával; negyedik oldalán az oszlopcsarnok alatt van a bejárás. A hatalmas mecset közepén kiemelkedő nagy kúppal, az azt tartó kisebb kúppal oldalt, számtalan oszlopon nyugszik; ablakait és kúpnilyásait, párkányzatait, falait a Koránból vett mon-

datok arany vonásokban, s aranyos és színes arabeszek fődik. A csaknem átlátszó alabastrom és márvány fénye, a világosság a nagy arányokkal, a részletek szép alakzataival, vakító benyomást tesznek. A templom oldalain kisebb kápolnák — s ezek egyikében áll Mehemed Ali sírja; fehér márvány sarkophag, gazdag szőnyegekkel begöngyölgetve; feje fekvését jelzi a nagy vörös fez; felirata nincs. A kápolna bejárása előtt jobbra s balra az ajtótól néhány imám földön ülve mélyen hajtogatja fejét; imádkoznak a nagy hős, nagy bűnös és bölcs uralkodó lelki üdvösségeért.«

A kilátás innét fejedelmi, sokan mondják, a világon egyedüli; ez egy nyáréji álom megtestesülése, egy paradicsomi kedélyhez való helyzet. Álomörjögés kerülgeti a képzelmet. A minaretek, mint gyertyatartók állottak a kupolás mecsetek mellett, s glazirt tetőzetök lánggal versenyzett a tűző nap sugarain. Oly lázasan dobog ekkor a sziv, olyany nyira lassítja lépteinket a nagyszerű látvány, oly bővületbe varázsoltatik egész valónk. A tündöklő Nil ezüst habjain smaragdzöldben pompázott a Rhodasziget fehérülő palotáival, mint úszó paradicsom. Majd a gúlák ötlenek szemünkbe, az aether legében szeliden tündökölve, egyuttal arról tanúskodva, hogy a futékony emberi életben is van, a mi állandó, s a minek becse időntüli. Más oldalon a láthatárt szegélyezte a kősugár Heliopolisban, melyre ép most szegezték távcsöveiket az angolok, kik felette sokan voltak. Isteni itt minden, mondá Byron, kivéve az embert; mert az angolok, kik közül 49 jut

minden idegenre, itt egyedül csunyak. És most már nem is csodálom, hogy a majomelméletet az angol Darwin találta fel. Lám Keleten, hol az emberi typus még eredeti fönségében látható, még senkinek sem jutott eszébe ilyesmit állítani, pedig hóbortokban bővelkednek ők is, a mint azt a Keleten valaha hemzsegett eretnekek sokaságából minden ember tudja. Voltak ott szép, gyönyörű arczok, de mind Keletről származtak; de voltak angolok is, kiknél a szem a lélek tükre, oly homályt fogott, mint azt a döglött hal alélt szemén láthatjuk. Az arcz ránczai oly réteget formáltak, mint ócska kofferen a bőr. Mert hiszen vannak öreg emberek nálunk is, Keleten is; hanem ne legyen az arcz kékvörös foltokkal tetovirozva, mint a kitömött nyúl bőre; nem csoda aztán, ha Darwin oly biztos következtetést vont le a naponkint látott jelenetekből.

A legszebb mecset Sultan Hassan, mely a váracsk mellett fekszik, s benne nyugszik a XV. században élt alapítója; szép pedig nemcsak a czifrázatok finomsága, hanem a díszajtó, ívek és a kupola jeles kivitele miatt is. Mindamellet omladozik, mert hanyagok a tatarozásban. Azt mesélik róla, hogy építőjének a szultán levágatta kezét, hogy többet hasonlót ne emelhessen, mintha az építész nem birna kéz nélkül is tervelni. Legnevezetesebb a kairói mecsetek közt az Amru-mosea. Ez a régi Kairóban, Fostatban fekszik. (Fostat annyi mint sátorváros, mert kezdetben sátorok alatt laktak benne.) Előbb idézett utazónk így írja le: »Az ádáz Ozmán kalifa vezére építé ezen Egyiptomban első mecsetet, Kr. u.

879-ik évben. Nehéz ez épületről fogalmat adni, ha azt az egyházak vagy mecsetek rendes alakjában képzelem az olvasó, oly sajtóságos az. Képzeld egy 850 láb hosszú és 550 láb széles négyszögű csarnokot, mely 350 oszlopon nyugszik. Az oszlopok az egész világ által rabolt és mégis kipusztíthatlan Memphisből kerültek; porphir- s fényezett granitból valók, gyönyörű, bár az idő által romlott kapitolokkal; úgy látszik, eredetileg magasabbak is voltak közöttük, s itt az épület tervéhez képest egyenlőkre faragtattak. A folyosókat képező oszlopsorokat kerekded boltozatok fődik s tartják össze; s kis kúpok képezik a tetőzetet. E csarnok közepe fődetlen, és itt nyolcz oszlopocskán nyugszik egy szép kút, ereszes teteje cziprusfáktól környezve, rajta arab betűkkel az építő neve s az évszám. A mecset maga gyönyörű rom; de az építészet történetében nevezetes, mert ez kétségtelenül bizonyítja, hogy a csúcsíves styl szaraczén építészek találmánya, s vagy kétszáz évvel előbb dívott az araboknál, és első nyomai lelhetők Egyiptomban. Sőt miután e mecset mintájára épültek Egyiptom, Spanyolország, Szicília mecsetei, s az alhambra eszméje is ide vihető vissza: hihetőleg a csúcsívet közvetlenül a szaraczénok importálták Európába. A mecsetben művészien faragott ősrégi szószék alatt az imámok és tanárok üdvözölték királyunk ő fölségét; a csarnokokban egész csoportokat képeztek a fiatalabb s öregebb tanulók, kik a Korán magyarázatát, kik egyéb tudományt hallgatva.

Van Kairónak vagy húsz előkelő mecsetje,

melyeket utazói kötelességből meg szoktak látogatni; de mi ezekkel is megelégszünk. Midőn a szép ravatalokat néztük, a vezető török paptól, ki francziától is tudott, kérdeztem, hogy hol készítik eme szép domborvételű kőkoporsókat? azt felelé: Európában. De vajjon hol, melyik városban? Erre nevetéssel válaszolt, s valamit mondott a dragománnak; kérdő tekintetünkre Jussuf, fogadott vezetőnk azt felelte: hiszen önöknek jobban kell azt tudni, hogy Európa is csak nagy város.— A szobrászati munkák jobbjára Rómából kerültek elő. A többi mecsetek közül is sokat meglátogattunk, hanem oly egyenlők, hogy belefáradtunk a nézésbe. Ugyanitt magyarázott a vezető egy feliratot, melyet Fái így fejez ki: »Ha a csillagvizsgáló és a tengerész nem istenfélő, a politikus nem emberbecsülő, a theologus nem türelmes, a történész csüggeteg lelkű, a tudós nem szerény: nem valódi férfiai osztályuknak.«

Egy mecset közelében volt az iskola, a melyből kiömlő zsvaj széthangzik az utczákban. A terem falai vakolatlanok, egyik oldalon van a fülke, melyben ül, lábait maga elé situálva, a tanító. Hatvan fiu ül előtte keletiesen, s egy fatábláról valamit rémítő lármával leolvasnak vagy könyv nélkül elmondanak, s a mellett erősen hajlongnak, mikor a Korán mondatait veszik szájokra. Néha a tanító érintette, mint egy bűvesszóvel a táblát, mire a gyermek mint villámütött lázas sebességgel üvöltött. De tudnak írni is, és pedig nádtollal, van azonban használatban az aczéltoll is. Az iskola falán egy kicsorduló vízvezetékből időnkint fris vizet iszik a fiatal-

ság. A nőnevelés azonban még mindig oly lábon áll, hogy a régi tanács, mely szerint Keleten a nő tanácsának ellenkezőjét kell követni, még nem vesztette el érvényét. Vannak fensőbb iskolák is, de az ujkori tudományok végett, a tehetségesb fiatalok Párisban tanulnak.

A mecsetek szomszédságában rendszeren iskola, is található, mely néha a mecset javadalmai által dúsan van ellátva, sőt számos fiúnak teljes ellátást nyújt ingyen, kik ismét a felsőbb tanintézeteket is látogathatják. Hanem az egész tanítás még teljesen át van hatva a Korántól, s addig nem mennek előre a tudományok, még ezt az otromba nyugöt le nem vetik. A Korán haladást nem ismer. A jövődő boldogabb alapjait teszik a magán iskolák, s a kormány tanodái, melyeket főleg katonai szempontból emel s ápol. Ezekben koránylik a felvilágosodás; lelkesedés is létezik iránta, mert hangját hallani. A Korán legyőzöttnek mondható, mert az emberi szellem elvonult tőle, s a hova a szellem megy, oda megy utóbb az élet is. Falukon az iskola még mindig csak a véletlentől függ, ha t. i. akad szegény ördög, a ki olvasni tud, s hetenkinti egy garasért eltanítgat.

A kairói egyetem az arab tudományosság diszvirága volt, így is nevezték: el azhar. Most is a török világban nagy a híre, mert nem csak Afrika, hanem Kis-Ázsia, India is ideküldi reményteljes fiait tudományszomjuk oltására. A Korán értelmezése- s a muzulman hagyományokon kívül előadják a jogot, nyelvtant, szónoklatot, logikát. Ide tartozik 260 tanár,

kik közül 160 a mecsetek alapítványaiból fizettetik; 1870-ben az egyetemi tanulók száma 5000 volt, ezeknek fele a mecseteknél kap ellátást. Hajdan 20,000-re ment a tanulók száma. Egynehány tanár irodalmilag is működik; de a népirodalmat még mindig a népmesélők pótolják. Kairóban is sokan vannak, élőkön egy seikkel. Több részre oszlanak; a költők (sahir) legalább ötvenen vannak; a közönséges mesélők legtöbbször az arabok hős tetteit adják elő, melyek Mohamed előtt történtek. Vannak női-mesélők is, kik a háremi unalmak elűzésére fogadtatnak fel a török urak által. Mellékkeresetök a veszélyes postillon d'amour-féle vállalatok. Ezen népmesélők ápolják a köznép fanatizmusát, s tartják fenn az izlamot; mert igaz Lamartine következő mondata: »a költészet emléke vagy előérzete a dolognak; a mit az megünnepel, az még nem halt el, s a mit megénekel, az már létezik.« Ezen mesélők pótolják egyszersemind a színházakat, mert azokba a köznép nem jár.

1868 óta vannak állami tanodák, s ezekben 1870-ben már 4000 tanuló volt; itt idegen nyelveket, természettudományokat, római jogot, európai alkotmányokat is tanulnak. Néhány év óta Bulakban nevezetes ipariskola létezik. A kairói katonai akademiában 750 növendék tanul; itt oly pompás természettudományi gyűjtemény, könyvtár, tornahelyiség, gépek, mintázó terem van, hogy eltanulhat rajta az európai ember is.— Az orvosi egyetem mellett van bábaiskola is, az első Keleten, hol 1871. már 65 tanuló volt. Legujabban a kormány Brugsch Henriket

hivta meg, hogy régészeti akadémiát alapítson az egyiptologia művelése végett. A tanügyet egy Kairóban székelő tanács vezeti.

Kairóból évenként megy Mekkába zarándoklat, a mi nagy mozgalmat okoz a városban, s azelőtt ilyenkor felbuzdulván a mohamedánok, jól elverték vallási lelkesedésből a keresztényeket. Most buzgalomuk csendes. A gazdagok gőzhajókon, vasutakon utaznak; a szegények zarándokutja eltart 100 napig. Az egyiptomi karaván költségeit a khedive viseli, s utóbbi években 13 ezer erszényre (47 ezer tallér) mentek fel; erre a szultánnal kötött szerződésben kötelezte magát. A teve, mely az ajándékok javát viszi, alig látszik a czafrangtól, melybe pólyáztatik. A látományra sok idegen szokott csődülni Kairóba. — Meglátogattam a leányvásárt is. Az épület közepén van az udvar, hol a szerecsen és alsóbbrendű rabok tanyáztak. Itt töltik a hideg éjt, itt szenvedik az égető napsugárt mindaddig, míg el nem adatnak. Ruhájok csak egy kendő az ágyék körül. Az épület csarnokából szobák nyíltak, s itt őrizték nemesebb áruikat a kereskedők. A rabtulajdonosok vad, szivtelen tekintetű tigrisek; a ki képes eladni ember-társát, annak szivéből ki is vezett minden művelt érzelem. A vevők aztán mire szükségök van, keresnek, a mit jónak vélnek, megnézegetik, mint mikor valaki lovat vesz, s töről hegyig megvizsgálja, nincs-e rajta hiba. Itt is a leánykák fogai, szemei kitératnak kívánságra, s a melyik tetszik, elvándorol vagy hárembe vagy munkatelepre. Volt vagy 40 leány áruba bocsátva, áruk változik 200—300 forint

között. Vannak itt apró fiúk is, kik háremöröknek vannak kiképezve. — A csarnokban lévő hölgyek már kényelmet élveznek, s némi előnyökben részesülnek; de a vevő kíváncsiságának szintén kötelesek eleget tenni. Ezek szépek voltak, áruk is csipős; de ezen nőkiállítás a smyrnai leánytárlathoz nem is volt hasonlítható, mert ott rendkívüli cserkész-szépségeket láttam, s egy-egy szép példány 2000 forintra becsültetett. A gyakorlottabb leányok énekeltek, tánczoltak, szökdelő lábaik alig látszottak a földet érinteni, a csörgetyús dobok öszhangjának szemeik vad villanásaival. Habkönnyü ruhájok kelmeje oly átlátszó, mintha ködből volna szöve, s ingerlő mozdulatokkal elkábitják a szemlélőt. — Az embervásár iszonyúan leverő hatást gyakorolt reám, főleg akkor, a mint egy örmény minden módon nyakamra akart kötni egy beteges fiút szolgának. Talán ingyen is odaadta volna, csakhogy szabaduljon tőle. Mily iszonyu jajgatás hallatszik itt, midőn a gyermekek szülőktől, a testvér testvértől örökre elválni kénytelen. Hogy ezt izgalom nélkül nézhessük, szükséges lenne, hogy eddigi nézeteinket, erkölcsünket, sőt szivünket is levegőbe repítsük, a mi lehetetlen. A szabadságnál kezdődik az ember. Hát ne legyen pokol ily fenevadak számára, kik ezt a kegyetlenséget elkövetik, vagy habár módjukban lenne megszüntetni, mégis türik?! Igaz, hogy némelyeknek ez jogos kötelessége, de a kötelesség oly bő takaró, mely alá fér még a vérszopás is. A szegény gyermekek mindazt, a mit tudnak, előadják, hogy a vevők figyelmét magukra vonják; az egyik ugrándoz, a másik

bukfenczet vet, a harmadik valami hangszeren játszik vagy énekel, a negyedik nagy ügyességgel pipát töm. Mint hallám, vannak itt olyan hölgyek is, kik büntetésből küldettek vásárra. Ugyanis, ha valamelyik háremtag szeszélyes, daczos, vagy másnemű vétséget követ el, megfosztják ruhájától s kiállítják a vásáron. Természetesen ilyenkor a kereskedő örült árakat kíván, s el nem adja; a leány azonban iszonyú félelmet áll ki, mert nem tudja, milyen gazdát kap, eszébe nem jutván, hogy csupán puhulás végett bocsáttatott az árucarnokba.

Vidámabb dologhoz forduljunk, az alkirályok istállóit látogassuk meg. Miután arab szótáramat kimerítettem a gunnyasztó rongynépre, megértette egy csacsi vezetője, hogy a basa lovait akarom látni. Minden felebaráti szeretetem mellett, öklömmel is dolgoztam, csak hogy utat törjek magamnak a zsi-bongó embertömegben. E nyüzsgés előjátéka lehetne a babyloni torony aljában történt zürzavarnak, s a római karneval hóbortos külekedése pedans játék ez utczariasztó lármához képest. Könnyebb a rakétát megszólítani, mint a rohanó arabot, midőn foglalatosságban jár, megállítani. Akárhányszor forogtam veszedelemben, hogy egy zélusában elvakult számár, vagy buzgalomtól tekintet nélkül siető teve elgázol, vagy legalább a nyeregben dolgozó térdeimet megsurolja egynémely dromedár. Ilyféle utczai kalandok emlékei, a kék foltok, testemen egyébiránt alig tartottak egy hétig, s így ezen folytonosan perennáló utczai kravall most már csupán kellemes oldalairól él emlékezetemben. Az arab veszekedő, de nem bru-

tális. Szerencsésen elértem az istállókat. Az épület európai modorú, s angol lovászmester ápolja a 60 angol és 40 telivért. Ugyanakkor 40 fogat állt a hárem szolgálatára. A tisztaság, rend, fény, emlékeztetett Károlyi gróf istállóira. A cselédség figyelmeztetett, hogy nézném meg az alkirály hintóit is. Láttam hét díszhintót, párisi és londoni remekművek, mindeniknek ára 100 ezer frank. Vannak azonkívül utazó kocsik, és oly gyöngéd, finom parkba való kocsikák, hogy ha valamely testes barátom rálépne, porrá törné az egészset; ezeken csak lepkék gurulnak az asphalt-simaságu kavicsuton. Végre mutattak egy princess-hintót, melyben muzsika szól, a bak felé ablaka kettős s itt madárcák hangicsálnak. Az oldalakon leomló deszkák által asztalt lehet rögtönözni, melyre oda tűzvék az evőeszközök. (Orsót, rokkát adjatok az unatkozó dámáknak!)

IX.

Kairói menyekző.

A keleti háremélet elszigeteltsége miatt lehetetlen a muszulmán családok belső szokásait megfigyelni, legfőlebb az európai nőktől tudunk meg egyet-mást, kiknek ujabban szabad bejárni a hárembe. Régebben ez is szigoruan tiltva volt, nehogy elbeszéljék férjeiknek a török ágyasok kellemeit. Ennél fogva nagy örömmel fogadtam el — írja Wallner — egy földim fölszólítását, hogy kövessem török lakodalomba, melyet Kairó leggazdagabb kereskedője, Ibrahim Adli fiának násza alkalmával nagy fényvel, keleti pazarlással fog adni.

A meghívások rózsaszínű papíron arabul voltak szétküldve legalább 1000 példányban; Európa egy angol, egy olasz, két német példányban volt képviselve. A megjelenés két órára volt kitűzve, mi háromkor jöttünk, s nem csak a ház volt tele, hanem az utca is el volt állva nemcsak a bámész néptől, hanem a vendégek nagyszámú szolgáitól, kik a sycomor és nil-ákácok árnyékában hűsöltek. A nők tarka csoportokban ültek ki a szomszéd házak tetőire,

a gyermekek fölmásztak a fákra, s riádozva zúgták szakadatlanul a vőlegény nevét. A kíváncsi nép erősen tolakodott az ajtóknál, azért az őrálló katonának ugyancsak dolgoztak a korbáccsal. De habár időnkint jégeső módra hullott a verés, ez a hátulálók előretörekvő bátorságát nem lohasztotta le. Néha több katona gyujtott rá a püfölésre, s akkor, mintha a khedive szőnyegeit porolták volna, oly pufogást vittek véghez; de ezeket úgy vette az arab fiatalság, mint a nyerendő jó falatok árát, melyet szívesen lefizetett.

A tágas udvaron pompás szövetekből készített sátor állott, mennyezetéről tündöklő csillárok függöttek. Falait zászlók és korán-mondatok ékesítették. A mint beléptünk, valami galantuomo (szertartó) fogadott, s a házigazda elé vezetett, ki hullámzó ruhában keleti méltósággal fogadott, érintve mellét, száját és homlokát, arcza diadaltól sugárzott. A téres helyiség szőnyeggel fedett padokkal volt tele, de azért a süppedő szőnyegeken is ültek maguk alá fektetett lábakkal a keleti urak. Susogott a selyemruha, kávészörpölés hallatszott, de hallgatag volt a gyönyörű férfiakból álló társaság, mintha csak a magasba bocsátott füsttel beszélgettek volna. Időközben megszólalt a zene, melyet a cigányok sokasított másai vittek véghez, természetesen hangjegyek nélkül, csupán hallásból. De zenéjük felette untató s keserves, idegzsibbasztó érzést okoz; nem európai fül számára látszott alkalmazottnak. A karigazgató, egyuttal előénekes és karindító (succentor) volt, orrhangan néha belebögött, egynehány énekes követte,

mire az egész zsinagógai jelenethez hasonlított, mind mikor Izrael fiai nagyon nekibuzdúlnak az imának. Keleten szeretik a zenét, azért reggelig elpipáztat ily bágyasztó zene és ének mellett az arab, melyet ő bármely olasz dalmú elé helyez. Egynéhány félig meztelen ficzkó gladiátor-birkozást rögtönzött a vendégek mulattatására; arcfintoritással fogadták egymás ütéseit, melyek az ököl és ruhátlan hát érintéséből támadva, tompa dübörgést támasztottak, mire erős kaczagás következett. Az amugy is gazdag füstfelhőket, melyeket a pipa és szivar derekas szivása eredményezett, különféle füstölőkkel telítették; mandolát, tökmagot, kőkemény pástétomot hordtak szét, mert a ki nem dohányzik, valamivel csak el kell foglalnia száját, mert a beszéd nem foglalja el eléggé, ezt mellékfoglalkozásnak tekintik. Számos vízfordó jár körül, kínálva érczkupákban az üde italt. — Az arab előkelők mind jelen voltak, megszokott önbizalommal s természetesen legtöbb ulema. Ez általános neve a tudós s előkelő személyeknek. Három részre oszolnak. *I m á m*, ezek a valódi papok, kik prédikálnak, tanítanak, s tartják az istentiszteletet, a mi a Korán énekléséből áll (ezt csakis énekelve szabad olvasni), s a menyekzők alkalmával ők adják össze a jegyeseket. Leginkább jótorkú legényeket keresnek, a tudomány és műveltség nem vétetik számba. Igen szegények, azért elemi tanítással is foglalkoznak, vagy mesterséget űznek. *Turbánjok* fehér, mint más arabé, csakhogy kissé magasabb. *M u f t i*, annyi mint jogtudós és törvénytárgyarázó, *K a d i* pedig bíró. *Pompás intelligens arcz, tüzelő mély szemek, fehér*

fogak, gyönyörű szakáll: általános jellegek. Lengő kócsagtoll, gyöngyökkel rakott forgók, bogláros övek diszíték hullámos öltönyeiket. A mint jöttek, legott helyökre kisérte a szernök, s a kínált csemegékhez fogtak.

A szives házigazda elvezetett az udvar másik részében levő konyhákhoz, melyekben annyi sült jószág volt fölhalmozva, mintha Dsingiskhán táborát kellett volna megvendégelniök, nagy polczok görnyedtek a mindenféle édes sütemények s illatos gyümölcsök terhe alatt; fehér zekés szakácsok kipirult, foglalkozásteli arczczal szaladgáltak az óriási tűzhelek körül, megrúgva a báméskodó segédeket, mert kezeik pecsenyékkal voltak elfoglalva. Az ételből, úgy látszik, megélhetne a jelen nemzedék, de holnap reggel már csontja sem marad a párolgó bárányoknak, gőzölgő galamboknak; mert a mit az ezer vendég meg nem emészt, az a szegényeké, kik már dél óta leselkednek s az éjen át is helyükön tanyáznak, hogy a boldog áldásthozó reggelt el ne mulasztják, midőn az egyetemes kiosztás fog történni. Vezetőnk volt Ibrahim bey, az alkirály segédje, a keleti férfiszépség egy derék példánya. Tiszta homloka alatt két fekete szem világlott, nyílt, jó indulatú, kérdő kifejezéssel. Párisban tanult, széles ismeretekkel rendelkezik, s a mellett arab nemzetiségét bálványozza, a legvonzóbb, leglovagiasabb jelenség a kalifák fővárosában.

A völegény alig 18 éves fiatal, ábrándozó, halvány, bajusztalan, de kifejezésteljes arc; hosszú, fekete hajfūrtei göndör karikákban omlottak vál-

laira, s emelték homloka halványosságát; ajkán időnkint az első fiatalság aggálytalan mosolya nyilatkozott. Jegyesét még nem látta, de azon kérdésre, mit fog tenni, ha jövendőbelije rát? szilárdan azt felelé, hogy anyja bizonyosan rosztat nem akarhat neki. Ő mondá, hogy este Almát, Egyiptom híres énekesnőjét fogjuk hallani; mert énekesnők nélkül nem is képzelhető Keleten egy ünnepély, de Alma dala a paradicsom boldogságának előizlete. Felette kíváncsi voltam a delnöre, kit egyetemesen magasztaltak. A művésznő, miután sok kincset gyűjtött, egy fiatal máltai kalandorral jegyet váltott. A hálátlan ficzkó, a lakodalom után, a kincsek nagy részével odább állott, s örökre elhagyta a szalmaözvegyet. Midőn később a híres Lorie festő a művésznő arczát a műtárlatok részére festette, lelkébe lopta magát a művésznő; Lorie belészeretett, mire Alma neki ajánlotta forró szivét és megszaporodott vagyonát, de nászajándékul első férjének fejét követelte. T. i. hogy Lorie azonnal hajóra szálljon, keresse fel Európában a máltai kalandort, támadja meg, gyilkolja meg, s fejét a boszuálló énekesnő lábaihoz tegye. Lorie eleinte el volt határozva, hogy minden fogát Alma tenyerébe adja, de a fejre nem vállalkozott, s így inkább nőtlen maradt. A képen keleti gazdag öltözetben van előállítva, olyan mint a teve, mely Mekkába viszi az ajándékokat. Már nem fiatal, de érdekes arcz, jellemző vonása az összenőtt szemöldök, jelvénye a perzselő szenvedélyeknek. Minthogy az előadás lebocsátott függönyök megett foly le, nem volt alkalmam összehasonlítani az eredetivel.

Beesteledvén, számtalan csillár világosította meg a sátorokat. Jött katonai zenekar, melynek darabjait már meg lehetett hallgatni. A termek asztalokkal s ezek tálakkal teltek meg. A termek szögleteiben aranyrácsozatú tartókban sötétzöld bokrok, rózsza, jázmin eleven virágai büszkélkedtek. Mi szerencsénkre Ibrahim bey mellé kerültünk, s így volt, ki utbaigazítson, ha valami botrányos cselekedetet akartunk volna öntudatlanul elkövetni. Az étterem előcsarnokában szolgálk vártak mosdó eszközökkel, illatos szappan s himzett törülközők nyújtattak, s komolyan látott kiki a mosakodáshoz. A törülközőt aztán asztalkendőnek is használtuk. Most kezdődtek az asztali örömek, melyek nekem sok keserűséget okoztak. Levest hoztak, melynek most sem tudom ízét, oly furcsa kotyvadék volt. Szarvból készült a kanál, aranyozott nyéllel, de kilencznek csak egy jutott, ilyképen ez kézről kézre, szájról szájra járt. Ez nem tartott sokáig, mert úgy látszik, csak izlettetőnek használják, mint nálunk a papramorgót. Jött aztán a különféle ételek tarka sokasága, édes, keserű, sós, eczetes, híg, szilárd, hideg, forró készítmény, de minden ínýtani közvetítés s gasztronomikus átmenet nélkül. Félóra alatt 21 tálat röpítettek el előttünk. A sült hús villa nélkül daraboltatott szét, ujjak segítségével, s ebben Ibrahim sok eleganciát fejtett ki. Egy egész bárányczomb hústartalmát fejtette le a csontról s kecsesen tányéromra helyezte. De én a természet ötágú villájával még bánni nem tudok, nagyon régen használták ezeket őseink, kivesszett belőlünk az e nembeli ügyesség. Kedvetlenség

fogott el; számos aggodalom, kétség s tervek egymást kihíva, egymást czáfolva vonultak agyamon keresztül, hogy hát mit tegyek? Tünődésemben musulmán szomszédom, egy becsületes fehérszakállú kairói ulema, kinek arczán a ránczok hálót képeztek, zsirtól ragyogó ujjaival egy szép darabot egyenesen számba akart helyezni. Ekkor háladatlan gyomrom komoly készüléteket tett határozott tengeri betegséget idézni elő. Csak azon erős eltökélésem, hogy azért is egészséges akarok maradni, távolította el e szándékolt demonstratiót. A sok juhhus mellett különféle alakú rizs járt körül; sült galamb, ecetes ugorka, pilaf, édes sütemény, de rendszer nélkül és szárnyaló sebességgel. Apró kupákban keringtek a különféle ismeretlen eredetű s határozatlan ízű mártások. Kanálnélküli állapotunkban meghajlított kenyérszelettel merítettünk a léből, mely alkalommal három-négy kéz is kanalizott benne egyszerre. A szomszédok őszinte barátsága s atyafiságos vonzalma abban is nyilatkozott, hogy szünet nélkül raktak válogatott falatokat tányéromra, melyekből udvariaságból, a mennyit annyit, le is kellett nyelnem. Korcsolyának csupán üde Nil-víz járt körül ezüst kupákban. Végre jött a gyümölcs, mandola, füge s ki tudná nevét. Soha ember úgy nem vágyott a vacsora vége után, mint én.

A vendégek nagyobb része már az utczára vonult, mert a vőlegény menyasszonyáért ment, s most nagy kísérettel hozta. Mint lángözön közelgett a menet, mert minden ember vagy fáklyát, vagy színes papírlámpát vitt; ezek fénye a sycomorfák lombjai-

ból phantastikus alakokat rajzolt. Szólt az arab zene kurjongatott a fiatalság, komolyan lépdelték a férfiak. A menyasszony befátyolozva jött, fejéke tűzvillogású granát-gyöngyöktől ragyogott, kezében rózsát tartva; utána lépdelt a vőlegény, halványan, várakozásteljes arczczal, mintha vérpadra vezetnék. A házhoz érve a tömeg igen nagy lett, csak a katonák hatalmas ütése birtak rendet csinálni. Ekkor lejött a vőlegény anyja, töpörödött öreg, a ránczok — e fedő nélküli koporsók — erősen barnították arczát. Fiát megcsókolta, ki jegyesével együtt bevezettetett a hárembe. Két szerecsen herélt ült le a küszöbre, czukorsüteményt rágicsálva; nyugtalan, éles vadállati szemeik élénk villogtak, feketén, mint az éjszaka. A szertartásnak vége lett.

Hátra volt Alma éneke. Tamburinpörgés s egyhangú karének jelezte a verseny kezdetét. A művésznő alig nyitotta meg száját, egetrendítő ordítással üdvözölték taib-(szép)-ot üvöltve. Mellettem állt egy enthusiasta, ki túltett az európai tapsonczok minden művészetén, sivitva egy lábon ugrált, kiabált a profétára, s folyton »ujrázott!« »Allah szemére! még egyszer!« »Őrizze Isten eszemet, mert megbolondulok!« (Jogos kívánat.) Néha kérdém magamtól, vajjon nem vagyok-e tébolydában? mert ilyen eszeveszettséget még nem láttam. A művésznő sokszor orrhangon énekelt, néha mély fájdalom nyilatkozott énekén, mintha könyek fátyolozták volna, máskor éneke szenvedélyes zokogáshoz hasonlított. A kar néha ügyesen ismételte dalainak motivumjait. Pitymallani kezdett, midőn iszonyúan kifáradva, haza-

készültünk, egy egész életre megelégtelve a lakodalmom boldogságát. A lakoma 1500 font sterlingbe került, s elfogyott tizezer szivar s hétezer csésze kávé szolgáltatott ki. Prosit!

X.

Egyiptom kormánya.

Egyiptom jelenlegi uralkodója Izmail basa. Czíme: Khedive el Masr, vagyis Egyiptom fejedelme, a mi több mint alkirály; e czímet kapta, a hogy a portának a candiai háború alkalmával kiváló szolgálásokat tett, azelőtt Egyiptom kormányzói »Wali« czímet viseltek. Született Kairóban 1830, fia Ibrahim basának s egy cserkesz nőnek. 1863. jan. 18-ka óta uralkodik; van négy fia, kiket nagy gonddal Európában neveltet.

I z m a i l basa alacsony, zömök termetű, negyven éves férfiú, szőke bajuszu, gesztenyeszín hajú; szürkés-kék, kissé ravasz s nyugtalan szemű; finom fehér keze s kis lába nemes fajra mutat. Arcza értelmes s nyugalmat szinlelő; látszólagos lomhasága alatt elevenség és erély lakik.

Sok palotája van, de közönségesen a Kairó melletti, a Mokottam-hegység lejtőjén épült palotában lakik. A kihallgatások alkalmával egyszerű fesztelenség nyilatkozik valóján. Ruhája is egyszerű; tetteiről ismerje meg királyát a nép, ne palástja

gombjairól. Alattvalói örvendenek, hogy Kairóban neveltetett, de európai tanítók és nevelők által, és erősen hiszik, hogy az izlam orthodox nézeteinek hódol, a mennyiben a külső szertartásokat pontosan szokta megtartani. Dynastiájának viszontagságai megtanították, hogy a társadalomnak épen úgy van szüksége intézményekre, mint mederre a hullámoknak, és hogy az erő épen oly mulhatlan szükség, mint az igazság a népek kormányzásában.

A török szultánhoz való viszonyát rendezi az 1841. febr. 13. kiadott magas rendelet (hattiserif). A török birodalom külviszonya Egyiptomban is érvényesül, az adók a szultán nevében hajttnak be, a pénz is az ő jegyét viseli. Az egyiptomi sereg ezen szerződés értelmében 18,000 főnél többre nem növelhető, s az államfő évenként bizonyos összeget fizet a portának. Ezen összeg az 1870. budgetben 131,668 erszény (egy erszény 500 piaster). Az állam alap-törvényeit alkotja: 1. A Korán, s annak az izlam tudósok által kezelt magyarázata; 2. A kanun (canon) vagyis a szultán által kiadott rendeletek; 3. A khedive rendelvényei az őt illető hatalomkörben; 4. A szokástörvény. A körülmények és viszonyok változával, a mint növekedett a khedivé hatalma s hadát 30 ezer főre emelhette, nagyobbodott a fizetendő zsold, s ezt Egyiptom felvirágzására nagyobb haszonnal lehetne fordítani. Azonkívül háború idején katonákat kénytelen adni, s ezeket maga fizeti. Krimben és Sinope mellett a tengerben számos egyiptomi fekszik. Midőn a khedive a szultán parancsára Candiát leverte, a hadsereg az egyiptomi pénz-

tárnak naponként 22 ezer frankjába került. Ezek kevesesebbek, mint a theavám, melyet az amerikaiak annak idejében oly elviselhetlennek tekintettek. Ezekután nyilvánvaló, hogy Egyiptom még mindig a török birodalom tartománya. Szívesen megszüntetné e viszonyt Izmail, de belátja, hogy az európai hatalmak érdekében áll, föntartani a török birodalmat, s azért gyöngítését meg nem engedik. Egyiptom elszakadása harsogó jeladás lenne a többi tartományok függetlenítésére, ez pedig a birodalom végromlására vezetne. A versenyzés, féltékenység utóbb mégis szakadásra fogja vinni a dolgot, mert az összeköttetés természetellenes. 1869. a Suez-csatorna megnyitása alkalmával, midőn a khedive, mint az európai hatalmasságok mon frère-je tünt fel, souverain föllépését Stambulban zokon vették, azért gyakortább fordult elő Egyiptomban a sbarco dei turchi (a törökök partraszállása) szólam, de ezen Kairóban nem igen ijedtek meg, mert az egyiptomi sereg 100 ezerre tehető, s az ország jelen gazdagsága mellett e szám könnyen szaporítható. Áradások idején pedig lehetetlen a támadás, mert mikor minden patak és csatorna folyóvá van dagadva, mádnál egyéb nem járja az egyiptomi száraz földet, nem hogy ellenséges hadak mozduljanak ide-oda. Ilyen kiöntések okozták, hogy 1221-ben II. Endre királyunk elfoglalván szörnyű vívás után Damiettát s Kairó felé készülvén, miután megeresztették a csatornák vizét, tovább nem indulhatott s kénytelen volt csupán e miatt békét kötni a szultánnal. Egyébiránt sokan vélekednek már úgy, hogy a portának

semmi körülmények között sincs joga letenni a khedivét. Mert, úgy mondják, Egyiptomot előbb a mamelukok, utóbb a francziák foglalták el, Mehmed Ali pedig, a kormányzó, 1811-ben Kairóban legyőzván a mamelukokat, s hadat viselvén a portával, azt elfoglalta, saját hatalmába kerítette. És a dolgok e helyzetét a porta 1841-ben, ha nem is formaszzerűleg, de valóságban elismerte, midőn különféle föltételek alatt békét kötött az egyiptomi uralkodókkal. Az bizonyos, hogy az európai hatalmasságok közbeszólása nélkül, a mint azt a párisi békekötés 7-dik pontja kívánja, a viszonyok nem változtathatók meg. Egy nagy nehézség abban is feküdt, hogy a valódi muzulmán azt tartja urának, ki a stambuli ereklyét : a próféta köpenyét, zászlaját, az első négy kalifa fegyvereit birja, és ki Mekka-, Medina- és Jeruzsálemben parancsol. Helyesen teszi Izmail, hogy nem rombolja a viszonyokat, hanem a végzetszerűségtől várja a koronát. Végre 1873. jul. 1-jén nagszerű kedvezményeket nyert a szultántól. Ezen okmány erejével az előbbieket érvénytelenek. Megalapított az elsőszülött örökösödése. Kiskorúság esetére, mely a tizennyolczadik évvel szünik meg, a khedive gyámot nevez ki végrendeletileg, kit a porta egyszerűen elismerni tartozik. Végrendeleti gyám hiányában, az összes miniszterium választ gyámtanácsot, melyet a porta helybenhagy. A khedive az igazságkiszolgáltatás és belügy rendezésében tökéletesen független, joga van szerződéseket kötni a külfölddel s ugyanott képviselőket tartani. Kölcsönöket a porta beleegyezése nélkül köthet; joga van

pénzt veretni, de a szultán arczképével; a khedive határozza meg a sereg létszámát, de az egyiptomi sereg is a szultán zászlója alatt harcol. Pánczélos hajókat csak a szultán engedelmével építhet. A főuraság elismerése gyanánt fizet 150 ezer erszényt a szultánnak.

Az alkirály nagy mértékben gyarapította az ország anyagi jólétét, s hogy a szabadságnak némi álcáját is ráruházza, 1866. nov. 27-dikén Kairóban képviselő-gyűlést rendezett be, melynek feladata lenne, a kormányt ellenőrizni s üdvös tanácsokkal támogatni. A törvényhozási időszak három évre határozottatott s az ülőszak 60 napra. A hirlapok nagyban dicsőítették az alkirályt ezen fölséges határozatáért. Miképen történt a választás, azt nem tudjuk, csakhogy megjelent 60 muzulman és 7 kopt keresztény. Érdekes jelenet volt, midőn a »választottak« Kairóba jöttek s valaki tudokra adta, hogy Európában a kormány hivei a jobb oldalon ülnek; erre a követek mindnyájan oly tüzzel rohantak a ház jobbik oldalára, hogy csaknem verekedtek a helyek miatt. Csak miután előkelő személyek biztosították őket, hogy a hely nem határoz, mert a kormány mindnyájának hűségében legkevésbé sem kételkedik, sikerült lecsendesíteni a loyaltás tűzének ezen felángolását. Ilyképen az önkormányzat, az egyenlőség hamarabb lett beírva a törvénykönyvbe, mintsem a fajok közt helyt foglalhatna. Csak nagyobb szabású tanodák képesek az intézménynek ruganyosságot adni. A gyűlések nem nyilvánosak. Igaz, hogy szemfényvesztés az egész, de egy keleti despotától az is

sok, hogy addig leereszkedett, miszerint kormányzás cselekedeteinek indokait elszámolja, főleg ha megígéri, mint 1869. jan. 27-én történt, hogy »a miről a mult ülészakban kérdést tettetek, azt tanácsaitok értelmében végrehajtotta az ügyérség.« Said pasa még csak államtanácsot rendelt 1856. évben; ez már képviselőtestületet beszéltet. Egyébiránt olyan népet, melyben nincs eszme, törekvés, s az állati föntartáson kívül nincs egyébre gondja, csakis nagy absolut hatalom képes valamire vinni; a ki féreg, maradjon a porban, Egyiptomban a korlátlan hatalom még mindig életszükség. Ha ilyenkor jeles a fő, boldogul az ország, s ilyenek mondják a khedivét, mint ki a leghelyesebb középutat választotta az eszmény és gyakorlat közt. Irányának jelleme nem annyira a merészség, mint igazság. Sokszor, midőn minden ember habozik, ő eltalálja a helyes méltányt s az egyenes uton halad.

A központi kormányzat következő miniszteriumokra oszlik: 1. A külügyérség négy szakosztálylyal. Ezek a magas politikával nem foglalkoznak ugyan, hanem a külföldi kereskedés viszonyai, eléggé nagy fontosságú ügyei teljesen igénybe veszik. Érdekes, hogy a sajtóiroda szintén ide tartozik, ez vezeti a censurát, mintha jelentenék, hogy ez még mindig külföldi növény. — Alexandriában következő lapok jelennek meg: »L'Egypte« hivatalos napilap, politikával és irodalommal foglalkozik. »Le Nil« háromszor jelenik hetenkint s részben kereskedelmi lap. Hasonlag ilyenek: »L'Avvenire d'Egypte« és »L'Internazionale« czimű olasz lapok. »Le

«progrès Egyptien» ellenzéki lap, a mennyiben ez a censura mellett lehetséges. Kétszer jelenik meg hetenkint. »La trombetta« naponként jelenik meg; kereskedelem és tengerészet a feladata. »Manifesto giornaliero« napilap, politika és kereskedelem a tárgya s hetenkint egyszer, pénteken (török vasárnapon) jelenik meg. Sokszor látni az arabokat, a mint tömbekben hallgatják a felolvasást, a régi mesék helyett. »Wakie Misrie« (egyiptomi események) a kormány hivatalos lapja, mely arabul és törökül van írva. Igen sok külföldi lap jár Egyiptomba. A miniszterium főnöke, Nubar basa, örmény keresztény, ki merész gondolatokra képes, Egyiptom haladását nagyban előmozdította s jellemzősségét egyetemesen dicsérik. A rabszolga-kereskedés törvényszerinti eltörlésében is nagy érdemei vannak. A sajtóiroda főnöke Paternoster bey. — 2. A financzminiszterium, melynek főnöke Izmail pasa. 3. A hadügyminiszterium, melynek főnöke Schahin pasa. A katonai szolgálat ideje öt év, de a harmadik évben hazabocsáttatnak tartaléknak, ebben hét évig marad a légénység. Béke idején van 18 sorezred, 4 vadászezred, 4 lovasezred, 2 tüzérezred, az ütegek hat ágyúval birnak. Van négy lovas tüzézüteg. Azonkívül 10 század néger, két osztály beduin, részben dromedárokon teszi a hadsereg rendes állapotát. A sorkatonaság Remington-fegyvert visel, a beduinok, a mily szépek gyakorlatok alkalmával, úgy háború idején csak lármában tűnnek ki. Futásban megelőzik a homokfelleget, melyet a puszták szele hajt a láthatárra, de harczban gyávák, rendszeres támadásra

legott menekülnek. A csapatok elrendezése porosz minta szerint történt, csak a tüzérségnél vannak alkalmazva a francia rendszabályok. A rendetlen csapatok, melyeket a pusztai törzsek kiállítani kötelesek, 48 ezer főre tétetnek; ezek a táborinség nélkülözéseit, éhséget, fárasztó utat, forró napot, hideg éjet elviselik, de csakis ezzel tudnak győzni. Nem ruhájok, de izmaik vannak érczből. A csendőrség (kawas) 4000 emberből áll. A katonai iskolák minden igénynek megfelelnek. A Nil gátjait katonák szokták igazítani. 4. Tengerészeti miniszterium; a khedive alatt jött jelen virágzásába. Összesen 47 hadi hajója van, 500 ágyúval és 27 szállító hajója, melyek a Vörös- és Középtengeren tanyáznak. Azonkívül az abukiri kikötőben két monitor rejtőzik. 5. A középítészeti miniszterium vezeti az utakat, építészetet és a vízöntési ügyeket. A vízépítészet igazgatója a híres mérnök, Linant bey. 6. Belügy; ide tartozik a közigazgatás, rendészet, vasutak, posták stb. Jelen miniszter Scherif basa, az ügyérek legöregebbje, tapasztalt, egyetemesen tisztelt ember.

A khedive kabinet-i irodája is fölér egy miniszteriummal; annyi ügyet kezel. A közegészségi felügyelet Alexandriában székel, tanácsosai jobbára németek, de utóbbi években az arab orvosok, kik Európában tanultak, nagy számmal vannak. Alexandriában van négy kórház. Egy arab, melyet Mehmed Ali alapított 220 beteg számára; az európaiban, mely francia igazgatás alatt áll, 150 ágy vagyon; a német kórházban diaconissák ápolják a betegeket; alapította Fliedner 14 év előtt, végre egy görög kór-

ház. Kairóban van egy nagy kórház 1000 beteg számára, hol egyuttal tanulnak az orvosnövendékek. A tanulás nyolcz évig tart.

A régiségek felügyelője a hires Mariette bey, ki azelőtt a louvrei muzeum segédőre volt. Ez, miután a memphisi ápis-sirok fölfedezése által elhirült, 1858-ban Egyiptomba hivatott, hogy vezesse az ásatásokat, tömérdek pénz és munkaerő adatván rendelkezésére. Hivatásának nagy mértékben megfelelt, s most már nemcsak muzeumot rendezett be, hanem kutatásainak eredményeit tudományos munkák hirdetik. Nincsenek is versenytársai, csak irigyei a tudósok közt. Egész templomok támadnak fürkésző kezei alatt, mint például az Edfu- és Abydosban emelkedő templomok. Habár tábortjáró ellenségek, mint például Kambyzes, ki 25 ezer szobrot elvitetett, sok emléket raboltak el, arabok is sokat elrontottak az elfoglalás idején, utódjaik pedig az épület anyagát hídnak, országutnak használták fel: Egyiptom mindamellet valóságos muzeum, csak utána kell nézni, kutatni. A törvény az emlékek rombolóit 50—150 korbácscsal bünteti. A sírokba nem szabad fáklyát, hanem csak gyertyát vinni, mert a füst immár több feliratot olvashatlanná tett. Kairó legszebb terén (Ezbekié) fog építtetni a muzeum, addig is a nagyfontosságú régiségek a kikötőben (Bulak) vannak kiállítva, mely 1864 óta áll nyitva a közönségnek s már is nagy befolyással van a népre, mely innen történetét tanulja.

Az ország igazgatása 13 tartományra van felosztva, ezekből 7 Alsó-Egyiptomra esik, Közép-

Egyiptom csak földirati fogalom. A tartományi kormányzóktól függetlenek Kairo, Alexandria, Suez, Port-Said, Damiette, Rosette és Kosseir városok igazgatói. Minden tartomány élén áll a kormányzó, mudir, fizetése 4000 tallér, tanácsa divan-nak nevezetik. Irodafőnöke, poakil, a hivatal lelke. Azonkívül minden kormányzási tanácsban van egy főmérnök a Nil kiöntéseinek igazgatása végett, s egy főorvos, ki kezeli az egészségügyet s felügyel a himlőoltásra. Itt vezettetnek a telekkönyvek is. Minden tartományban van börtön és szegények háza. A tartomány kerületekre oszlik, ennek főnöke kasaf. A falu birájának seich el beled a neve. A hivatalnokok jobbára törökök, városokban francziák, olaszok. A khedive azon törekvése, hogy a benszülött arabokból képzett tisztviselőket kapjon, nagy lendületet fog adni az ország szellemi felvirágzásának, mert az arab faj szellemi fensőbbsege, tanulékonysága által kiválóan bír hivatással az ország ügyeinek vezetésére. Van egynehány kitünően művelt hivatalnok, kik Európában nyerték kiképeztetésüket. A hivatalos nyelv már most az arab. Stambullal törökül, az európai konszullokkal franczia és olasz nyelven közlekednek. A számoló, tisztázó, fogalmazó hivatalnokok közt sokan vannak a kopt keresztények. Az aláírást, habár ritkán, de mégis néha a pecsét helyettesíti. A megvesztegetés elbocsáttatással büntettetik.

Öt év előtt a bevétel volt 48 millió tallér, a kiadás 31 millió, a fölösleg tenne 17 milliót. Kútsónk (Stephan 1872. évben kiadott munkája) tallérra fezdte a piastereket, azért említjük mi is. Nagyobb

összegeket erszényképen számítanak; egy erszényben van 500 piaster, egy piaster körülbelül 10 uj krajczár. A hivatalos kimutatások mindig fölösleget jelentenek, mégis 1870. évben a függő adósság 35 millióra rugott. Ugyanezen évben a jóváhagyott budgetben már csak 10 millió tallért tett a bevételi fölösleg. A serailpensiókat az állam fizeti, 3500 erszényre (278 ezer tallér) vannak téve. Serail a neve a hárem azon részének, mely a meghalt fejedelem hölgyeinek özvegyi lakhelyül tüzetett ki. Ugyanitt a portának járó adó 131,668 erszénnyel van feljegyezve. Ruménia 8000, Szerbia 4600 erszényt fizet évenként. A civillista 2 millió frank. A közoktatási miniszterium is 1870-ben 492,300 tallért emésztett meg. Hasonló haladást venni észre az igazságszolgáltatás rovatában. Általában véve az egyiptomi pénzügy jó lábon áll, ez okon az egyiptomi papirok a börzén szivesen láttatnak, s emelkednének, ha Egyiptom nem függne a portától. A papirok állása csak abban van veszélyeztetve, hogy az állami vagydon számos szállal van az alkirály magánbirtokával összebonyolulva; ha már állami felforgatás, halál vagy bármi gonosz körülmények folytán osztakozásra kerül a dolog, nehéz lesz az örökösnek felfoghatóvá tenni, hol végződik a magánbirtok. Sajátos körülmény, hogy a posta és távirda még mindig deficitben sinylődik.

Az adókat külön kivetik a tartományi tanácsban, a földadó a kiöntések, a kereseti adó a körülmények változtával különbözik. Ha valamely földmivelő (fellah) beduinnak öltözködik, hogy így az

adófizetés alól kibujják, 79 korbácsot kap; a beduin pedig, kinek társaságába szegődött, két havi kényszermunkára ítéltetik. Egyébiránt, mint Keleten mondani szokták, a rendelet és végrehajtás közt Mekkába is lehet zarándokolni; nemcsak későn hajtatnak végre az intézkedések, de néha csupán a papíron maradnak; azért a fellah agyafurt természeténél fogva számos kibuvó ajtóval bír, hogy megcsalja az adószedőt. Most már pénzzel fizetnek, Mehmed Ali alatt természetben, a mi rémítő visszaélésekre adott alkalmat, de legnagyobb az volt, hogy az alkirály megtömvén raktárait, az egész országban meghatározta az árakat.

A statistikát is megkezdették művelni. 1871-ben Régny, az alexandriai egészségügyi hivatal titkára, kiadott egyet, a mi kezdetnek elég: »Statistique de l'Égypte.« Földeladásoknál 5 száztóli bélyegadó vétetik, ezen nagy összeg mellett a jövedelem mégis csak 20 ezer tallerra rugott. Minden Nilbárka évenként 13 tallért fizet. A bérbeadott házak adója 12 száztóli vámmal 3 millió tallér jövedelmet hozott legujabban. A jövedelem előkelő részét teszik a katonai váltságok. Egyes ember 5000 frank. 1869. évben 450 ember váltotta meg magát; ez 2 milliónál többet jövedelmezett az államnak.

A rabszolgakereskedés el van ugyan törölve 10 év óta, hanem azért titkon folyvást üzik, s a bulaki révparton folyvást kapni négereket, kik részint mint szolgák, részint mint háremtagok szerepelnek; áruk 400—600 frank testi alkotásuk minősége szerint. Ezekkel aztán úgy bánnak, mint állatokkal, és ha

gyenge, beteges, el is emésztik, lelkök pedig valóságos holttetem. Számos négertulajdonost a gyilkolástól csak az tart vissza, hogy 1867 óta van Kairóban missió-állomás, hol a négereket felfogadják, a gyermekeket nevelik s belső Afrika számára hitküldérekké képezik. Egyébként pedig uralaik vallását követik, s mint muzulmánok erősen ragaszkodnak az érzekeiknek hizelgő valláshoz. A vágyak igájától nehezen szabadulnak. Ha valaha sikerülne belső Afrikát kereszténynyé tenni, ez csak úgy sikerül, ha Egyiptomban keletkeznek papnöveldek négerek számára, mert ez azon hely, hol megélhet mind a néger, mind az európai. Eddig ugyanis Chartumban elhaltak az európai hitküldérek; Európában pedig elveszték az ide küldött néger ifjak, kikből missionáriusokat akartak nevelni. Kairó a végső pont, hol megél a belső Afrikában született néger, Európában fázik s elvégre belehal. A hitküldérek, habár husz év alatt vagy harminczan haltak meg, folyton támadnak, keblök valóban oltár, melyet áldozatokkal szentelnek föl.

A képiratokra s Egyiptomnak ős vallására időnkint hivatkoztunk, most rést kapva, meg kell említeni azokat is, mert Egyiptom ismerete ezek nélkül hiányos lenne. Nem a végtelen kutatások menetét terítjük a gyepre, hanem csupán eredményeiket, a mennyiben ez czélzataink végett szükséges.

XI.

A hieroglifekről.

Hieroglif szószerint annyi, mint szent irás; jelentí azonban az egyiptomi képirást. Meg kell különböztetni az ázsiai ékirástól (*écriture cuneiform*; Keilschriften), mely Babylon, Ninive, Ekbatana vidékén K. U. sz. e. két ezer évvel dívott, mint monumentális (emlékköves) írásmód. Elnevezését a betűkül használt ék alakjától nyerte, mert ezek a szerint alakulnak, a hogy az ék függélyes, vízszintes, összetett; a különféle alakzatokból, az ékek számából kikerült az egész betürend. Ázsiában folyton találnak emlékiratokat sziklákon, falakon, szobrokon kivésve, sokszor domborműben, néha agyagöntvényeken, főleg téglákon, melyekből a biblia tényeire nézve legujabban tündöklő fényt vetett a kutató tudomány.*) De az ékiratokról, habár Suezben is akadtak nyomára, jelen esetben nem szólunk, csak a különbséget akaruk jelezni.

A képirás a kezdetleges irás; a midőn az em-

*) Die Keilschriften und das alte Testament. Von Eberhard Schröder. Giessen. 1872.

ber egész fogalmát egyszerre, egyetlen ábrázolattal, képpel akarta kifejezni. Egyiptomban ezen kezdetleges írás, mert művészettel párosult, az emlékek felirataira használtatott, s így fenmaradt mostanáig. Ez hihetőleg a világ legelső írása. A templomok, síralagok falai, a gúlák, obeliszkek (kősugár), monolythok (hasábkövek), sarkophagok (kőkoporsók), papyrtekercek telvék ilyenén iratokkal, s magukban több mint kétezer éves történetet foglalnak a Krisztus Urunk előtti korból. De az olvasás titka a II-ik században végkép kiveszett,**) csak a jelen század dicsősége, hogy tudósai sikert mutathatnak fel az egyiptomi képirás magyarázatában. Csupán a nevezetesebb kutatókat említjük, kik e tekintetben korszakot alapító lépéseket tettek. Első Kircher Athanáz (1602—1680) római jezsuita, ki megnyitotta a nyomozók sorát, s habár tévedett, midőn szerfelett kereste a jelképes magyarázatot, de ő atyja az egyiptologok nemzedékének. (Oedipus Aegyptiacus 1652.) Yung Tamás, az éleseszű angol, ki a rosettei lelet folytán az egyiptomi képirás magyarázatának megállapítója. Ugyanis a francziák 1798. évben Rosette vagy Rasid város közelében Sais romjaiban találtak egy feliratot, mely három fajta volt, hieroglifikus, demotikus és görög, de tartalma ugyanaz. Ptolomeus tiszteletére készült e fel-

**) R e i n i s c h mondja, hogy Herapion pap, Augustus korában volt az utolsó, ki egyiptomi szöveget görögre fordított. Aeg. Denkmäler. 1865. Előszó. — Chevalier az egyiptomi pápokat Urunk idejében már csak bűvészek felekezetének tekinti. Correspondant. 1872. aug. 10. száma. 480. l.

irat, midőn a papi várnába (kast) K. U. sz. e. 197. évben felavatták. Az emlék, midőn hazaszállították, az angolok kezébe került, s most a britisch muzeumban őriztetik. Így aztán valamire mehettek a magyarázók, főleg Young, kinek munkája (Hieroglyphics arranged by Thomas Young) 1823-ban jelent meg. Ő is a régi egyiptomi nyelvet egynek tartotta a kopttal. Legnevezetesebb azonban Champollion francia tudós. Született 1791-ben s korán kezdett a keleti nyelvek tanulásához, főleg a kopt nyelvben képezte ki magát, melyben az egyiptomiak régi nyelvének maradványai még megvannak. Említendő számos jeles tudós mellett Seyffarth, Lepsius és Uhlemann.*) Ez utóbbi 52 irót említ munkájában, kik az egyiptomi tudomány körül kitűntek. Nagyszerű vitáikat, melyek részben most is tartanak, mellőzzük, csupán az eredményeket öszvesítve jelezzük.

A hieroglifek képtárgyait általán 16 részre osztják : 1. Égi dolgok (nap, hold, eső). 2. Földrajzi tárgyak (hegy, erdő). 3. Emberi alakok különböző helyzetben. 4. Az emberi test részei. 5. Négylábú állatok s azok testrészei (oroszlány, nyúl). 6. Madarak (hattyú, holló, kánya). 7. Bogarak. 8. Halak, kigyók. 9. Fák, növények (szőlő, liliom stb.). 10. Gyümölcs (datolya, tök, kalász). 11. Épületek s azok részei (kősugár, templom, ajtó, evező stb.). 12. Házi s templomeszközök (oltár, asztal, tűzhely stb.). 13.

*) Handbuch der aegyptischer Alterthumskunde. Von Max. Uhlemann. Leipzig. 1857.— Csengery : Történeti tanulmányok. Pest. 1870. I. 330. — Opper : Das Wunderland. Leipzig. 1868. 150. lap.

Edények, kosarak. 14. Ruha és ékszerek. 15. Fonó és szövő eszközök. 16. Fegyverek. Vannak azonkívül képek, melyeknek jelentése merőben ösmeretlen.

A képirás kiállítása az emlékek minősége szerint változik. Előjön különféle nagyságban s a legfinomabb festésben, pompás vésetekben, másutt ellenben csak karczolásnak mondható. Midőn kőbe vésettek a képek, az ürességet mészszel töltötték be, hogy messziről lehessen olvasni. Legtöbbnyire dom-borműben vésettek az emlékkövekre. Ha pedig festve valának, a színeket a tárgytól kölcsönözték; a test részeit vörösre, a fegyvereket s fémeszközöket kékre, a növényeket zöldre festették, az állatoknak, virágoknak az őket megillető színt adták. A holttetemet vászonba göngyölvén (mumia) itt is a hosszú vásznakat beirták képekkel, mire közönségesen fekete festéket használtak. A sorok párhuzamosan futottak jobbról balra, de van, habár gyéren, oly példány is, hol balról jobbra irányul az irás, mint Nyugaton szokás. Mindig onnét kell kezdeni az olvasást, hova az ábrák arczai vagy előrészei fordulnak. Némelykor oszlopdad alakban függélyesen lefelé szaladnak a mondatok, balról jobbra olvasva s viszont. Az új fejezetek vörös kezdő-betűvel voltak megjelölve, midőn t. i. a szöveg feketével iratott.

Alexandriai Kelemen a 200-ik év körül mon-dotta, hogy háromféle egyiptomi irást kell megkülönböztetni: 1. a hieroglif irás, melyet emlékeken használtak; 2. a hieratik us irás, a mely a papok közlekedési írása. Ez szent irás is volt, mert főleg vallásos tárgyak följegyzésére használták, de

együttal történetet is irtak vele, a mint azt a Manetho-féle töredékek bizonyítják; 3. a demotikus vagy népirás, ez a jegyek csekély száma folytán különbözik az előbbiektől; de mind a kettő az előbbinek módosulása s némi közeledése a betűíráshoz. Világi tárgyakra, profán könyvekben kizárólag ezt használták. Ezt jól értette alex. Kelemen is. Ennek megértése onnét is vált lehetővé, mert a ptolomeuskorból fenmaradt néhány olyan nyelvű kereskedelmi szerződés, melyhez a görög hatóságok kedveért görög fordítást is mellékeltek. Kelemen ezen állítását egyetemesen igaznak vallják a tudósok; bizonyos már most, hogy körülbelül 600 évvel Kr. U. előtt a képjelek számát még inkább megkisebbitették, hogy azokat a közéletben használni lehessen, mert a képirás sok munkával járt. Így támadt a demotikus írás, mely 150 szótagjegyből és 200 hangjegyből (betüből) áll. Az emlékeken azonban folyton a régi képirást használták. A hieratikus és demotikus írás kizárólag jobbról balra fut, a kopt írás, talán azért, mert 25 betűt a görögöktől vettek, balról jobbra irányul. A kopt írást a második századtól a hetedikig főleg a biblia kopt nyelvű írására használták a keresztények. Azért említjük ezt meg, mert a kopt nyelv leginkább megközelíti az egyiptomi ősz nyelvet, melynek szógyökei és törzsszavai egészen átmentek a koptba; alakzatára azonban közelebb áll az európai nyelvekhez, mert midőn nagy szorgalommal fordították az ó- és új-szövetségi szírást, az eladdig előttük ismeretlen finom nyelvi alakzatokat is átvették, melyek a Faraok nyelvében

merőben ismeretlenek voltak. Kr. U. idejében még a demotikus írást közönségesen tudták olvasni, de a hieroglifokat csupán a papok (?). Régente azonban, nyilvánvaló, hogy a képirás nem csupán a papok tudománya volt, hanem egyetemesen ismertetett.

A mi már a képiratok olvasását illeti, erre nézve most is sok a vita; mi csupán azt említjük, miben mennyire-annyira a tudósok megegyeztek. A képirás magyarázatainak kezdetén, legtöbbször azt vallották a tudósok, hogy a képirás mind jelvényes, symbolikus írás, mert a sok alakot nem akarták betűnek venni. Leginkább az vette rá ezen eljárásra a tudósokat, hogy az utolsó egyiptomi pap (Horus Apollo Nilous, korát nem tudják), ki a hieroglifokat fordítani tudta, egy munkát irt azokról, melyet bizonyos Philippus görögre fordított. Itt az állítatik, hogy a képirás csupa jelvény, így például a semmisülés fogalmát jelenti az egér, mert ez mindent öszszerág; a szemtelenséget kifejezték légygyel, mely ha elűzzük is, legott visszajő. Ilyen felfogás mellett az önkénynek tárva lettek a kapuk, s bármilyen hóbortot lehetne kimagyarázni. Ilyen rendszert nem alapíthatnak meg okos emberek, minők voltak a tudós egyiptomi papok. Habár a jelvényes ábrázolatnak van is érvénye, főleg az ugynevezett determinatív kifejezéseknél, midőn országok, folyók, emberek nevéinél képet mellékeltek, mely meghatározta, ha vajjon e név férfit, asszonyt, országot vagy folyót jelent; de mint általános értelmezés, határozottan elvettetett; tehát nem kizárólag jelképes az egyiptomi írás.

Már most csak az a kérdés, ha vajjon fogalom- (ideographicus), szótag- vagy hang- azaz betűképek-e a hieroglifek? Mind a három. Fogalomjegyeik ilyenek voltak: az éjt az égbolt egyszerű vonala ábrázolta csillaggal; a szömjat viz, fölötte vagy mellette futó borjúval; a vörös színt bizonyos vöröstollú madár alakja; kinyújtott kéz adományt nyújtani; a mozgást út jelölte két oldalon fákkal; ugyanezen ábra ismétlése, vagy három vonal valamely tárgy felett többes számot fejez ki. — Most jönek a szótagábrák. Egyes szótagok felfogása által elemeikre oldák fel az addig tárgyaikkal öszeolvadt szokat. Különösen a tulajdonnevekben mutatkozott ennek szüksége, mivel ezeket nem festhették, ennél fogva egyes szótagaikban ábrázolták. Például egyiptomi nyelven a trón annyi mint *os*, a szem annyi mint *iri*: e két kép kifejezte az *Osiris* nevét. Ramses (egyipt. Ramas) kifejezésére festették a napistent (*Ra*) s gyökeret (*mas*), s kijött a név. Azonban sok szót, főleg idegen neveket nem lehetett ekképen szótagolni, a mely t. i. ízekre osztva nem nyújtott érthető szótagokat. E körülmény szükségkép a fonetikus (hangjegy, azaz: betű-) írásmód teljesebb kifejtésére vezetett, a midőn a képek egyes hangoknak jelei, azaz betűi. A tudósok nagy részét vallja, hogy a fogalomképek v e g y e s t használtak a hangképekkel; Seyffarth és Uhlemann merőben fonetikus jegyeket, azaz: betűket látnak az ábrákban. A hangok jelzésére azon konkrét látható tárgy képét választották, melynek egyiptomi nevében ez a kezdő betű. Így például *ahom* annyi mint

sas, ennél fogva képe a betűrendben az A-nak lett ábrája, betűje. Egyiptomban a füstölő medencze neve *berbe*, tehát a második betűt a b-t a füstölő medencze jelentette. A kéz neve *tot*; ez okon ábrája képviselte a t betűt. A fekvő oroszlány annyi mint *laboi* = L. Fejsze : *kelebin*, azaz : K. A bagoly neve *muladi*, tehát ez lett az M hang ábrája. A száját *ronak* nevezték, így lett ábrája az R-nek jegye.

A képjelek száma több 600-nál, ezek közt 20 használtatik az A betű jelzésére, 17 D-re, 18 S-re, 15 K-ra. De ezeket nem volt szabad önkényt használni, mert a szavak jegyei meg voltak határozva. Így például, habár a kigyó (*set*) és a krokodil (*suki*) neve s-el kezdődik, nem volt szabad mindkettő névének kezdőbetűjét ugyanazon képpel jelezni, hanem a krokodilt zár és körnegyeddel irták, a kigyót füles kosárral.

Champollion rendszerét annyira megjavították a németek, hogy most már nemcsak az emlékek feliratait meglehetősen biztossággal olvassák, hanem régi írásokat, papyrustekercseket, melyek például az egyiptomiak halottkönyvei, melyeket a sírokban találtak, csak annyi nehézséggel magyaráznak, mint egynémely régi görög vagy latin szerzőt. A mióta IV. Frigyes Vilmos porosz király Lepsius vezérlete alatt 1842—45. években tudományos expeditiót küldött Egyiptomba, s ez a berlini muzeum kincseit, melyek a londoniakkal vetekednek, napfényre hozta : nagyban haladt a képirás ismerete. Most már azon nyelven és írásban, melyen körülbelül 4000 év előtt irtak az emberek, tudósaink is képesek irni. A ghi-

zéh-i Cheops-gúlán egyiptomi képirás hirdeti IV. Frigyes Vilmos uralkodói dicsőségét. A londoni sydenhami kristálypalotában, az egyik osztálynak (Egyptien Court) feliratában Victoria királynő és Albert herceg nevei szintén hieroglif írásban örökítették meg.

Számos képirat papyrustekercsen látható. A papyrus a Nil partjain s tavaiban, főleg Alsó-Egyiptomban tenyésztett növény, mely 10—15 lábnyi magasságra nőtt fel. Most már csak gyéren terem. Szára háromoldalú, ezt ketté vágják, s a kéreg és belseje közti rostot hosszú szalagokban lefejtették. Miután Nil-vizzel megnedvesítették, táblákra terítették úgy, hogy a szélek érintkezzenek. A rostban levő czukornedv által együvéragadtak a szalagok, s az így képződött íveket, míg nedvesek voltak, sajtóba tették s a napon megszáritották. Egy szalag körülbelül $2\frac{1}{2}$ hüvelyk széles. Mikor vastagabb papir kellett, a szalagokat ellenkező irányban fektetve kettőztették. A beirt íveket hengeralakra göngyölítették s ez tekercsnek hivatik. A tintát közönségesen nádszénből készítették.

XII.

Az egyiptomiak ősvallása.

Némely tudós azt mondotta, hogy az emberiség kezdetben fatuskókat, állatokat, utóbb csillagokat, embereket imádott Isten gyanánt, s csak miután fejlődött az ész, elvégre egy szellemi Istent állított fel s ezt imádta. Ezen állítás azonban nem igaz, mert ha az ősnépek történetét vizsgáljuk, melyek t. i. emlékeiket fentartották, a kezdetnél ott találjuk az egyisteniséget, s általán tisztább hitfogalmakat, mint később. Tehát az ellenkezőről bizonyít a tudomány, hogy t. i. előbb hitt egy Istenben az emberiség és csak utóbb sülyedt a többistenségbe (polytheismus.) Az ázsiai s éjszakafrikai népek egy és ugyanazon tiszta forrásból kapták a vallást, de utóbb, az emberiségnek végzetes hajlamai folytán lesülyedtek ezen magas polczról s állatokat imádtak az emberek. Ezen eredeti tiszta forrás volt az Istennek ős kijelentése. Kétségkívül a zsidónép szintén bálványimádásra vtemült volna, amint ebbeli hajlamát többször nyilvánította is, ha Isten, kiváló célzatai folytán, a hozzájuk küldött látnokok emberi erőt muló törekvései-

vel, őket a kivánt magaslaton fönn nem tartja. Hogy az emberiség bölcsője körül kezdetben tisztább vallási fogalmak uralkodtak, ennek fönséges bizonyítványa Egyiptom, főleg napjainkban, midőn mindinkább kitarja kincseit, melyeket oly sokáig elfödött vala. Jelen esetben főleg Mariette, Rougé és Reinisch ide vonatkozó értelmezéseit tartjuk szem előtt *)

Ámbár a legrégibb emlékeken is látjuk az istenséget a szent állatok környezetében, — ugymond Mariette — mégis emez istenségek magaslatán ott találjuk a legfőbb Istent, aki halhatatlan, önmagától lévő, láthatlan s lényegében hozzájárul-

*) Mariette: Notice du musée de Bulaque művében, Rougé pedig a College du France tanára, értekezéseket olvasott fel Párisban az egyiptomiak ősvallásáról. Correspondant folyóirat 1872. aug. 10. számában 459. s kk. — Mariette-ről meg kell jegyeznünk, hogy az egyiptomi tudósok közt első tekintély. 1858-ban mint a louvrei muzeum segédje hivatott Egyiptomba és Said pasától oly teljhatalmat kapott, hogy mindenütt kutathatott, s rendelkezvén eszközökkel, nagy-szerű fölfedezéseket tett. Ugyanő muzeumot rendezett be, mely ideiglenesen Bulakban van felállítva (Bulak, Kairóhoz közelfekvő Nilparti kikötő város). Itt üvegpalatát emelt, mely 1864 óta mindennap nyitva áll, kivéve pénteket. Máris tizen-nyolczezer nagybecsű tárgyat foglal magában, bámulatos szobrokat, kőkoporsókat, oszlopfejeket stb. a mumiákat fölös-leges említeni is. Ezen muzeum majd Kairóba vándorol, ha az Ezbekié-téren épülő régiségtár elkészül. Ezen muzeum némely elszállítható tárgyai 1867-ben a párisi tárlaton voltak kiállítva, hol e sorok írója megfordult. Mindezeknek tulajdonképeni teremtője Ismail a jelenlegi alkirály, ki lelkesedéssel buzog a polgárisultság áldásai s a tudomány vívmányai iránt.

hatatlanul van elrejtve. Ez az egész létnek teremtője, s nélküle semmi sincs. Ime ilyen Istent hirdettek a papok azoknak, kik a vallási titkokba be lőnek avatva. De a vallásnak két arcza volt, egyikét azok látták, kik szolgálatára adák magokat, másikat a népnek mutatták, nem csalási szándokkal, hanem mert a tömeg metaphysikai magaslatokra emelkedni képtelen. Ez az oka, hogy az Isten tulajdonságait érzékitve személyesítették, melyek ugyanannyi istenkké lőnek, látható alakban, kimért, alárendelt tevékenységben, habár mindenik részesült is jellemző hatalomban. Innen történt, hogy Ammon (az elrejtett) a neve, amennyiben láthatlan, Thoth, a mennyiben értelemmel bír, Kheper, ki önmagának ad lételt, ami fonákság ugyan, de ezen absurdummal akarták jelképezni a kezdetnélküliséget. A bibliai abyssus, zürzavar neve: nout, a szellem mely fölötte lebegett: Chnouphis-nak neveztetett. Egyébiránt ezeket már Jamblicus érintette, midőn így szól: »Az egyiptomi Istent, midőn őt a dolgokat létrehozó titkos erőnek tekintik, Ammonnak nevezik; mint legfőbb észnek, melyből származik a többi értelem, Emeth a neve; midőn czélszerűen rendezi a létezőket, Ptah-nak neveztetik, végre midőn jönak, kegyesnek mutatkozik, Osiris-nek hívják.« Lactantius is írja, hogy Thoth (Hermes) sok könyvet irt, melyekben egy Istenről beszél. Ugyanigy szól Origenes és szent Ágoston (De Civ. Dei VIII. 23.). Minthogy az Isten teremtője volt az állatoknak, adtak neki állati alakot, mely jelvényezze. Tehát ezen állatokkal megtelt oltárok háttérében komoly, főséges hitága-

zatot rejtegetett az egyiptomi ipapság, s az egyisten-ség dogmája volt éltető eleme a vallásnak és társadalomnak. Amint a papok pantheismusba sülyedtek, megszűnt éltető elem lenni a vallás, mert a vallásosság csak személyes Isten oltalma alatt élhet, ez a napja, nélküle nem természti az erényt.

Rougé az említett értekezésben határozottan mondja, hogy az egyiptomi buvárlatoknak ez az egyetemesen elfogadott tétele, miszerint őseik egy Istent vallottak. Nevezetesen hymnusaikban így szólnak: »Az Isten egy és egyetlen, nincs mellette más. — Valóságban csak ő létezik igazán. — Egyedül te létezel s a többi lény általad vagyon. — Ő mindeneket alkotott, de ő magától van. Ő atyja a lényeknek s azoknak, melyek (még) nem léteznek.« Ime — ugymond Rougé — így szólnak az egyiptomi emlékek, legalább is 1500 évvel Mózes előtt! De az egyiptomiak egyuttal állították, hogy a világ öröktől fogva létezik, s így miután örökkévaló az anyag, fokonkint ennek szolgálatába sülyedtek le s ezt imádták az állatokban s élettelen dolgokban. Ugyanazon hymnusban olvasható az is, hogy a nap megsértetvén, vére kicsordult s ebből keletkeztek a lények. Az egyistenség eszméjének ez egy tévedése számos fonákság okává lön. De mentül régiebbek az egyiptomi emlékek, annál jobban hangzanak össze a zsidó nép hagyományaival, melyeket mi az ószövetségi szentírásban birunk.

Ezen feltűnő hasonlatosság onnét eredt, mert az első emberek nemzedéke, amint a termékeny Nílpartra jutott, ennek életadó virányairól soha el nem

vonult, állandó lakhelyet szerzett, csakhamar létező társadalommá lőnek, s intézmények által könnyebben állandósíttatnak, megvédenek az igazságok. A nomád élet elhagyására kényszerítették őket a rendes kiöntések; ugyanis a vízár mérséklése, a túlságos áradat korlátozása, gátak, partok építésére kényszerítette őket. Hozzájárult, hogy minden kiöntés után újra kellett megmérni a birtokot, mert a határokat elsöpörte a víz, vagy tovatereelte. Mindez érdekességbe sodorta az embereket s korán kezdődött községi, elvégre állami létök; így lett a Nil völgye igen korán a cultura fészke. Itt is látjuk, hogy az emberiség haladásának eszközlésére isteni és természeti föltételek szükségesek; mind a két létrend bír alappal, mert mindkettő Istentől származott.

A lélek halhatatlanságát még fönségesebb emlékekben hagyták hátra az egyiptomiak. Ezen hitök már Herodot idejében is mindenfelé ismeretes volt, mert mondja: »Az egyiptomiak elsők voltak, kik tanították, hogy az emberi lélek halhatatlan.« (II. 123.) Ezt most is bizonyítják a képiratokban lelt szertartások és mondatok. Azt hitték, hogy a lélek, midőn elvált a testtől, bejut a pokolba (alvilágba Amenthi) hol megítéltetik. Ezen eljárást a szent író (hierogrammate) igen élénken állította elő, s a metaphysikus eszméket világosan érzékítette. Legszebb példányt találtak e tekintetben Bab el Molukban, melyet egy magyar utazó ekképen ír le:

»Bab el Molukban (Theba környékén), Egyiptom St. Denisében vagyunk, a honnan különben kizárják a királynők, mert a Faraok tökéletesen nyu-

galmat óhajtottak, s nők között ezt aligha elérik vala. Mindeddig 25 sírboltot földöztek fel. Strabó szerint azonban itt 40 terület el, tehát 15 még nincs megfertőztetve emberi kéz által, s ezek fölfedezésére a kairói-bulaki muzeum igazgatójának, a jeles Mariettenek felügyelete alatt a kormány kutatásokat rendelt el.

Fáklyák- s gyertyákkal ellátva, legelőbb is egy pinczegáthoz hasonló szobába értünk, melynek minden oldalát festmények borítják jól fentartott állapotban, míg kerek bolthajtását monolithok tartják. Az innen a folyosóba vezető ajtó felett egy óriási aránysárga scarabaeus (cserebogár) látható kiterjesztett szárnyakkal, következő hieroglyph feliratot tartalmazva: »A halhatatlanság fokunkinti ujjaszületését dicsőségesen reményli az, kinek mumifikált testét örök nyugalomra szállították ide.« Innen még leebb hatoltunk, más 25 lépcsőn menve egy hosszú magas folyosóba, melynek falain 15 lábnyi szeszélyes alakok különböző istenségeket jelképeznek, kik előtt a megholt és leszállított lelke jelentkezik, hogy beszámoljon földi tetteiről. Kigyókat és gyíkokat, mint az igazságot feltüntető festményeket láttunk imitt-amott, míg egyebütt madárfejű emberi alakok állják útját a léleknek, hogy a másik terembe vagy folyosóba ne mehessen, avagy elítélteket dobnak a tűzbe. De vannak olyanok is, kiket átbocsátnak. Kövessük tehát ezeket. Az egyiptomi halottak utolsó itéletét itt allegorikai képekben látjuk ábrázolva. A halottnak lelke (egész alakja) meztelen jelen meg a főítélőszék előtt, és csak mult erényei

tekintetbevételével és különös kegyből kap engedélyt állomásról-állomásra mehetni. A halhatatlanság útját féltékenyen őrző s azt a szegény lélek elől gyakran elzáró kigyó előtt az előbbi az istenség dicsőségét elérzékenyülve zengi, elősorolva neki az életben elkövetett ama jó cselekedeteit, melyekkel magát az ég jutalmára érdemessé tette. De mind hiába! Mert a kigyó, eléje egyenesedve, elzárja útját, és ha csak az illető istenség újabb és előnyére szolgáló cselekmények elsorolása által, segítségére nem jó, úgy elveszett mindörökre. És így szobáról-szobára, egyik istenségtől a másikhoz vándorol a lélek scarabaeussal kezében, magát egyre forróbban ajánlva az istenek kegyébe; míg végre szerencsésen az utolsóhoz ér, ki őt a halhatatlanság örök nyugalma érdemesnek ítélve, istenséggé változtatja. Valódi boldogság egy új világban, milliárd csillag között nyugodni! Ez utolsó szobában élvezi a falakon jelképezett mennyei gyöngyöröket I. Setis, kinek mumifikált testét egy nagy négyszögű felséges faragványokkal, valamint hierogliph iratokkal czifrázott alabastrom sarkophag őrzé.

E szoba körülbelül 34 négyszög láb nagyságu; magas sima falait élénk színezetű festmények lepik el, oly épségben, mintha kevéssel ezelőtt végezte volna be azokat valamely kiváló művész. Most már 320 lábnyira távoztunk a bejáratától, s a szobák, termek, folyosók végét még nem értük el, mintha valóban a halhatatlanság csarnokában volnánk, kivált ha meggondoljuk, hogy mindez mészkőszirtekbe vágva, a sirpalota minden egyes részének kimetszésére szánt idővel mily iszonyu munkát igényelhetett.

Most 26 négyszög láb és 4 feltűnőleg vastag oszloppal ékített szobán át s néhány lépcsőn lehaladva, két egymás mellett futó folyosóhoz értünk, melyek egyike egy, két oszlopos kisebb szobában, a második egy nagy teremben végződik, ahol, a fal-festményekről ítélve mumifikáltak, vagyis a mumiákat készítették. A falak egy részét különböző keresztvonalok fedik; tehát ebből is az tűnik ki, hogy az egyiptomiak is szabad kézzel, nem pedig, mint sokan állítják, réz vagy más előttünk ismeretlen anyagból készített mintákkal teremtették a sok egyenlő nagyságu s egymáshoz hasonló alakot. Így is mai napiglan titok marad előttünk, mily készítményü lámpákkal világíthatták meg ők e sötét földalatti termeket a festmények kivitelekor.

Ideje volt a hazamenetelre gondolni, mert fáklyáink fogyatékon voltak, s gyertyáink, a rekedt levegő miatt, oly halvány világot adtak, hogy alig láttunk hová lépni; de azonfölül mindnyájunk számára szükségessé vált a fris lég, ugy szintén a nyirkosság következtében áthült testünk is meleget óhajtván, kimentünk a tömkelegből. «*)

A lélek halál utáni állapota a halottkönyvekben is gyakortább van előállítva. Ezen képek értelmének lényege az, hogy a lélek elhagyván a testet, megitéltetik; s ha nem tiszta, vezeklés végett állapotba költözik; s ezen eljárás többször ismételtetik mindaddig, mig elvégre teljesen megtisztulván büne-

*) Benedikty József: Nilusi emlékek. Pest, 1871. 145—150. lapon.

itől s vezekelvén értők, a változatlan boldogságba, az istenek társaságába lép. Amint a halott szájába adott mondatokból kitűnik, igen félnek a második haláltól, amely a kárhozat. Ugy vélték, hogy ezt a második halált, gonosz szellemek eszközölhetik. Egy halottkönyvben ez áll: »Ra (Osiris) saját személyében védi a halottat azon démontól, ki a lelkeket szétszaggatja, elemésztí szívéket, s megeszi belöket,« — Természetesen csak a jóknak jutott a boldogság, amint az kitűnik emez önbiztatásból: »Mint hogy jámbor voltam az életben, elértem az igazság országát, fölkelek, mint élő isten, az istenek karában fogok fényleni, mert közölök származtam.« Reinisch *) több törvénytmondás tableauját közli egy halottkönyvből. Az ítéletmondás terme a »kettős igazság« szobájának mondatik, mert itt a jó és rossz cselekedetek mérlegeltetnek. Trónon ül Orisis, az alvilág ura, nyakán egy tábla függ, mely az igazság táblájának neveztetett, balkezeben jogar, jobbjaiban korbács látszik, s körülveszi 42 ítélőbíró, kik az igazság urai, és kik 42 bűn felett ítélve büntetik a vétkes. Szemben Osirissel belép a bűnös halott, baljával szemét takarja, jobbát mellére téve, így szól a bíró-

*) »Die aegyptischen Denkmäler in Miramar.« Wien, 1865. 13. lapon. Ez egy pompás munka, melyben fényes illusztrációkkal mindazon egyiptomi emlékek magyaráztatnak, melyeket a boldogult Miksa császár egyiptomi utazásakor szerzett. — Ezen ítéletmondás képe egyébiránt többször jön elő. A felhozott királyi sírok 9. számú sírboltjában, s a Diospolis parva romjaiban, bizonyos Dyonisius-épületben s másutt is látható.

hoz: »Imádás neked, ki ura vagy Amentinek; engeddd meg, hogy általmehessek a sötétségen, s hogy egyesülhessek szolgálóiddal, kik a dicsőség házában laknak.« A küszöbön fogadja az igazság istennője, mire a halott a terem közepére megy, hol nagyszerű mérleg áll, s az egyik serpenyőre teszi szívét. Ekkor a sakalfejű Anubis a másik serpenyőbe az igazság istennőjének kis szobrát helyezi, és a karvaly fejű Horus nézi a mérleg ingadozását, mialatt az ibisfejű Thoth — az isteni igének ura — a mérés eredményét a táblára jegyzi. Ezen cselekmény után Osiris elé lép a halott, s ennek szájából hallja ítéletét. Ilyképen a halottítélet dönti el a lélek sorsát, ha könnyűnek találtatott, s méltatlannak az öröme, ismételten kellett élnie, azután meghalnia. Egy másik kép előállítja az ilyen ideiglenes elkárhozás menetét. Két genius, majom, vagy kutya alakban egy lelket kergetnek, mely az ítéleten a sertés lakát kapta. Ez tehát most az állatok többféle nemén fog keresztül menni, míg elvégre, mint emberi lélek ismét az ítéleten fog megjelenni. A lélekvándorlás tehát tisztulás gyanánt rendeltetett a lelkekre nézve, melyek az életben vétket követtek el, s azokért még nem vezekeltek.

Ezen kényszerített lélekvándorlást meg kell különböztetni attól, melyet az istenek s a boldogultak szellemei jókedvökből követtek el. Ezek ugyanis bármily alakot vehettek fel, s abban az emberek közt megjelenhettek, míg ellenben a bűnös emberek lelkei az állatok testéhez lánczolva voltak. Egy halottkönyvben így szól az illető: minden változás

tehetek, mert oda helyezhetem szívemet, hova akarom. — Ezen különbség az oka, hogy oly szigoruan választották meg az egyiptomiak a tiszta és tisztátalan állatokat, mert az előbbieken sokszor isteneket s üdvözült lelkeket sejtettek, utóbbiakban pedig a gonosz emberek elítélt szellemét utálták.

Ezeken kívül van a lelkeknek még egy harmadik osztálya, kik már egészen gonoszakká lettek, s kiken a viszontagságos lélekvándorlás sem segíthet, mert javithatlanok; ezek azok, kik »kétszer« halnak meg, kiknek nemcsak teste, hanem lelke is a kárhozatba esett, s ezeket elpártolt, elfajult, gonosz stb. névvel jelezték. Amint a jók nem szorulnak a tisztulásra, ugy ezek immár képtelenek rá, mert lényegökben romlottak meg, s azért csak az ördögök asztalára valók, hogy általok szétszaggattassanak. Az ördögöknek különféle neveik vannak. Előfordul a pokolban egy Sati nevű kigyó, hossza 300, vastagsága 30 rőf, ez csupán a két-zer meghaltak testével táplálkozik. De ezen elkárhozottak nem emésztettek meg egyszerre, hanem folytonos kínoknak voltak kitéve. Valamint a boldogok 75 égben örvendettek, ugy a gonoszok 75 sötét pokolban kínlódtak, hol soha sem láthatják a nap istenét, midőn sugarait leküldi. Forró katlanokban főzetnek, szomjaznak, majd hideg vízbe dobatnak, de mihelyt belőle inni akarnak, a víz tűzlánggá lesz. Az étel, melyhez nyulnak, árnyékká változik. Vörös ördögök szabdalják kardokkal, de meg nem halnak stb.

Azon törvénytmondásból, melyet a lélek a négy

halottgenius (Horus, Thoth, Anubis, Aphuru) jelenlétében kiáll, belátunk az egyiptomiak erkölcsstanába. A halottkönyv így adja elő egy tiszta lélek önérzetes autobiographiáját: »Nem csaltam meg az embereket, nem is szedtem rá őket, alattvalóimat (adósaimat) nem kinoztam, a törvény előtt nem hazudtam, tudva hamisságot nem követtem el, a napszámos bérét nem csonkítottam meg. A ki bárkámhoz közeledett, átvittem a partra; a ki asztalomhoz járult, megvendégeltem. Elöttem nem reszketett senki, rosztat sem tettem senkinek, nem döntöttem veszélybe az embereket. A mit az istenek rosztalnak, én is rosztaltam. A rabszolgákat nem engedtem kinozni a felügyelők által. Nem öltem, más által sem gyilkoltattam. Az áldozatokat el nem cseréltem a templomban, az áldozati kenyereket a szükséges nagyságban állítottam elő. A halottkönyveket el nem loptam. Paráznaságot nem követtem el, mert isteni városom papja voltam. Meg nem változtattam az imákat, sem a mérleget. Nem hajtám el legelőről a marhát, nem fogtam hálóval szentelt ludakat. A vizgákat nem rontottam el, a tüzet el nem oltottam, mikor égnie kellett. Az isteni áldozatokból semmit sem tulajdonítottam el. Tisztaságom olyan, mint a phönixé, nem lesz bántódásom a kettős igazságtermében. Tudom a birák neveit, oh ments meg tőlük.«

Miután ilyképen negative igazolta magát, a mérlegre teszi szívét, s ugyanazt positive állítja maga felől, kérve a birákat, hogy az Isten színe elé bocsássák. Tehát nemcsak tartózkodni kellett a rossztól, de jó cselekedetek is voltak szükségesek az

üdvösségre, s ezek nagysága szerint részesült örömekben. Ezekből kitűnik, hogy a zsidó nép után az egyiptomiak legjobban megőrizték az első kinyilatkoztatást, legjobban tartották szem előtt a természeti erkölcstörvényt.

A halottkönyvekben található imákból világos, hogy az élők is segíthettek a halottak állapotján. A fiuknak kötelessége is volt imádkozni szüleikért, s áldozni értök az isteneknek. Voltak bizonyos napok is, melyeken halotti áldozatok tartattak, s ezeket a »hegy ünnepének« nevezték, mert a lybiai hegyekben voltak a sirbarlangok, többször az örök-kévalóság s az alvilág ünnepeinek nevezik. Ezen gyakran előforduló napokon, ludakat, bikákat, tömjényt, kalácsot stb. áldoztak. A családi sirboltokban most is találni asztalokat, hova a rokonok áldozataikat, szőlőfürtöt, gabonát, s más gyümölcsöt tettek. A siremlékeken számos felirat vagyon, melyekben a halott fölkéri az átmenőket, hogy érte imádkozzanak, névszerint kérjék az Amenti urát, kegyes irgalmas ítéletért. Azonkívül amulettekkel is segítették a halottat, hogy szerencsésen átmenjen az ítéleten; gyakran ételeket helyeztek el a koporsóba, hogy semmiben hiányt ne szenvedjen. Ezt hihetőleg azért tették, mert úgy vélekedtek, hogy csupán az ételek látása is fentartja a testnek életmaradékát, s készíti a lelket visszatérésre. Sőt az is előnynek vétetett, ha a koporsó kegyes mondásokkal iratott be, amint azt mumiák vásznain és kergein látjuk. Az élők ebbeli gondoskodásából keletkeztek a halottkönyvek, mert szeretetök annyi vi-

gyázati rendszabályt, imát mondatott velök, hogy nem írhatták fel mind a koporsóra, hanem papyrusra, melyből egész könyv keletkezett.*) A papok e könyvek tartalmát titokban tartották, s csak is a halottak számára készítették. Ez mintegy végső feloldozása volt a halott bűneinek, melylyel az élők keserüségét enyhítették, biztosítván a halott tulvilági boldogságát.

De nemcsak a lélek halhatatlanságát hitték, hanem a test feltámadását is; ez okon a testeket balzsamozták. Ezen művészetet bizonyos testület végezte, mely a papsággal összeköttetésben volt, s oly ügyesen kenték meg fűszeres olajokkal a testeket, hogy a késő nemzedékek is felismerhessék őseiket. Előbb 70 napig salétromban feküdt a test, azután myrrhával bekenték s vászonba göngyölték a tagokat. A test feltámasztásával a halál 4 angyala van elfoglalva, kik visszaadják a lélekzetet, erősítik a lábakat s életet öntenek a szivbe, akkor t. i. midőn a lélek tökéletesen megtisztult. Ezt képből sokszor állították elő, midőn a mumiához emberfejű madár közeleg, ez a testtel egyesülő lélek; s akkor aztán semmi sem fogja elrontani a testet örökre.

*) Halottkönyvnek nevezik, mint láttuk, a törvénytámasztásban, magok az egyiptomiak; ezokon Champollion elnevezése: rituel funeraire nem alkalmazható rá, mert ez nem a halott tiszteletére vonatkozott, hanem inkább a halott segédkönyve s a bennevaló imákat maga a halott mondja. Ha ezen imákból egynehányat a halottvivők elmondottak, ezt az ő nevében cselekedték, de nem érette. V. ö. Reinisch i. m. 45. lapon.

Ezen egyesülés előtt a jó és rossz lelkeket árnyéknak nevezték, azaz, úgy vélték, hogy a lélek könnyű burokban jár-kelel, hogy övéi megismerhessék, de érinteni nem lehet, azért jön elő a temetkezési szövegekben így szólam: »ne üzzétek el lelkemet, ne zárjátok ki árnyékomat!« Az egyiptomiak felfogása szerint a lelkek naponkint látogatják övéiket, s örvendenek, ha áldoznak sirjaikon. Ezen hit okozta, hogy halottjaik testét oly szorgalmasan senyvesztették s erősített sírokban föntartották, hogy a léleknek ekképen alkalma legyen megjelenni övéinél. Ezen hit eredményezte a gúlákat; mert hogy a test készen álljon bármikor egyesülni a lélekkel, melyel miután halandó és romlandó részeit elvesztette, örökre az istenekkel lakozzék. A mondottak után világos, hogy csupán az igazultak jelenhettek meg a világon, a lélekvándorlásra vagy örök kinokra kárhozottak, amint nem térhettek vissza testökhöz, úgy meg sem jelenhettek rokonaiknál.

A halhatatlanság ezen erős hite folytán volt Egyiptomnak oly befolyása a Krisztus előtti idők polgárisultságára; így történt, hogy Egyiptom nevelte Plátót. Jutalmok az, hogy általa földi halhatatlanságot is nyertek, mert egy népnek nincs oly hosszú története, mint az egyiptominak. A mi akkor erejük volt, az most dicsőségök. Minden felbontott mumia visszavezet a régi kor erkölcséibe; a halottkönyvek, thebai síralagok az ősi kinyilatkoztatás, a természeti erkölcstörvény kiapadhatlan aknáit.

Horus (Har) alakjában (kit ifjunak ábrázoltak), a jövő Szabadítót várták, a mint azt nevei bi-

zonyitják: «a nagy megváltó» »a világ támasza« kezében jogart s az élet jelvényét tartja,

»Mentül inkább fölhatunk az egyiptomi társadalom kezdetéig, annál tisztábbnak találjuk az eredeti kijelentést, melyre kezdetben tanította Isten az embereket, és a természeti erkölcstörvényt. Ott látjuk az egy Isten imádását, ki a világ és az ember teremtője, a házasságokat, a nő jogegyenlőségét, a szülék szeretetét és tekintélyét, a lélek halhatatlanságát, a jök jutalmát, a gonoszok büntetését. A megváltóban való hit, a test feltámadása, az Üdvözítő általi megigazulás szintén föllelhető különféle jelvények alatt. De a mint távolodunk az ősi hagyományoktól, oly mértékben hatalmasodik el a pogányság, mely Mózes megjelenése előtt már egészen el volt terjedve, s a régi tanokat megmételezte.«*)

Minél inkább távolodtak a századok az ősi kijelentéstől, annál mélyebbre sülyedt vallási tekintetben az emberiség; a sülyedés, az anyagi haladás s a tudományok virágzása mellett, döböntő ellentét, s az ész gyámoltalanságát jelzi arra nézve, hogy Istenhez biztosan vezessen. Az emberiség tetteleg esengett a Megváltó után. Ezen általános igazság érvényesült Egyiptomban is. Az istentan régi értelménye eltűnt, már csak a külsőségekben fontoskodtak a papok, s a külsőség, szellemi tartalom nélkül, hiábavaló. Ez ép olyan tévedés, mint mikor némelyek a test-lélekből álló embernek csupa szellemi val-

*) Correspondant 1872. 10. aug. 481. lapon.

lásgyakorlatot irtak elé; eljárásuk nyilván hiányos, mert mindkettővel kell adózni Istennek.

Az egyiptomi fönséges vallásból már csak mesék mentek át Görögországba és Rómába. A nagy világvárosban az egész egyiptomi vallás csak Serapis név alatt volt ismeretes; Isisnek több temploma volt Rómában. A felfoghatlan, az elrejtett Amun-ról alig emlékezett valaki. Már Egyiptomban is főleg azon istenek tiszteltettek, melyek közelebb esnek a nép felfogásához, például Ptah, az őstüz; Ra, a napisten; mert ezt látták az égen, s áldásthozó befolyását naponkint tapasztalták; az együgyü is érezte szívét hálára buzdulni, mert belátta, hogy nélküle lehetetlen földön az élet. De leginkább azok imádtattak, kik magok is emberek voltak, mert a néphez legközelebb állottak. Osiri a hős királyról, ki alkotta a birodalmat és szőlőültetésre tanította az embereket; Isi királynéről, ki behozta a gabona-termesztést, mindenki beszélt, s tudta méltányolni jóságát. Hozzájárult hogy Osiri volt a holtak bírása, így kiterjedt hatalma a tulvilágra, azért mellékneve Api (Hapi) az ítélő bíró; mint ilyenek Memphisben jelvényes állatja volt a bika, ezt imádták. Egybe-kepcsolva a két nevet, lett belőle Osirapi, t. i. Osiri a törvénytmondó. Ezt a görögök önálló istennek vették s elnevezték Sorapis-, a rómaiak Serapis-nak. Így jutott a jelen század ismeretére az egyiptomi vallás.

Hanem a tudomány megnyitotta, a képirás megfejtése által, az őskijelentés adatait, s kutatásainak eredménye az őskijelentés kétségbevonhatlan

léte. Tehát a tudomány, mely kopott elmékben ellenséges daczczal megtámadta a ker. vallást, józan tudósok által nagymérvü szolgálatokat tesz a vallásnak. Nem szabad kétségbeesni a szellemek harczának kimenetele iránt, az Istentől teremtett szellem nem lehet vele absolut ellenkezésben. A szellemvilág ezen mozgalmas hullámzását így fejezi ki Lamartine:

Regardez en avant et non pas en arrière.

Le courant roule à Jehovah!

XIII.

Heliopolis.

Tulajdonképen Matarie faluba megyünk — írja gr. Forgách Sándor — mert ez fekszik ama tájon, hol hajdan Heliopolis ragyogott messzefénylő templomaival. Egyiptom művelt tájéka kerthez hasonló, azért ez utunk, mely Kairóból virgoncz szamarakon jó egy órába került, illatlehelő növények, üde cserjék között folyt le. A kirándulás ép akkorra esett, midőn apadtak a vizek, melyek után a termő erő alig várja, hogy a magasba hajtsa, bokrokká fejleszsze a növényeket. Köröskörül nyíló virágok, zsongó méhek, lengő madarak örültek az életnek, azután sík róna következett rezgő vetéseivel. E tájon kezdették vagy ötven év előtt nagyobb mértékben természeteni a gyapotot. Az bizonyos, hogy Plinius idejében és a mult századokban is termett itt gyapot, de az amerikai legujabb háború idejében, mikor megfogyatkozott náluk a gyapottermelés, versenyezni akart velök Egyiptom, s így történt, hogy a hol pompás gabona termett, ott is gyapotcserjét ültettek, így keletkezett a túltermés, máshonnét kelle-

hozatni gabonát. A roszul táplált lábasjóság, mely az öntöző-gépeknél elnyűtte erejét, tömegekben hullott el, a kormány bevallása szerint 600 ezer veszett el. Syriából s Európából hozattak öszvéreket, lovakat, ökröket, de velök együtt behozták a marhavészt is. S így a látszólag nagy jövedelem, melyet a gyapotból nyertek, rosz következményein elsilányult. Egy feddán (1 és $\frac{2}{3}$ hold) területen 250 cserje áll; közönségesen egy meternyi távolságban vannak, s a közöket beültetik ép úgy, mint nálunk kukoriczával, tökkel, babbal. Egy feddán talaján középszámítással 150 kilogramm gyapot az aratás; ennek ára változik, 50 kilogramm 100 franktól 300-ig árultatik. A khedivének a gyapotból még most is 20 millió frank jövedelme vagyon, s az egész országban 800 ezer feddán van beültetve gyapottal, mert Liverpoolban mindinkább szeretik az egyiptomi gyapotot. A jövedelem 100 millió kilogramm után 400 millió frankra tétetik. A merre a szem látott, merőben gyapotcserje zöldelt felénk, megszakítva egy-egy mérgesen füstölő gyár, vagyis mint az arabok nevezik: »füstölő obelisk« által.

Heliopolis (zsidó neve: On, egyiptomi: An), az emlékek tanúsága szerint ép oly régi, mint az egyiptomiak történeti élete, tehát nem a zsidók alapították. De József kora óta mindenha laktak benne, mert nem lehet állítani, hogy kivonulásuk alkalmával egynéhány el ne maradt volna, kiket vagy üzlet vagy gyöngéd viszonyok ott tartottak. Az alexandriai angol consul, Harris, szerzett egy papyrust, melyben a Heliopolisban tartózkodó katonákról van

szó III. Rhamses idejéből. A képirás értelme ez : »Zsidók, kik számra 2083-an, e helyen laknak.« On vala a zsidóterület véghatára délen. József az idevaló pogány pap leányát kapta nőül. Ez a Ra-isten-ség papja : petephra volt. Neve határozottan egyiptomi : Aseneth (I. Móz. 44—45.).

Ez volt Egyiptom Toledoja, mert a legfőbb papi méltóságok benne laktak. Ide gyűlt a fiatalság tanulni, ez volt az egyiptomi tudomány, titkos művészetek metropolja. A gúlák terveit itt készítették, nemcsak eszméjük keletkezett, hanem a végrehajtás módozatait is itt számították ki. Herodot, Plátó, Dionysius Areopagita ide jöttek tanulni. Több istent imádtak benne, hanem a legfőbb vala a napisten : Ra, azért a város nevének jelentése annyi, mint »a nap háza.« Úgy látszik, az Isis- és Osiris-tisztelet itt keletkezett, mert a képirás sokszor említi : Osiris istent, kinek őshelye On. A phónix mesének színhelye szintén Heliopolis, a mennyiben minden 500-dik évben Arabiából idejött a madár, és a nagyszerű naptemplomban égő, illatos máglyán elégette magát, mire hamvaiból megifjodva feltámadott. Azelőtt itt emberáldozatok is történtek, de ezeket Amasis eltörölte, megparancsolván, hogy emberek helyett viaszalakokat dobáljanak tűzbe, a mi ezentúl mindennap történt. Herodot idejében már nem áldoztattak föl emberek. De az egyiptomi emlékeken sem jönek elő emberáldozatok. A zsidók itt hihetőleg önálló városrészszel bírtak.

Matarie falutól nem messze van egy nagy törmelékemelkedés, ez volt a város. Itt van egy obelisk,

egyedüli emléke a fénynek, és még messzebbre tündöklő ősrégi tudománynak. Ez most egy kertben áll, magassága 68 láb. Anyaga gránit s telve van hieroglifokkal, melyeket a darázsok viaszfészkeikkel egészen bevontak. Ez a legrégibb kősugárnak tartatik, Sesurtesen idejéből. Állítják, hogy hegye bronzlappal volt befödve. Fölriratának értelme ez: »A napnak fia Sesurtesen, ki maga Horus, ki az embereknek életet oszt, a napnak királya, ki a világnak ajándékozottatott. Alsó- és Felső-Egyiptom ura, kit a tiszta vidék szellemei szeretnek, ki folyton él, s az embereknek életet ad, ki maga az emberek élete: (ajánlja) az Istennek (Phra), ki őt életadónak alkotta.«

Talán azért, mert itt mindenkor zsidók laktak, jött ide szűz Mária, midőn Heródes elől futamodott. A szentírásban ugyan nincsen arról szó, hogy hol időzött szűz Mária, csak az bizonyos, hogy Egyiptomban lakott. Miután Mária bemutatta fiát a templomban: »Megjelenék az Ur angyala Józsefnek álmában: mondván, kelj föl, vedd a gyermeket és anyját, és fuss Egyiptomba, és maradj ott, miglen megmondom neked. Mert keresni fogja Herodes a gyermeket, hogy elveszítse. Ki felkelvén, vevé a gyermeket és anyját éjjel, és elmene Egyiptomba. És ott maradt Heródes haláláig, hogy beteljesedjék, mit az Ur szólott a próféta által mondván: Egyiptomból hivatam az én fiamat. Oseás 11. (Máté 2, 13.)«

Egy kertben, mely egy jószívű arabnak tulajdona, még most is mutatják a fát, mely alatt pihent szűz Mária, Józseffel s a kis Jézussal. Ez egy terebélyes sycomor (*Ficus, sycomorus*). A fák e neme rot-

hadatlan, azért belőle csinálták a mumiák koporsóit, ámbár mások rothadatlanságát a sírboltok száraz légétől eredeztetik. Egyébiránt finom, tartós asztalos- s esztergályos munkákra még most is használják. Egyiptomban sebesen növekedik, 16—20 év alatt törzse 6—10 láb körméretű lesz. Sűrű üdezőld lombjaival hús, keresett árnyékot ad, ez oknál fogva téreken igen szívesen plántálják. A rómaiak kizárólag egyiptomi fának nevezték, mert akkortájt a pálma nem uralkodott annyira, mint most, magasztalták finom gyümölcsét, melynek evése által biztosították magoknak Egyiptom ismételt látogatását.

E Mária-fa, mely messze kimagaslik a jázmin és rózsabokrok közül, mellőzve vonzó történetét, megérdemli az odautazást. Számos felirat fedi kérégt, mert legalább névben akarnak jelen lenni ott, hol szűz Mária pihent gyermekével reszkető karján.

»Rengő pálmalombok illatos húsében,
 Alszik a kis Jézus anyja szűz ölében;
 S a magasztos szent Szűz, férje közelében
 Ül; a kised arczán elmerengve mélyen. —
 Isten anyja szent Szűz! Jessze szép leánya!
 Ah, hová mereng el lelked édenálma?«

A képzelem szárnyain oly szívesen repülünk azon időbe, mikor itt az ég kincsét táplálta ama szűz kebel, melybe vonult legtisztább érzelmei által a paradicsom. Ezen lombok hajoltak le, hogy gyümölcsessel táplálják a szent Szűzet. Itt vert a látnok szív sejtő bizalmával. E virágok fordíták feléje kelyheiket. E levegőt szívta, e fa védte az Üdvözítőt, mert még sok tenni valója volt e földön. Fejére a

jázminbokrok hullatták ezüst koszorúikat, mely majdan tövis koronát fog viselni. Egyiptom rózsaleveléből, Palesztina tövisből font neki koszorút. Itt éneklő madarak üdvözölték, amott káromló emberek üvöltöttek rá. Itt megenyhült, amott fáradott. Ez volt a keletkező örömök s haldokló bánatok vál-útja. Milyen boldog lehetett itt az Isten anyja, látva biztonságban szent fiát Heródes üldöző fegyverétől, mely kitörő indulattal szoríthatta keblére s önfelédő örömmel csókolhatta arczáit. Itt bátran nyilatkoztak szive mélységéből minden anyai érzései, ámbár a kifent gyilok már szívének volt szegezve. Ezek voltak az örömök szombatjai, melyek után oly záporral omlott a legtisztább kebelre a szenvedés.

Oh, a szenvedés nem csupán büntetés, ez földünk egy megfoghatatlan titka, ez csillagzatunk feladata. — Ez mint átok került hozzánk, de miután Istennek kedve telik benne, hogy a roszból is jót tegyen, földünk leginkább Isten ama tulajdonságának tetteiben való érvényesülése. És így a földi lét, a boldogság szobrának talapja, ha ez biztosan megáll, örökre fog rajta tündökölni a boldogság aranyos szobra, nem hull a porba, mint Heliopolis ragyogó templomai. Ha ezt nem tudjuk, ha ezt nem hiszszük, vajjon mi czélja vagyon akkor a napok sorának?

A legenda szerint, mikor Urunk Egyiptomba jött, lehullottak a bálványszobrok, a mint erre vonatkozik Izaias egy jóslata; mert eladdig senkinek sem volt bátorsága, hogy megmondja nekik: szálljatok le az oltárokról, ti, föld csodaszülöttjei! a többi pornál rosszabb földi por, s adjatok helyet az Isten-

nek, a ki egyedül Ur. Az apocryph (hamis) evangéliumok sokat mesélnek Jézus egyiptomi életéről, miképen vezették az oroszlányok a pusztában, megvédték zsiványoktól, kigyóktól, mennyi csoda történt ottléte alkalmával stb. Efélékkel teli van az »Evangeliium infantiae« című álevangéliom. De már Suarez hittudós megjegyezte, hogy ez mind bizonytalan, sőt nem is valószínű, mert Izaias jövendölése (»Ime az Ur feljő könnyű felhőn és Egyiptomba megyen, és megrendülnek Egyiptom bálványai az ő szeme előtt, 14, 1.«) a polgárháborúra és Isten ítéletére vonatkozik.

Heliopolisban termett hajdan a balzsamnövény, milyennel Szába királyné kedveskedett Salamonnak, s melyet Egyiptomban Kleopatra honosított meg. Ezen növény már most csak Mekka táján terem, s mint mekkai balzsam fordul elő a kereskedésben.

Közelben van egy lombövezte kút, a »nap forrása,« melynek a legenda szerint keserű vizét szűz Mária változtatta volna meg édesre, s hová járt vizért a szent Szűz. A mohamedán nők bűverőt tulajdonítanak neki. A mint a kúthoz közeledtünk, földött arczczal tovább mentek, úgy látszott, hogy gyógyulást kerestek a kút vizének ivása által.

Matarietől nem messze van a csatatér, hol Kleber tábornok 30 ezer francziával megvert 60 ezer törököt.

Midőn a Máriafa árnyékában pihentem, megismerkedtem egy franczia abbéval, ki itt mondta zsolozsmáját; mert itt áhitatos édes érzelmek fognak

el minden embert, mintha keresztény lenne a levegő, mely e fa alatt lengedez, mintha megkeresztelte volna a lombjain levő harmatcsepp. Közeledésemre beszédes lett, mire fölvettem neki azt a tételt, hogy Krisztus Urunk bölcsességét hihetőleg itt szerezte a tudós papoktól, s midőn Palesztinába tért, már meg volt alkotva tanrendszere; ezen ellenvetést én Renan-féle könyvben olvastam. Vártam tüzes felszólalást, heves taglejtéseket, hanem ép ellenkezőt tapasztaltam. Alapos volt minden régi tudományban, még a képirást is ösmerte, mert hittanár valamely papneveldeben s püspöke meghagyásából utazik. Ügyszeretettel fogott a vitához, melyet csupán ingerkedésből kezdtem. Kimondá, hogy a hieroglifek köokmányai a bibliának, szirtbe metszett hittanok; ezek mind gyámérvül szolgálnak a keresztény tanításhoz, s azért engedte Isten főnnállásukat, hogy a világ általuk is megtérítettessék, vagy ha hitetlen marad, megítéltessék. Tétélemre, melyet magam is együgyűnek tartottam, azt mondá: Krisztus Urunk, ha csupán ember, képtelen leendett hét-nyolcz éves korában megtanulni azt, a mit Plató és más bölcsészek meglelt korban sem tanultak meg részben, mert be nem avatták őket féltett tanaikba. A tudósok ingadoznak azon állításaikban, hogy hány évig lakott Egyiptomban Krisztus: két évtől hétig teszik az időtartamot. Az a bibliából bizonyos, hogy 12 éves korában már Palesztinában lakott.— Egyébiránt — ugymond — önnek annyiban igaza van, hogy Krisztus Urunk csakugyan már megalkotott rendszerrel ment át Egyiptom határain, mert benne már akkor

Is az Isten lakozott, az isteni elme pedig nem szorul huzamos okoskodásra, egybevetésre, hanem öröktől fogva tudta, mit fog az idők teljében elénk adni, mely igazságok szerint fog üdvre vezérelni.

E napon oly vidám hangulat boldogított, hogy hinni kezdém, miszerint csakugyan itt lakott az Üdvözítő, eme felhők megőlt mosolyogtak rá az angyal-arczok, s a paradicsom, mely Krisztus és Mária szívébe vonult vissza, itt némi visszfényt hagyott, örömvizhangot teremtett. Talán ezt jelenti azon körülmény is, hogy e tájon legdúsabb az olajfa, a békekirály jelvénye. Az édes érzelmek egész hazáig kísérték, s érzelmeinknek oly megfelelő volt a táj, mert szálas akáczák, magas, illatos bokrok s azokból büszkén kiemelkedő pálmafák, a leáldozó naptól arany köddel körülehelve szegélyezték utunkat.

XIV.

Kirándulás Oránba.

Orán gyepsziget (oáz) a régi Gosenben. Az arab wah, a görög oáz, az egyiptomi Ouahe szótól származik, s jelenti a földet, hol források vannak, s így termékeny a talaj. Az oázok termékeny területe 786 ezer egyiptomi holdat (feddán) tesz, s ezek legtöbbször karaván állomások is. Legnevezetesebb a Fajum, Kargech, Dachileh stb. oáz. Fajumban volt a görögök híres labyrinthje, hol most is a legjobb narancs, füge s pompás rózsa terem, itt készítik a híres rózsavizet; lakosainak száma 148 ezer, a többi oáz 1—4 ezer lakóval dicsekszik.

Oránba elvezet minket Wallner. — Menshausen kereskedő barátom felszólított, hogy miután datolyát megy vásárolni Oránba, mennék vele, mert a tiszta eredeti arab életet csak ott szemlélhetem. Másnap reggel már vasuton ültünk Mayer művész földimmal. Néhol hallgatag viskók maradoztak el a vasut mellétt, de nem oly külsővel, hogy kedvünk lett volna bezörgetni, egy kis árnyékos helyért; mert daczára a késő ősznek, mérgesen nyilazott a nap, s

erősen izzadva érkeztünk Zagasig élénk üzletű városba. A gyárkémények fekete füsttel áldoztak mammonnak, az indóházban hegyeket képezett a gyapot; e nagyértékű kincsek a szabadban voltak elhelyezve, mert esőtől itt nem félnek, mely oly ritka Egyiptomban, mint nálunk az üstökös jövetele. Itt szamarakat fogadtunk, s kivonultunk. Fellegtelen ég bolygó félettünk, a rétek bársonyzöldjét hullámzó kalásztenger aranya váltogatá, kigyózó csatornák csillogó szalagvonalától részint átszelve, részint szegélyezve. A város végen látható csibeköltő kemenzék, a polgárisultság utolsó jelvényei voltak, azontúl egy órányira a sivatag homokjába merültünk. Itt aztán kihalt minden élet, a legélénkebb társaság is néma lesz, amint kezdődik a pusztának hallgatása. Az idő hosszúra nyulik, ép úgy mint a vigasztalan kiaszott sikság. Mily szerencse, ha a tikkasztó melegben egy negyedórácskát bölínthetünk az ügyes számár hátán. Folyvást azon a lankasztó síkon utaztunk, melynek végtelen lapálya semmi változatossággal sem üditi a kedélyt. A szomj kiszárasztja a hőségtől égő ajkakát, a szűrő napsugár elkábítja a főket. Egynehány gyík, (elfajult krokodil) vipera-kigyó, melyet alig lehetett felösmerni a hasonszínű homokban, s néha fölöttünk kóválygó sas tették változatossá az egyhangú utazást. Majd ember- és teveszontok voltak láthatók, melyeknek húsát régen lerágták a sakálok. Egyébiránt eme szontok teszik egyuttal az útjelzőket, a míg a homok be nem söpri, még éjjel is a holdfényén messziről világít fehérségök. Délibábot is láttunk, amint fényes vizekkel

hitegetett, az arab sátán vizének nevezi, mert az epe-dő utazót kétségbeesésig üldözi. A nap leáldozott, midőn Oránba érkeztünk, hol magas fák közt megpillantottuk Sajed Abdel Gabanni a datolyabirtokos há-zát. Épen hazaérkezett pompás szürkén lovagolva, egészen begöngyölve fehér burnuszába. Ritkán lát-tam szebb férfit, mint volt eme barnaarcú, szakállas, tüzes mélyszemű seik; fogai fehérsége megszégyení-tette az elefántcsontot.

Méltóságos hallgatással üdvözölte vendégeit a gazda, kezével érintve mellét, ajkát és homlokát. Háza tisztaság által tünt ki, a hosszú falu szennyes viskói közöl. Leültettek a gyékényekre, s apró csészékben kávé-t hoztak és csibukot. Minthogy csak Menshau-sen beszélt arabul, a társalgás fárasztó volt; örültem, hogy kimehettünk, holdfénynél megnézendők a bel-telket.

Vagy félóráig jártunk a mozdulatlan pálmák alatt, melyeken keresztül öntötte ezüst párázatát a hold, mert Keleten a tiszta lég folytán világossága élénkebb, vetett árnyéka feketébb. A viz színén pe-dig tündökléssel ragyogott, mintha olvasztott ezüst lett volna, mely tetszelgési vágyból gyémánttá akart volna válni. Itt a lélekzés is élvezetes és gyöngyörtel-jes volt. Karcsú leányok jöttek a parthoz, vizet me-rítettek, s kellemmel emelték korsójukat a fejre, hallgatva mentek el mellettünk, csak szemök sugár-zó fénye látszott fődött arczokból, bámulva az ide-geneket, kiket itt látni nagy ritkaság. Egyedül a bé-kák brekegése volt ismeretes, mert ezek európai tagtársaik hangján zengtek a csendülte éjszakán.

A kereskedő komoly kedélye, a táj szépsége folytán, költői hangulatba jött, s velem együtt örült, hogy művész barátunknak egy feledhetlen estét szereztünk, ki a szellemjárás ez órájában a tündérragyógású holdnál oly lelkesült volt, hogy sziporkáztak belőle a szép gondolatok.

Szobába érve, vagy egy óráig ültünk, midőn a seik fia kiment a vacsoráért. Azonközben megkötetett az alku rövid szólamokban, egyik fél sem hevült fel, s az egész termés a kereskedő tulajdona lett, ki által szépen elrakaszolva megy Európa boltjaiba.

A datolya Egyiptom burgonyája, mint Olaszországban a gesztenye, ez is a köznép általános élelmi tárgya. — Csaknem minden falunak van datolya-, pálmaligete. Hiszen van pálma Olaszországban is, csak hogy itt terem is rajta, s a befőzött pálmagyümölcs, a datolya rendkívül kedves eledel. A Nil mellett erdőket képez. Ez okon az egyiptomiak elemei így hangzanak: nap, Nil, datolya, bot. A háznak fedele palmaág, ajtaja pálmafa, s a mint háza a Niliszapból készült, minden bútortát a pálma adta. A kéreg alatti idegekből köteleket fonnak, meghasogatott leveleiből kosárcákát, dohányzacskót, legyezőt stb. A bot is pálmából készül. A bastonada (talpraverés) el van tiltva, s papiron el van törölve a botütés is, hanem gyakorlatban az utóbbit még nem lehet nélkülözni, Egyiptomban is csak botütésre szelidülnek meg a fegyenczek. Egy arab közmondás szerint: a bot az égből jött, s az ég áldása. A pálma gyümölcséből jó szirupot készíte-

nek, s ha erjedésbe bocsátják, borféle ital lesz belőle. Az úgynevezett pálmabor azonban magából a fából foly. Pörkölt pálmamag pótkávé gyanánt szolgál. Gyümölcsét mint nálunk az almát szedik. Egyiptomi sírábrákból némelyek következtetik, hogy hajdan a majmok voltak a pálmagyümölcs leszedésére idomítva. A pálmaszüret Felső-Egyiptomban augusztus elején történik, Alsóban sept., okt. és nov. hónapokban. Az izlam legtöbb érdemmel bír a pálmatenyésztés körül. Évenként körülbelül egy millió frank áru vétetik ki Egyiptomból. A sinai barátok datolyahurkát készítenek; t. i. a gyümölcsöt megvágva mandolával keverik, s hurkaalakba szorítják, ép úgy mint Magyarországon a főzött mustot. A gyümölcs a levélcsutakok alól óriási fürtökben lóg le a fákról. Átlag egy fa 20 frankot jövedelmez; de adója is nagy. Azelőtt Mehemed alatt minden fától kellett fizetni másfél piasztert; azonkívül az öntöző gép (sakkie) és föld után, néhol pedig még fogyasztási adó is terhelte. Eredménye az volt, hogy a parasztok kivágták a fákat, s a talajt máskép használták. Most már csak földadó vettetik ki rája. A datolya ára a termés minősége szerint változik.

A vendégek tiszteletére néhány falubeli honoratior is jött a seik házába, kik a fal mellett épített lóczára ültek le. Sőt két énekes is jött, kik egyhangú s így kettősen unalmas danáikat primitív hegedű kíséretében adták elő. Azonközben egy alacsony asztalt, s arra rizst hoztak, melybe birkahusdarabok voltak bedugva. Míg a többiek apró find-sákból kávét szörpöltek s dohányt ittak (így nevezi

az arab a dohányzást), mi felszólítottunk, hogy a családdal estelizzünk. A kenyér pótolta a kanalat a rizs halászatában, s a jobb kéz három ujja kés és villa helyett használtatott a hús fölemesztésében..

The rest is silence.

Megjött az éjféli, az arabok nem adták jelét a pihenni vágnak, ez okon kijelentettük, hogy mi aludni szeretnénk, mire a seik a falubelieket azonnal hazaküldte. Szőnyeget terítettek az említett falóczára, s az egész háznép, már t. i. a férfiak, levetkőzödve lehenteregtek a földre. A rögtönzött kaszárnnyában legott megkezdődött a horkolás, a csöndes szuszogástól, keresztül a pipázáson, egész a fűrészmalom sóhajtásáig. A nap már magasan süttött, midőn felébredtünk, mert hálótársaink csöndesen hagyták el hajnalban fekhelyeiket. Öltözködés közben Mayer barátunk azt vette észre, hogy tárczája, melyet feje alá tett, s tartalma volt vagy 12 napoleon, eltűnt, kétségkívül az alvótársak egyikevitte el, midőn nesztelenül távoztak. Fájdalom, szomorúság fogta el Gabbanit, a mint hallotta a házában elkövetett lopást, de méltóságát s nyugalma nem veszté el, s indulattól megmelegült hangon mondá : »Idegen barátom, a mi kárt vallottál házamban, azt megtérítem. De biztosítalak, hogy egy óra múlva meg fogjuk tudni, ki volt ama gazember, ki a vendégtulajdonát szentnek nem tartotta !«

Tapsolt egyet, bejött fia, valamit fülébe sügött, mire az eltávozott. Kis vártatva egybegyültek a hálótársak s velők a falu bűvésze, ki egyébkint égő csepüt nyeldes, patkányokat üz, bogarakat pusz-

tít, férgemet kiolvas. Ez egy száraz, fehér szakállú beduin volt. Ruhája alig takarta sovány alkatát, de szeme nyilsebesen járkált a jelenlevők arczain, kutatva kifejezéseiket. Ugy látszik, mindnyájan tudtak az esetről, mert várakozásteljes ünnepélyes hallgatással álltak minket körül. Két szolgáló nagy korsót hozott, mire a bűvész egy kis fiút hitt be, s a szoba közepére helyezett korsó mellé állította. A bűvész, a léleklátás borzongó rettenésével a gyermek fejére tévé kezét, s kenetes hangon parancsolá, hogy nézzen a korsóba s mondja el, mit látott benne? — Hosszú hallgatás következett; — hallottuk az arabok mély fohászzkodásait, az ijedtség elsötétített minden arczot, a boszúság moraja járt időnkint körül. Magunk is furcsán éreztük magunkat a rendkívüli eljárást nézve. Ismételt kérdésre leirt végre egy embert, a legkisebb részletig, arcza színét, ruháit olyképen, hogy a hallgatók azonnal az eredeti példányra vetették szemeiket. Ez a seik görög szolgálója vala, ki csakugyan velünk aludt a szobában. A ficzkó úgy állt ott, mintha leszegezték volna, de szemei szilaj tétovával jártak össze mindent, mint a vad rigóé, mely azt nézi, nincs-e macska, mely elkapja, vagy nyílás, melyen kirepüljön, vagy egy bűvőhely, a hová eltünhessen. A többi arczokon az ijedtség viaszszine, s a harag lobogványa váltogatá egymást. A bűvész gyermek utolsó szavára a seik kihúz ruhája alól egy bikacsikot, rettenetes szabatossgal ráhányt vagy 20 ütést az ordító görög széles hátára. A jelenlevők hidegen nézték a verést, senki sem védte, senkisé is szörnyűködött a rögtöni végre-

hajtáson. Miután az ütések folyton sűrűbben jöttek, a görög iszonyúan böggve, fejét válla közé húzva, melle zsebébe kap, s kidobja Mayer tárczáját, s kirohant megsebzett vadhoz hasonlólag. Ekkor megtört a hallgatás, s a ki futni tudott, kivéve a seiket, ki már eleget adott neki, a tolvaj után iramadott, ki már most szaladásnak eredt, s kövel, fával, görönggyel meghajigálták s kergették őt messze a határba.

A seik keleti méltósággal megkért, hogy vegyék át tulajdonukat. Kávét és szivart hoztak, s megbeszéltetett az eset. Háziúrunk azon különös bókot ejtette ki, hogy ő tudta legott, miszerint a lopást csak európai ember követhette el, mert az arab sohasem lop, legfőlebb, ha Európában hozzá szokott a csaláshoz. Van a dologban valami. Ezen körülményből következtetett a bűvész is; előbb elmondatta magának a hálótársakat, s akkor a görögök rossz híre, melynek egész Keleten örvendenek, rávezette a tolvaj nyomára; annál is inkább, mert a többiek vagy a seik háznépe voltak, vagy pedig kipróbált szolgák. Hogy a dolognak természetfölötti színezete legyen, a gyermeknek meghagyattott, hogy a korszó fenekén a tolvajt lássa. Előtünk ugyan természetes volt a tünemény, hanem a háznép egynéhány büszke, önérzetes esküt mondott a bűvész emberfelletti erejét illetőleg, s azóta tekintélye kétségkívül még nagyobb lett. Szivélyes bucsuzás után Kairóba tértünk vissza.

XV

Pyramisok.

Pyramis annyi, mint »királyi sír,« ezokon régi egyiptomi nyelven »purama« volt nevök. Most már nincs kétség benne, hogy nem voltak gabnatárok vagy erődítmények, hanem kizárólag síremlékek, s keletkezésök az egyiptomiak azon hitéből származott, miszerint a lélek a test halála után fenmarad. Ezokon magok a királyok emelték még életökben; s így a hitnek jelvényei, nem a hála- vagy keserűségé, melyet az utódok szintén köre szoktak bízni, mert az emberi szívből hamar eltűnik minden érzemény. Minthogy a lélek jó vagy rossz állapotát a hulla állapotának minőségétől is hitték függőnek, nemcsak bebalzsamozták a testeket, hanem erős sírokról is gondoskodtak; innen van a sok sziklasír Egyiptomban, tele mumiával. Minthogy a királyoknak módjukban állott, még jobban biztosítani tetemöket romboló kezektől, azért építették a gúlákat. Az alakot meghatározta azon ősrégi hagyomány, mely szerint a paradicsomot magas világhegynek képzelték, mely a föld közepén a négy világtáj felé

irányul, melynek tetején az istenség és a jó szellemek laknak. Csakugyan a gúlák a négy világtáj felé fordulnak, a mint azt legujabban Mahmud-bey egyiptomi csillagász pontosan kiszámította.*)

Az tehát világos, hogy királyi síremlékek; mert egynémelyikben még megvannak a kőkoporsók, melyeket elvinni vagy szétrombolni nem lehetett. Diodor említi az egyiptomiakról, hogy az élők lakait, a városokat csak szállodáknak nevezik, a sírok helyét pedig valódi lakásnak, mert az élet rövid, de a halál utáni lét igen hosszú; ez okon a házakkal nem igen törődnek, de sirjaikat már életben szokták építeni.

*) Ugyan ő állítja, hogy a Cheopsz-gúla harántos oldalai 51,45' fokú szöveget képeznek a talajjal, s általában 52¹/₂ fokú hajlásuk van a memphisi gúláknak. Ebből következteti, hogy a pyramisok általában vonatkozásban voltak a csillagjárással. Névszerint a Sirius, midőn a gizehi meridianusba lép, csaknem függélyesen bocsátja sugarait a gúla déli lejtőjére. Pontos számításokból kiderítette, hogy Kr. U. sz. előtt 3300 évvel, a Sirius-csillag sugarai culminatiójakor függélyesen lövelltek a déli lapra; azóta ezen sugárhullás kissé megváltozott, mert miután napunk is végzi körutját a centrálnap körül, földünk állása a Sirius iránt megváltozott. Tekintetbe véve már most, hogy az astrologia elvei szerint, valamely csillag ereje legnagyobb akkor, midőn függélyesen bocsátja le sugarait: nyilván erre figyeltek az építészek, hogy t. i. az ég legszebb csillaga, mely Sothisnak volt szentelve, egyenesen világítsa meg. A gúlák, síremlékek, mint ilyenek Sothis őrzése alatt állottak (Thoth, Anubis). Az egyiptomi csillagász adatai, hogy t. i. a Sirius elhajlásából 3300 évesek lettek volna a gúlák Kr. U. születésekor, csodálatosan egyeznek a régészek fürkészezeivel, kik, mint pl. Bunsen 3400 évre teszik keletkezésüket a ker. időszámítás előtt. V. ö. Lüken: »Az emberi nem hagyományai.« Pest. 1871. 305. lap.

A legrégebb várostól, Memphistől vagy két órányira Nyugat felé emelkedik egy szirtes fensík, melynek szikláiba rejtették halottjaikat a lakosok, hozzáépítve bejáratokat. Nyugatra temetni a holtakat általános szokás volt Egyiptomban; mert a Nyugat, merre leáldozik a nap, s hol a végtelen sivatag kezdődik, nézeteik szerint az alvilág, a halál birodalma. A királyok is ide temetkeztek, csakhogy időt muló síremlékekbe. Építésök ideje különböző, mert vagy harmincz király építtetett magának vagy nejének gúlát; azonban általános a nézet, hogy 34 századdal előzték meg az Üdvözítő születését. Az anyagot legnagyobb részben a Mokattam-hegység szolgáltatta. Minthogy gépeik nem voltak, mindent emberi s állat-erővel végeztek. A köveket nagy talpakra alkalmazták, s áradás idején Memphis révébe úsztatták. A mint elmúlt a vizár, hengereken a kitűzött helyre szállították. Némely pyramishoz még megvannak az odavezető, kőből épített töltések maradványai, melyeken a sziklákat tovahengerítették.

Látni egy kőbe vésett képen, mikép szállítanak hengereken szobrokat; négy sorban kötelet húz vagy négyszáz ember, mások öntözik a talajt, ismét mások változtatják a hengereket, s egy felügyelő tapshangra intézi a szállítást.

Kairóból a gúlákat kocsin vagy szamarakon lehet meglátogatni. Kocsin szép fasor vezet Bulakba a révpartra, hol a hajóhidon, melyet 1868-ban egy Gizerah-palotában tartandó tánczvigalom végett csináltatott a khedive, átmenve, egy széles töltésen vezet az út, melyet szintén az alkirály Eugénia csá-

szárné kedveért készítettett. Egy fogat az egész kirándulásra 25 frankba kerül; és nyolcz—tiz óra alatt kényelmesen be lehet végezni. De legérdekesb a látogatás szamarakon, melyeket minden hôtél előtt találni. Forgách és társai is így tettek. Követjük.

Másnap a pyramisokhoz rándultunk ki, s rám bízott a karaván szervezése. Ugyanis tapasztalták társaim, hogy a szamarak kiválasztásában nevezetesen éles szemmel rendelkezem. Ebbéli tudományom a fülekben fekszik, már t. i. a szamárnak, az állatnak füleiben; a fúrge szamár hegyezi füleit, szőre oly finom, mint bármely kisasszony bársony kacsója. Ez bármilyen tolakodásban legott kiutat talál, s altató vágatásban végzi az utat. A melyik annyira lóggatja, hogy füle a szem-száj vonalával egyenes szöveget képez, az már csak gyakorlatlan szamárlovagnak való, a melyik pedig annyira lóggatja, hogy bármely tolakodó kullancs látogatására zenét bir velök kelepelni, arra én rá nem ülök, az lomha állat, elkopik rajta ostorunk. Miután a kiválasztott csacsigyülde ablakaink alatt toporzékolt, leszálltunk, s az élénk állatokon elvagtattunk, majd meg úgy vitt csacsim, mint a szedett szőlőt. Nyolcz óra felé Roda-szigethez értünk, hol a beduin krónikások szerint, Fárao király leánya a kis Mózeszt megmentette a haláltól. E szigeten Ibrahim basa pompás nyaralót építettett, egy dicső park közepén, melyben csupa narancsfa virágzott. Ronda dereglyén átvittek és egy élvadás félórát töltöttünk a kimondhatlanul kedves légű szigeten.

A khedive kertje mindent kimerít, a mit az

érzékek bódítására a képzelem kigondolhat. A művészi kellemben összeállított virágtömbek mámorító illatot lehelnek, a szökőkútak hűsítő levegőt küldenek, a zöldelő távolban gazellák, struczok száguldnak, a sötét banánafa-boltozatok felett egy-egy csoport pálma hajladoz. Itt majd minden tropikus növény látható legszebb példányokban. Kávé- és vanillia-cserjék, oleander- és mézga-fák, szykomor- és pálmá-erdőket képez, és úgy vannak berendezve a növények, hogy egy nap se muljék virágnylás és virághullás nélkül. A mennyi elhal, ugyanannyi éled.

Ép akkor tették le a palota alapfalaiba a gázcsöveket. Azután Gizeh faluba jutánk, mely pálmá-erdőben fekszik. A hajló pálmák ugyan kevés árnyékot adtak, az izzó napsugár velőig hatott, de a síkságon látott gúlák, melyek háromszögű lapjaikat élesen metszették a tiszta légbe, oly izgatottságba ejtettek, hogy a napsugár nyilait nem éreztük.

Mihelyt elhagytuk a vetéseket s kezdődék a kopár talaj, csapatonkint jöttek a beduinok, azaz a közeli falvak kamasz ifjúsága, a félmeztelen proletárok, s vezetőknek ajánlkoztak. Tolakodásuk oly iszonyú, mint akár Olaszországban vagy Sveizban, s kullancs gyanánt tapadnak az emberhez, kitérve minden tudományukat. A tájék hullámos tengerhez hasonlít, sárga, vörösbarna habokkal, azaz halmokkal, melyek törmelékből és homokból állanak. A pusztai hatás a tengerével rokon. Szamaragolva kényelmes a haladás, de gyalog keserves. Mindazonáltal az arabok követnek; az egyik üde vizet kínál, a másik hosszú puskát nyújtogat, mert hát pyramis-

ban a durranás olyan szép; a harmadik látcsövet mutogat, melyen nagyon jól látni be Kairóba stb. Mindennel el voltam látva, elutasítottam őket, de nem tágitottak. Utóvégre hét legelszántabb legénynek ezeket mondtam (mert francia, angol, olasz nyelven egyetmást értenek): jöjtek velem, kaptok borraivalót, ha ügyesek lesztek, de gondoskodjatok, hogy más ne szegődjék hozzánk, a kivel meg kellene osztani a baksist. Ez hatott; most már solidaritásba léptünk; a legények körülfogtak s minden közeledőt határozottan és fényes sikerrel elutasítottak. »Mylordnak van szolgálószemélyzete, senki másra nem szorul!« Ezeket oly komolyan, oly fenyegető jelek kíséretében mondták, hogy a vállalkozók mind szétriadtak, a nélkül, hogy azontúl szóltam volna. A vadon fiai közül ketten bizalmasak lettek, s önérzettel beszélgettek. Az egyik mondá, hogy a gúlákat Gau ibn Gau építette, a ki sok száz évvel élt Ádám előtt! »Törpék! — kikre óriások fegyverzete maradt.« — A másik bizalmas hangnyomattal közlé velem, hogy nevezetes régiségekkel rendelkezik, ezeket barátságból igen olcsón eladja. Névszerint mumia-borsót ajánlott, melyet szemeláttára vettek ki a koporsóból; Osiris szobrocskákat, melyekről a próféta nevére állította, hogy eredetiek; ezüst pénzeket a görög fejedelmek idejéből stb. De mind ez hamisítva volt, azért azzal nyugtatám meg, hogy majd később fogok vásárolni. Tudja az ur (mondá komolyan), Kairóban megcsalják, mert ott mindent hamisítanak, de nálunk, oh itt csupa eredeti dolgot adunk el. Erre felkaczagtam, ismervén a kópékat. Megértette

nevetésemet, s oly ábrázattal, mintha vadalmába harapott volna, elhallgatott, nem is kínált többé régiségeket. Csak miután elváltunk, kérdé félénken: Hát csakugyan semmit sem vesz? Ezt a két szobrot megveszem (válaszoltam), mert olcsóbbak, mint melyeket Kairóban készítenek; tudtára adva, hogy csak azért vásárolok, mert alamizsnára van szüksége.

Egyébiránt meg voltunk velök elégedve, mert szolgálatuk kitünő. Sokszor csatornákon, tavakon kellett gázolni, melyeken nehéz átszamaragolni. Ilyenkor a beduinok hátára ültünk, s ezek biztosan és kényelmesen vittek át.

De ím, előttünk állnak a gúlák. Messziről csekélységnek tünnek fel, mert valami koloszt vártunk, s íme, csak hegyes halmokat látunk. Hozzájuk közeledve nagyobbodnak, s tövükben egész nagyságukban nehezednek a szemlélő lelkére. Ekkor érezzük a nagy mondások igazságát, melyeket utirajzokban olvastunk, mintegy látszik, miképen merednek reánk az évezredek, s lelkünk csendes ámulatban szunnyad el. Minden földi magasság elenyészik a gúlák előtt, csak a kölni dom tornyai, ha majd elkészülnek, mulják fölül valamivel, a többi építmény mind alacsonyabb. Legmagasabb a Cheopsz-féle gúla, mi is azt másztuk meg, a többiek látogatása sem jár nehézségekkel. Chufu (Cheopsz) gúlán 10 éven át 100 ezer ember dolgozott. Ezen gúla magassága 460 láb; alapja, vagyis a legalsó lépcsője 716 láb hosszú mind a négy oldalán; köbtartalma 75—80 millió köbláb; e szerint tehát annyi követ tartalmaz, hogy abból egész Franciaország körül, egy'öl magas és

egy lábnyi széles falat lehetne építeni. Mások azt is mondják, hogy beleférne a római szent Péter temploma. A gúla mesziről simának látszik, de közelebb érve, látjuk, hogy lépcsőzetet képez. (A Cheopsz-gúla 208 lépcső; a lépcsők csaknem $2-2\frac{1}{2}$ láb magasak). Azonban eredeti alakjuk síma volt; még Herodot (Kr. e. 460 évvel) így látta őket. Hanem a gúlák e fényes gypsz- (?) fedezetét később kitörték, s részint építkezésekre elhordták, részint ott hevernek azok most is a homokba süppedve. Építették 3400 évvel Kr. U. születése előtt, a mint azt a tudósok a leolvasott képiratokból meglehetősen biztossággal állítják. Utitársaim a 24 foknyi melegben nem akartak mindnyájan felmászni a gúlára, de néhányan elszántuk magunkat a fáradságra, a minek elmulasztását egész életemben bántam volna. Ép előttünk jött le vihánczolva két európai nő, s mi férfiak, kik a Caracalla fürdőinek romjain járkáltunk, nem szégyenlettük a nehézségeket fontolgatni!... A gúla megmászása nem kis feladat fogna lenni, s a szédülésre hajlandó nem is merényelhetné, ha az arab fiúk nem segítenék. Így azonban egy-egy markos felláh megfogja kezeinket, a harmadik hátulról is tol; s csak úgy ragadják az embert föl, alig tíz percz alatt. Vezetőink erősen siettek, egymással vetélkedve. Az út közepén W. Ernő herczeg elájult a nagy hőségtől. A vezetők legott leszedték felső ruháját, vizes kendővel borogatták, s beduintól nem várt gyöngédséggel bántak vele, mire azonnal magához tért. No de volt azután lárma a baksis miatt, mert mindenki állította, hogy neki van legnagyobb

része az elájultnak ápolásában. Kipihenve, csakhamar fönn voltunk, hol a csúcs rég betöretvén, négy ölnyi tér van. Itt aztán világfaló eszmék, nagy tüdejű érzelmek ragadják meg a szegény utast, melyekre egész életében emlékszik. A kolossális fantázia, mely eme titani műveknek létet adott, magasztos eszméket gyujt még parlagi lelkületben is. Az itt belénk ültetett büszkeség viránya zöldelni soha meg nem szünik. Még most is hevesebben dobog szívem azon gondolatra, hogy én a gúláról az egész világot lenéztem. A lehangosabb nesz, melyet halottunk, szivünk dobogása volt. Nyugaton elterült Szahara végtelen síkja, vöröses homokbuczkáival. Szemet, gondolatot kifárasztó távolban fáradt karavánokat láttunk az út nélküli síkon átvonulni. Kelet felé haragos zöld mezőségben kigyózott a Nil, mellette Kairó, s egyebütt gúlák emelkedtek, mint szolgái eme sírkolosznak. Mennyi történetet birnának ezek elbeszélni, mely itt közelökben hajtatott végre! Mennyi nemzet enyészett el mellettök, mint futó felhők árnyéka, s ök holt éltoket egyik évezredből a másikba teszik át változatlanul, mint kőmumiák!

Úgy hallám, hogy e magaslaton szerkesztette Napoleon is hires kiáltványát: »Katonák! 40 század csodálja bátorságtokat«... s a szegény francziák, mert a sir, a mulandóság 40 százados emléke nézett rájok, elszántabban rohantak a mulandóság, a halál örvényébe.

Mi azonban a kiállott fáradalom daczára vidámak voltunk, sőt az a 20 Fárao unokája, a kövér baksisok reményében, szintén pajkos jó kedvében

ugrándozott közöttünk, s évődő bizalmassággal nyujtogatták markukat. Próbálkoztak, hogy ki bir követ hajítani a gúla tövére; a mi azonban még senkinek sem sikerült, oly messze van talajának kezdete a főtől. Egy kiválólag virgoncz beduin pedig, nagy magabiztában fogadást ajánlott, hogy a közeli Zsefrem gúlára 10 percz alatt felmászik. Tagadtuk ügyességét, társai is kinevették; de mivel a hiúság az egész emberiségnek erkölcsi tyukszeme, föntartotta állítását, mire 5 frankot ajánlottunk neki jutalmul. Ezen gúla Cheopszé után legnagyobb, mert 450 lábnyira magas, megnyitotta 1816. Belzoni, de csak egy megbolygatott kőkoporsót leltek benne. Mivel helyenkint még megvan rajta a sima fénymáz, megmászása igen erős munkába kerül. A legény mégis neki indult, s mi az órát kézben tartva, láttuk, hogy evetsebességgel repül a pyramis lépcsőin, kátyúin, mászik a porcellán burkolaton. A fürge kamasz 7 percz alatt mászta meg a gúlát, s tetején rongyos burnuszát lebegtette, mire hurrával válaszoltunk. Nem édelgett sokáig a nyert diadalon, hanem sietősebb rohammal törekedett felénk, mert a Cheopsz-gúlán várta a fogadás díja. Félórai időzés után leszálltunk. Jövet arra csábítottak, hogy néznők meg a szörnyépitmény belsejét is. Habár ezt az utazók keserves útnak írják le, elszántam magam a becsületes ficzkók láttára, kiknek harminczöt öreg apja is bemászkaált a pyramisokban. A bejáratnál gyertyákat gyújtottunk, három kamasz megfogott, s ragadtak, mint túlvilági alakok, a királyok sírjába. A testi fáradalom nem annyira kínzott, mint az a rekedt, fojtó

levegő. Az út közepén, az alacsony sikátorokban, hol görnyedten haladtunk, majd hason csúsztuk, inamba szállt a bátorság, s keservesen bántam, hogy az alvilágba merészkedtem. Még most is álomháborító gondolat az az átfült pokoli lég. Láttunk mindenféle termeket néhány kőkoporsóval, honnan a testeket régen kihányta a kincssovár utókor. A gúla központján 19 láb magas terembe léptünk, mely a 138 lábnyi magasságban van a föld színe fölött. Itt körbe álltak az arabok, s taps kíséretében énekeltek s puskát sütögettek el. E teremben van Chufu király kőkoporsója, ki e sziklahegyet építtette hullája fölé, hogy hozzája ne férjen az utókor. És ez sikerült is neki sok időre; — de 820. évben Mamun kalifa nagy erővel feltörette s megtalálta a hullát, mellén arany lappal, melyen ismeretlen írást letek. Kincset azonban nem találtak. Beszélik, hogy a kalifa maga tett le bizonyos összeget, a nép megnyugtatása végett, mely nagyon zúgolódott a kiállott fáradoalmak miatt. A hőség oly kiállhatlan, hogy semiféle régésznek sem lett volna kedve vizsgálni a képiratokat. Engem a tudomány elhanyagolásánál jobban aggasztott az a gondolat, hogy miképen nándalok ki innét; hát ha itt fogom hallani a pogány királyok társaságában a végnapi harsonát!? Lázborzongás futott végig tagjaimon azon gondolatra, hogy eme vad ficzkók most agyonverhetnek minket. Hanem baj nélkül sikerült a dolog, csak hogy ruhám a túlvilág porával telt meg, s mumia szint kapott arcom. Két hét múlva is az ódonság illata lengedett rajtam. Allah akbár, volt első szavam a szabad-

ban, (Isten hatalmas), egyuttal fogadást tettem, hogy többé nem járok be a gúlákba.

• Forró homokban gázolva, fárasztó dombokon át elértük a nagy sphinxet. Ez vagy 170 láb hosszú szikla, melynek 74 láb magas csúcsa emberi fő alakjára van faragva. Az óriás szobor meg van csonkítva; orra leütve, mert a mamelukok lögyakorlataik alkalmával célpontúl használták. Hajdan vörös-barnára volt befestve. Úgy vélik, hogy Chefren építette, mint a nap bálványát, mert a sphinx csakugyan Keletre néz. Tulajdonkép oroszlánny testű nőfejet ábrázol. Sziklateste már alig áll ki a homokból. Két karja, vagyis első lábai között, melyekhez néhány öl mélységben a homokba vágott út vezet, egy templom áll, melyből vezetne állítólag a piramisokba az eredeti hejárás. E csodaszobor a természet műve; csak fején s két kezén működött a szobrász vésője. Néhány lépéssel odább áll egy földalatti régi (Osiris) templom; fekete bazaltoszlopai csak egyszerű, de óriási nagyságú négyszög koczkákból állanak. Látni továbbá még számtalan sírt és óriási gödröket, melyek a gúlák építésekor mészgödrökül szolgálhattak.

A nagy fáradalom után csacsim hátát fel nem cseréltem volna a Fáraók világbontó trónjával, oly vigan ügetett. Esti hat órakor már a Nil-szálloda étteremben folytattuk dicsekedéseinket, hogy ki volt bátrabb, elszántabb; el nem mulasztottam előnyeimet fölemlíteni. Legott megcsináltuk a tervet, hogy másnap a sakkarai gúlákat nézzük meg. Két herczegutitársaim főleg azért örült a kirandulásnak, mert

alkotom kínálkozott vadászatra, sőt lesen is voltak maradandók, s egynehány sakált reméltek löni. Megtörtént másnap ez is kitűzött rendben, mert a dragomán ügyes ember volt. A gúlák tetején is citromvizzel szolgált, egyébként pedig kivasalt nyelvű olaszgörög ember volt. A pajtások vadásztak, én néztem a gúlákat az előbb leirt módon, azután ott hagytam őket a sakálokkal. A régi királyokat ne háborgassuk, oly furcsa nevök van, mint a sphinxnek, hadd aludjanak békében. A hercegek semmit sem lőttek, mert csak egy sast láttak repülni, de azt is a remegő csillagok közt. A vezetők csak azért biztatták s nagy zsákmánnyal kecsegtették, mert az éjjeli szolgálatok erősen díjaztatnak. A lesben-állás azonban igen kellemes volt, mert a kairói ég ezer és ezer ember hajléka, s nem is oly ellenséges háztulajdonos, mint például sok fővárosi, folytonosan intő és veszekedő háziur.

XVI.

Hajózás a Niluson. Memphis.

»Kedvem támadt (írja Forgách Sándor), csónakázni a Niluson. Ennélfogva intettünk a bárkásoknak, hogy ladikázni akarunk; — adott jelre vagy ötvenen fogtak körül, s kézzel, nyelvvel, arczizmokkal, szeliden, lázító könyörgéssel mindenik ladikjába akart vinni; vérben uszó szemeikre úgy elrémültem, hogy nem voltam egy mondatnak ura. E törekedés csak fellázadt tébolydához hasonlítható; csak némely hordár felesége állt nyugodtan, de ennek is a vállán kalimpázó poronty már hadonázott kezeivel, bele markolva anyja hajába, melyet gyeplőnek használ, s nyilatkoztak jövő képességeinek contourjai. Az ördög és Ludas-Matyi megtestesült az ilyen csajkásban. Hang-tüzijáték volt ez, mely perczenkint változik, de azért irtózatossá lenni meg nem szűnik. A hangot absurdumig vezetni, csak itt tudják. Bármely zsivásár égi harmonia ezen bömbölés, pokoli rikácsolás és szemenszedett gazemberek ujjongásához képest. De a vizen becsületesek, mert nincs rá példa, hogy valakit a ladikban megfosztottak volna

pénzétől, annálkevésbbé életétől. Hanem azért mégis eltorzult rajtok az Isten képe; bizony ezekre hajlandó az ember mondani, hogy az ördög a maga képére idomította, nemcsak a mahagoni arcú abysinait értem, hanem a fehérbe menő árnyalatokat is. Ha azt a zsibajt a nápolyi bárkások látnák, mily szégyenkezve pirulnának a hátramaradás miatt, mert ezek mégis gondolnak a rendőrrel, de az egyiptomi bárkás, mint demoniakus, kiterjeszti minden emberi szenvedélyét... No de dolgozott is aztán az a két bárkás, két iszonytató szál ember, mint az állat, mert állatokkal, névszerint számárral társalogva, felül akarják mulni azok testi erejét is. Egy óra alatt mindent megláttunk, a mi látható volt.«

A nagyobb terjedelmű hajózás a Niluson még igen drága. Egy közönséges hajó (dahabie) bérlete 30 napra 70—100 sterling. Itt nincs beleszámítva az élelem, csak a legénység. Ha már hozzávetjük a rettenetes sok baksist, az »áldozatok« számára adandó ürüket (a hajólegénység lakmája) az utazás rengeteg pénzt emészt föl. És ilyen hajóra csak 7—8 személy fér el kényelmesen. Azonkívül az utazás a széltől függ, néha 2—5 napig vesztegelni kell, a hajó lassúsága kétségbeejtő, a kedélymerültség nyavalgássá teszi a legfürgébb utazót is. Gőzhajón 20 nap alatt végzik az utat, s akkor élelemmel együtt 70 sterlingbe kerül egy személynek a kirándulás; bor és szolgálat külön fizettetik. Ez kényelmes utazás, látni is mindent, mert a gőzhajó állomásokat tart: Beni-Suef, Minieh, Girge, Kenneh, Luxor, Esneh, Edfu partjain. A ki azonban egészségi szem-

pontból utazik, névszerint a tüdővész réme elől kíván menekülni, ajánlatosb 2—3 hónapot Nilbárkán töltenie, mint a poros Kairóban. Ilyen aztán elég türelemmel bír vesztégetni a zátonyokon, vagy a lelőggő vitorlák árnyékában hűsölni. Benedikty gőzhajón mint az alkirály vendége 1869. november végén, Wallner, 1871. decz. elején vitorlás hajón ment, a mi érdekes közlemény van rajzaikban, röviden egybeállítjuk. A régi emlékek s feliratok értelmezésében Champollion s Opperl művét követjük.

Első szükséglet egy jó dragomán, ki vezető, tolmács, vendéglős egy személyben. A név chaldeus, és eredeti jelentése tolmács, magyarázó. Már Herodot idejében léteztek, mert 7 száz évvel K. U. előtt 1. Psammetich az addig szigoruan őrzött Egyiptomot megnyitotta, egyuttal fiúkat küldött Görögországba, hogy megtanulván a görög nyelvet, alkalmas vezetőkké váljanak. Szó van róla, hogy iskolát nyitnak ezen üzlet felvirágzására. A dragománnal valóságos szerződést kell kötni a consulatusban, s aláíratni nemcsak vele, hanem a consullal is, kinek aztán a végrehajtott útról jelentést is kell tenni. Komolyan, határozottan, soha sem tágítva, a szerződés szerint kell bánni a dragománnal, de udvariasan, mert ők a jóindulatot képesek viszonzni. A mulasztást legott szemére kell vetni. Közönségesen meg is elégednek egy áztatással. A maltaiak rosz hirben állanak, legjobbak a belföldiek, kiket a consulok ajánlanak, mert a jövőre való tekintet is pontos szolgálatra sarkalja őket. Ezek aztán élelemről, baksisról, a vizesés áthajózásáról, szóval mindenről

gondoskodnak. A dragomán kényszeríti a hajókapitányt, hogy az utazónak engedelmeskedjék, a menyinyiben kívánságai által a hajó nem veszélyeztetik. Ő fogadja a szakácsot és szolgaszemélyzetet. De meg kell őt bizni, hogy jól vizsgálja meg a hajót, mert ha patkányok vannak benne, ezek sok keserűséget okozhatnak az úton. Hogy ő tolmács is, az magától értetik. Felelős ministere az absolut uralkodónak, az utazónak. Ő a látható gondviselés.

A sorvadók számára legjobb a téli hónapokat a Niluson tölteni; közönségesen deczember elején indulnak föl a bárkák, s márczius elején már Kairóban pihennek, mert a zordon chamsin viharok, melyek a hó közepén legdühösebbek, kellemetlenné tennék a visszatérést. Philae és Luksor közt számos angol tartózkodik télen át hajókon, kik a balszamos levegőn gyógyulnak s oly sikerrel, hogy kik ideje korán vonulnak ide, megmenekülnek a sorvadástól. Rendesen 90 vagy 105 napra köttetnek a szerződések.

A dragomani napibér változik az élelem szerint; 20—30 frank fizettetik naponként a bárkán kívül; de meg kell határozni az időtartamot, melyet az útas útban akar tölteni, hogy a dragomán tájékozhasssa magát, miután folyton friss ételeket kell kiszolgáltatnia. Az előkelő vendégek Luksorban, a második zuhatagnál s hazajövet, urias borraivalót szoktak adni a legénységnek. A vizesésre nézve meg kell jegyeznünk, hogy nincs a Niluson vizesés, hanem viztorlat, jobban mondva, zuhatag; azért mi is ezentúl így nevezzük. Ugyanis vizesés az, hol esik a fo-

lyam, mint például Schaffhausenban; de Niluson az ismert hat, sajátlag tiz zuhatagnál nem esik a folyam, hane.n sziklák közt folyván, erősen habzik, torlódik, s így az átjárás lefelé rohamos, fölfelé rettentően nehéz. Olyan, mint nálunk a Vaskapu Orsován alúl, csakhogy valamivel nagyobb sziklák állanak ki, s oly gránitból alkotvák, hogy nehéz velök boldogúlni. Tehát zuhatagot kell mondani, vizesés helyett.

A mi dragománunk Ali Mahomed Tachai, becsületes, nyugodt, művelt, ki nem csak Egyiptomot, hanem Syriát is megjárta, az utazási részletekben bővelkedik, s mindenütt rendes szállítói vagy ösmérősei vannak. Beszél francziáúl, olaszul. A barátságos modort ügyesen tudja viszonzni, mert habár fizettetik, még sem szolgálja a szó közönséges értelmében. Németül csak egy dragomán tud, Abdallah. Apró pénzzel lássa el magát mindenki, mert a baksis olyan, mint a napsugár, nem lehet elkerülni; de lukas pénzeket nem fogadnak el a kereskedők. Italokról a dragomán nem gondoskodik, ő csak fris Nilvizzel szolgál, horokat az utazó szerez. Azonkívül hatósági tisztviselők, consulok számára egynehány üveg pezsgő, finom dohány, szivar, mint előkelő baksis, szintén az utazási készletek közé tartozik, mert hát a közvetlen pillanatokban 100 szivar többet ér, mint az alkirály ajánlólevele. Főnökünk egy tapasztalt magyar utazó volt, Hay Orbán, ki nemzetének minden kedélyessége mellett, a 17 tagból álló hajószemélyzetet erélyesen féken tartotta, miben az arab s más keleti nyelvek tudása nagyban

elősegítette. Komoly határozott föllépése tetszett az araboknak, nekünk pedig használt, mert az arabok tréfa közt könnyen elvetik a sulykot, habár egyébkint józan becsületes emberek. A második utas is magyar volt: Jordan, a harmadik Lukka, német, a negyedik én, Wallner. Hajónk neve Aida. Nagyon kívánatos, hogy ne legyen az utazók között — számára legfőlebb hatan lehetnek — türelmetlen, faggató, nyers kedély, mert az ilyen bogaras, ingerlékeny útitárs rosszabb a pestisnél, a megutált útitárs látása keservesebb a krokodilnál. Egyéb tudnivalókat, melyek az uti-könyvekben*) foglaltatnak, mellőzünk, mert ezeket csak az itthonülők számára írjuk.

A partok dús vetéssel, magas pálmákkal, melyeket a pusztai szél ingat, kecsgetetik az utazót. Az illatos tenyészeten túl kezdődik a síkhomok pusztája, sárga, elenyésző látkörével, másik oldalon sivatag hegyek, melyek sötétkék színbe öltöznek, később lilaszínt vesznek fel, majd bibor narancsszínű lövelnek szét, környezik a láthatárt. A mi szépet mutat Európa, az mind itt sokszorozva jó elő. És ha beesteledt és megúntuk látni a tájat, a hold ezüst párázatában, amely a romnak tulajdonképeni napja, akkor a hajóban egy jó könyv olvasása közben találunk szórakozást a veszteglés unalmai ellen.

Legelső állomásunk volt Bedreshay, a régi Memphis tájéka. Kiszállva elővesznek minket az

*) Ilyen például: Aegypten. Reisehandbuch v. Moritz Busch. Triest. 1870. Képekkel és a szükséges értekezésekkel a képirásról, egyiptomi vallásról stb. ebben szerződési minták, az élelem árai, mértékek, pénzek részletezései.

arabok s furcsa arczfintorgatás, nevetséges taglejtések közt magyarázni törekednek a romokat, összevegyítve mindenféle nyelvet, s abban minden szót, melyet európai utazóktól hallottak, fáradhatlan buzgalommal kínálva különféle hamisított egyiptomi régiséget. Hogy kedvöket ne veszítsék, egyet-mást vásároltunk, s mulattunk az élénk és komoly törekvésen melylyel ostobaságaikat kínálják.

Itt feküdt hajdan Memphis, az ország második fővárosa, egyiptomi nyelven Marufi (a jó kikötője). Kerülete hat órányira terjedt, s a tenger nagyobb hajói egészen ide jártak. A pompás gátoknak még látszik nyoma, melyek nélkül a város százezer lakója viz alá került volna. Építette Menes, a ki 2623—2562. években uralkodott K. U. előtt. Tehát ötezer év előtt már jól értettek a vízepítéshez; a mi-ben egyébiránt legtöbb gyakorlatuk volt. De nemcsak a földi boldogulásra volt gondjuk, hanem a lelkire is, mert ime előttünk állanak a gúlák s azokban hármas koporsókban a királyok nyugosznak. Mindeme dicsőségből csak romok vannak, s az óriási kőszobrok egyes darabjai. A hires város területén több falú van építve, rongyos viskókkal, fogalommal sem birva a föld ősi nagyságáról. Nagyobb ellentét nem képzelhető az ősök és utódok között. Kölcsei mondata igen illik rájuk :

»Völgyben ül a gyáva kor, s határa
Szűk köréből, őse saslakára,
Szédeleg, ha néha felpillant.«

Memphisben leginkább tiszteltetett Phtha, a tűzisten (Vulcán) és Hathor (Venus). Erőtelmes fér-

fialakban ábrázolták az előbbit, jogart, korbácsot és nagy dárdát tartva kezében, templomainak romja felismertettek, s megtudták, hogy köveit, a Nil bal partján levő turahi kőbányákból szedték. Most helyén bőven tenyész a pálma. Sesostris egy nagy szobra még most is hever ott arczczal a földre borulva. Sesostris (azaz II. Ramses) nevével egész Egyiptomban találkozunk, mert legnagyobb uralkodója volt az országnak, és rabigába hajtá Ázsia népeit is. Memphis ez alatt virágzott fel, midőn Thebából idehelyezte székvárosát.

A mesével vegyes történelem ezeket jegyez meg róla: Midőn született, atyja összegyűjté az ezen napon világra jött fiukat (számra 1700) s fiával együtt neveltette, hogy így ösmerje őket, szeresse, kikre aztán bajok idején támaszkodhassék. Bölcs tanítókat rendelt melléjük, kik minden tudományban oktassák. A vadászat testgyakorlásra szolgált. Tizennyolcz éves korában kivonult néhány ezer harczossal s mindent legyőzött. Diadallal hazatérve, átvette az ország kormányát s uralkodott 1392-től 1226-ig K. U. előtt. Az országot 36 tartományra osztotta, mindenikbe helytartót rendelve. Egyiptomban szokás volt, hogy a gyermekek rendesen atyjok hivatását követték, s így a katonák gyermekei korán gyakoroltattak a fegyverforgatásban. De Sesostris azonkívül önkényteseket toborzott, s miután begyakoroltattak, 600 ezerrel a hadba indult. Minden katonája erőt látszott szívni lelkesült szemeiből. Leigázta Aethiopiát, »Kusch gonosz földjét,« s adót vetett rájuk, melyet arany-, ivarban és ében-

fában róttak le. Számos belafrikai állatot (párducz, giraffe, majom, strucz-madár) hoztak haza, a mint az a Kalabschi melletti templom falán még most is ábrázolva látszik. Azután 400 hajón átkelt a Vörös-tengeren s meghódította Indiát, haza hozván kincseit. Elvégre a nagy ázsiai hódításra tett készüléteket, a legjobb harczosoktól kísérve. Miután a Phtah templomban imádkozott, áldozatokat ajánlva fel, »a nap-fia« elbucsuzott népétől s egy szelidített oroszlán kíséretében kivonult rengeteg seregével. Az ország kormányát, nejét s hat gyermekét Harmai (Armois) testvérére bizta. Egy nép sem birt ellentállni világbontó hatalmának. A csaták hevében mindenütt vett részt s hol legdühösebben folyt, ott vagdalkozott a király is. Miután legyőzte a királyokat, nem verte rablánczra, hanem békén hagyta, csak adót követelt, s a fejedelem kénytelen volt néha Egyiptomba jönni-hogy hódolatát tegye. Kik vitézül harczoltak, azoknak emlékoszlopot állított, bizonyítván, hogy hősök és csak nehezen győzettek le. Hadjárata emlékére nagy kösziklákba vésték domborművü képét, baljában lándzsát, jobbában ívét tartva, ilyen aláírással: »Ezen országot fegyveremmel leigáztam, én a királyok királya, urak ura, Sesostris. Ilyen kép még most is van Beyruthtól három órányira (Nahr el Kebb.). A sziklába vésett alak magassága csaknem hét láb. Kilencz évig harczolt, s a Ganges és a Fekete-tenger határolta hódításait. Hol jeles mesterembereket talált, Egyiptomba küldé. Gazdag zsákmánynyal terhelve elvégre hazajött s határtalan örömmel fogadták népei. A diadalmenet még most

is látszik az általa épült emléképileteken. Elűl mennek a zenészek, énekesek, papok stb. Sesostris fején van felső Egyiptomnak fehér, alsónak vörös koronája. A különféle népek foglyai, országok állatai, a sok zsákmány s katonák mind előlépnek a diadal ünnepén. A béke idején sem nyugodott, hanem az ország felvirágzását gondozta, csatornákat ásatott és gátokat emelt, a syrusok és arabok beütései ellen a suezi földszoroson 70 órányi hosszú falat építtetett. Minden városban templomot emelt az istennek, kit ott leginkább tiszteltek; a munkái leginkább foglyok végezték. A memphisi nagy templom elé a maga feleségei s négy gyermeke szobrát állítá fel, az előbbiek 60 láb magasak voltak. És hogy az istenek még a vizen is tiszteltessenek, 100 láb hosszú hajón egy kívülről aranyozott, belülről ezüsttel bevont czédrusfából faragott templomot építtetett Amon (a legfőbb isten) tiszteletére. Ezen uszótemplom egész éven át a Niluson járt fel-alá az istenség tiszteletére. Számos obelisk hirdeti Sesostis hódolatát az istenek iránt.

Ünnepélyek alkalmával berendeltettek a leigázott népek királyai, s midőn reggeli imára a templomba indult, eme királyok húzták kocsiját. Bizonyos alkalommal, a mint Sesostris kilépve a templomküszöbén, kocsijára szállt, hogy lakára induljon, s három király már oda állt a szekér elé: egyik gondolatokba mélyedve csak többszöri intésre szánta el magát a szekér húzására. Hazaérve maga elé szólítja a rabfejedelmet s kérdi: Barátom! mi az oka, hogy észre nem vette, mikor kocsira szálltam? A

fejedelem így válaszolt : Óvjon meg a nap, hold és az ég csillagai, hogy ne jussanak oly gondolatok eszedbe, minők engem foglaltak el. Elméláztam szekered kerekein, s az jutott eszembe, hogy ime fönn van, a mi előbb alant volt, a mi pedig fönn volt, most a porral érintkezett. És összehasonlítottam a kerékek-
kel ensorsomat. Én is fönn voltam, fürödtem a hatalomban, lenéztem szomszédimat, kik hozzám képest koldusok voltak, s nem sejtettem, hogy e magasból majdnem oly mélyen esem a porba. Te, a napnak fia, országomba jöttél, s most diadalszekered elé fogsz, és a kevély fejedelem hasonlít huzóvonó állathoz. — Sesostris elkomolyodva nyujtá neki kezét, s mondá: Ezentúl nem huzod diadalkocsimat. Most magasan állok, de ha a csillagokban meg van írva bukásom, legalább nem akarom megérdemelni. Menj békében.« Azontúl sohasem türte a lealázó szer-
tartást.

De a szerencse el nem hagyta. 67 évig uralkodott, s nem volt város, melyet nem boldogított volna. Sok földet tett termékenynyé, a kereskedelmet, ipart előmozdította s országát a jólét legnagyobb fokára emelte. Élete vége felé megvakult, s miután országát legöregebb fiának adta, meghalt. 72 napig gyászolták, s emléke folyton élt az egyiptomi nép szívében, mert hős és jó uralkodó volt. Ez megfejti, hogy a régészek értekezéseiben annyiszor fordul elő Sesostris, azaz a Ramses neve, mikor az emlékek feliratait értelmezik.

Egyiptom dicső, de elpusztult népeire alkalmazhatók egy nagy irónk szavai, hogy a világváltozás

egy nagy rajzoló szellem törő keze, mely miután tele rajzolta üres tábláját hatalmas népekkel, pompás városokkal, hősökkel és világuralkodókkal, egyszerre letörli azokat onnan s új képekkel festi újra tele.

Most minden nevezetessége a 800 meternyi terület, hol a közös sírboltok vannak. A falu neve: Sakkara. A mint odavonultunk, hiénák, sakálok ugráltak fel oduikból, üvöltéssel töltve be a némaság e tanyáját; vadászaink ugyan puskáztak utánok, de most még sikertelenül. Itt is vannak kisebb gulák, de ezekről már szólottunk. Épen ásatásokat végeztek, melyekből halálbüntetés alatt van megtiltva valamit eltulajdonítani. De csekély ajándék elég volt, hogy a felügyelő szemet húnnyjon, s egynehány apróságot szereztünk. Pór és cserép, a mi dics és ragyogvány volt.

Az ötvenes években Mariette a hegyoldalban meglelte a Serapeumot, vagyis az Apisbikák sírjait. Ez nem egyéb mint 16 láb széles, 14 láb magas folyosó, melynek két oldalán vagy 80 kápolna nyílik, lehetne mondani kolossalis fülkék; ezekben gránit koporsók hevernek 12 láb hosszúak s 11 láb magasak. Jobbára fényesre vannak csiszolva s képiratokkal diszítve. A bika jelvénye volt Osírisnek; innen neve Api, a törvénytudó; miből a görögök Apist alakítottak. A kőbálványok helyett néha eleven állatokat tiszteltek. A helyett, hogy pl. a krokodilfejű Sebek istennek tejet, bort áldozzanak, eleven krokodilt tápláltak. A bika-imádást Chous király hozta be, és sok helyütt hizlalták őket istentisztelet-

ből; elvégre bebalzsamozták s a sziklába pompás sírokat vágtak. Leginkább imádtatott Memphisben a fekete bika. Ezeknek sírját fedezte fel Mariette. I. Psammetich idejéből származnak († 610. K. U. e.); de a hullákat még az arab pusztítás idejében kihányták. Nagy munkába került az óriási kőfedelelet, s az erre fektetett sziklákat eltávolítani; de a zsákmány rendkívüli erőfeszítésre sarkalta az arabokat. A sírok bemeneténél állott egy templom, melyből az Apis szobrát a Louvrea szállította a fölfedező. Hajdan istenség, most néma kődarab.

A necropolis (haláltanya) az egyiptomiak életének ösmeretére vezet, mert e sírokon és kőkoporsók falain képiratok és képek foglaltatnak, melyek az egyiptomiak házi életét vázolják. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy a férfiak arczsine vörösbarna, a nőké sápadt sárga. Ennek oka a művészeti hagyomány. Ugyanis régente asszonyok, férfiak egyenlő ruhát hordtak, ezokon más ösmertető jegyek hiányában, némely alakról most sem tudják meghatározni, ha vajjon férfi volt-e vagy nő. Szakállat sem növesztettek a férfiak, s miután 5000 év előtt a festők a nembeli jelleget nem tudták a vonásokban előállítani, nem maradt egyéb hátra, mint jól kivehető színekben különböztetni meg e két nemet. Ez annál inkább szükséges volt, mert a 60 lábnyi magas templomfalakon nem vették volna észre az alakokat.

Később nagyobbodván a színek száma, képek lettek volna hű arcszínt állítani elő, de akkor a régi képek értelmetlenek leendettek. A templo-

mok falai az ország történelmét tartalmazták, hogy össze ne zavarják az eseményeket, az egyszer megszokott modort folytatták; ez a művészet és élet szentelt hagyománya lett. A négereket feketén festették; érdekes látni, hogy arczélők (mert rendszeren arczéllel rajzolták), ép olyan, mint most; valamint az egyiptomiaké sem változott. Tehát a kiválás, a haladás, kifejlés, velőgazdagodás, fajkeletkezés, mely napjainkban oly gyakori jelszó, s mely szerint folyton új fajokba kellene átmennie az emberiségnek, merőben légből kapott ábránd, mert öt—hatezer év óta egyenlő az emberiség. Ez nem föltevés, hanem tagadhatlan, mert sziklába vésett tény.

Beni-Suef karcsu minaretjei kiválóan szépítik a láthatárt. Beni-Suef főhelye a hasonnevű tartománynak, és külsejével igen sokat ígér az idegennek. Kiszállva a hajóból, a tartomány kormányzója két hivatalnokával, fehér szamáron ülve, sietett főura nevében fogadni bennünket, és a szokásos üdvözlések után két tolmácsot bocsátott rendelkezésünkre, kiknek vezetése alatt a várost megszemléltek. Beni-Suef a legszabályosabb arab helyek egyike és némi meglepetésünkre szolgált itt, az eddig látott városok rondasága helyett, türhető tisztaságot találni. Mindenekelőtt a bazárt néztük meg, mely igen élénk kereskedésnek örvend. Egy mellékutczán visszatérve, tizennégyéves kigyóvarázsló fattyú, kék ingben és furulyázva, többféle mutatványnyal mulattatá a járókelőket. Rövid időre mi is megállapodtunk. A fiatal bűvész egy bőrzsákot tett ki a földre, abból három teljesen élettelennek látszó

kigyó altestét huzva ki, s azokat két kezével gyorsan morzsolgatva. A zsák azonban egyszerre duzzadni kezd, mire három széles kigyófej iszonyú sziszegést hallatva, üté fel magát a zsákból, készen állva az ugrásra. Erre a gyermek hirtelen lelapult, s e perczenben a kigyók is kiveték magokat, jókora kört képezve, melyen belül a gyermek várta a támadást. A kigyók fölegyenesedtek, iszonyú fulánkjaikat a fiúnak irányozva, ki azonban fölkel, rendre pofozá őket s ilynemű ingerkedéseivel teljesen felbőszíté. A kigyók most hovatovább dühösebb ugrásokkal rontottak neki, hol együttesen, hol külön intézve a támadást, mit ő ügyes csselfogások- és leguggolásokkal igyekezett kikerülni, ez által még nagyobb ingert támasztva a szörnyekben, melyek most már széles kék burnuszába is belekapaszkodtak, mire ő leirhatlan sebességgel forgásnak eredt, a kigyókkal ilymódon a levegőt korbácsolva. Most egyszerre megállott és villámsebességgel szájához illeszté furulyáját, melyből szelidítő hangokat csalt ki. Az állatok, mintha azokat megbüvölte volna, rögtön földre zuhantak és bámulva tekintének előbbi kínzójukra és egyre jobban megjuhászodtak. Nyakok most gyorsan vékonyodni kezdé, fejöket lesüték, testök látható lankadásnak indult, és nemsokára előbbi tehetetlenségökbe sülyedtek vissza. A fiu visszahelyezve őket a zsákba, baksist kért, miben gazdagon részesült, s tovább állott.

Beni-Sueftől néhány órányira nyugatra terjed el Fájum, a termékenységeről híres kerület, melybe a régiek előtt nevezetes labyrinthus és Moeristó helyeztetik. Minthogy a Nil, csatornán át, azt vízzel ön

tözte, Strabo szigetnek mondotta, így kerül elő Cellarius művében is.*) A rómaiak idejében önálló megyét (nomos, praefectura) alkotott. Fővárosa volt Heraclopolis, melyben kizárólag tiszteltetett az ichneum (egyiptomi macska). Ugyanott volt Nilopolis, melynek püspöke az ephezusi zsinatban említettik. Czimét most Szabó József fölszentelt püspök viseli.

A labyrinth pompás palota volt 3000 szobával, melyekből 1500 sziklába volt vágva; valóságos tömkeleg. A falak föliratokkal, képekkel ékeskedtek. A régi kor legnagyobb szabású épülete. Minthogy »a napnak, a világ királynéjának« volt felavatva, Lapuro-en-tho feliratot viselt, ebből a görögök labyrinthost csináltak. Építője III. Amenemes Mares (a nap kedvence), ki 3054-től 2955-ig uralkodott K. U. előtt. A pompa elenyészett, csak romok, tört oszlopfejek bizonyítanak a régi dicsőségről. Az itt termő legjobb narancs, datolya a régi kertek gazdagságát hirdeti.— A Moeristó arról nevezetes, hogy közepén két gúla emelkedett a király és királynő ülő szobrával. A város neve volt Piom (tó), ebből lett Fajúm. Minden elenyészett, csak törmelék-halmok jelölik a régi dicsőséget, és a jól kiépült csatornarendszer, mely a kivágott sziklák miatt elenyészhetlen. A nyomorult viskók falai a király sírjának köveiből vétettek, így a holtak szolgálnak az élőknek. A romok egy részén fekszik Medined el Fajum nevű arab város. A Fajum területe 40 □ mérföld, és lakosainak száma 148,000. Legfőbb terménye cukornád,

*) Cellarius : Notitia orbis antiqui. Lipsce, 1732. Negyedrészt 810 lapon.

gyapot s rizs. Rózsáiból finom rózsavizet készítenek. Az egyiptomi indigó, mely évenként 4 millió kilogramm, fele részben a Fajumban terem.

Geber el Tayr hegyhátán van egy kopt kolostor, Mariam el Adra. Az itteni barátok valahányszor európai lobogóval ellátott hajó közeleg, leugranak a vízbe, felmásznak a hajóra, s azon biztosítások közt, hogy ők is keresztények, alamizsnát kérnek. A vett pénzt szájokba téve, mert meztelenek ismét beugranak, s a parton megpihenve, evet-ügyeséggel felmásznak a szirtre, melyen zárdájok fekszik. Hanem kevés utazó említi, hogy ezen barátok a viharok folytán veszélyben forgó hajókat, utasokat megmentik, a mint az történt *C r u z o n*-nal, kit hátukon vittek ki a partra. Itt, miután nem volt út a szirtre, egy természetes repedésen, mint kéményben fel kellett mászniok, elüljárván az apát, mint sas kiterjesztett szárnyakkal. A kolostorban találtam kopt és arab kéziratokat, többnyire szertartásos könyveket. A templomot *Ilona* császárné építtette, ki, mint ők mondták, *Costanik*, *Roum* fejedelmének volt leánya. A romladékos zárda mellett van a falú, jobbára kopt lakosokkal.

Minieh 22 ezer lélekből álló város; legnagyobb nevezetessége az alkirály cukorgyára, mely naponként 120 mázsa cukrot állít ki, de minden évben csak három hónapon át működik; ekkor is 4000 hold cukornád terményt emésztve fel. A gépészek angolok, francziák, a munkások benszülöttek. Itt egyedül csendes az arab munkaközben, egyebütt csak lár-mázva tesz-vesz; hanem a gépek jobban értenek a

lárhához, mint emberi száj, habár esetleg arab. Egyiptom czukortermelése évenként 40 millió kilogramm.

Beni Hassán helységtől, a Nil keleti partján nem messze vannak a sírok a hegyoldalba vágva. Nem annyira nagyságuk által tűnnek fel, hanem ama képek és faragványok által, melyek diszítik falait s melyek az egyiptomiak életére fényes világot vetnek. Ugyanis eme képek jeleneteket tartalmaznak a földmivelés, vadászat, birkozás, várostrom, táncz és halottakért való áldozatokból. Másutt hálóval ludakat fognak, horoggal halásznak, asszonyok hárfán játszanak, vagy kenyeret dagasztanak, más sírboltban, az adószedő írja az adót vagy jövedelmet, egy másik bünteti a rosz szolgát. E sírok II. Sesurtesen idejéből származnak a 23. századból; ez okon egy képen, hol idegenek vonulnak be, világos semita, azaz zsidó jellegű arcokat láthatni, némelyek nem alap nélkül Ábrahám vagy József testvéreit gyanítják ábrázolva. A délre fekvő barlangok közül szintén nevezetes kettő. Az egyikben vadászat ábrázoltatik, s a vadak nevei képiratokban jeleztetnek, a madaraké hasonlólag. Más helyen asszonyok labdával játszanak, borbély, képfaragó, festő, takács, üvegfüvő végzi mesterségét, majd pásztorok őrzik a jószágot és a parasztokat talpra verik (bastonade). Egy kevésbbé kiserült képen ostáblán játszanak. Egyiptomból származik a móra-játék is, mely egy képen ábrázolva találatott. Áll pedig abból, hogy ketten egymás elé állva, kezök egynehány ujját kiterjesztik, egyuttal gyanítólag ki-mondva az összes kiterjesztett ujjak számát, t. i. min-

denik valamivel nagyobb számot mond, mint a mennyit ő kiterjesztett. Egyiptomból Olaszországba vándorolt a játék, hol rendszeren verekedéssel végződik, mert csalással vádolják egymást, mintha utólag nyujtottak volna ki több ujjat. — Beni Hassan falut Ibrahim basa vagy 40 évvel ezelőtt lerontotta, mert lakói javíthatlan tolvajok voltak.

Manfalut, kis város, melynek egyik részét alámosta a folyam s beszakadt. Az itteni fővénydombokon krokodilok szoktak mutatkozni, de igen ritkán, ez végső éjszaki állomásuk. Ujabban a krokodil igen félénk, messzire elkerüli az embereket, s azért Théba alatt alig látnak krokodilt az utazók. Nincs is most szó, hogy valakit megtámadott volna. Assuan táján s azon túl fővény dombról veszélyes lenne vízbe menni, mert ilyen helyeken tanyáznak. De a meséket már Manfalut-nál kezdik meg az arabok, milyen szörnyű állat a krokodil (timsa). Bennünket csak az érdekel, hogy miután nyelve nincs, apró bogarak kinozzák száját, inyhúsát. Erre nézve így gondoskodott a természet intézője, hogy a billegény oly ösztönnel bír, miszerint, ámbár minden állat irtózik a krokodiltól, ez szájába mer repülni, s kiszedi a bogarakat, s a szörny hálás a madárka iránt, mert jóttevőjét soha sem zuzza agyon. Nagyon nehéz megölöni, nemcsak erős kérge miatt, melyen a golyó nem fog, hanem ideje korán bukik a víz alá. Mintha nagy szál fát dobnának a vízbe, úgy tűnik föl elbukása, mert megnő 25 lábnyira is.

Assiut felső Egyiptom fővárosa 20,000 lakóval, gazdag bazárokkal, nevezetes vásárokkal. Erre

vonulnak a Darfur-ba menő karavánok. Itt látják el magukat élelemmel a Nil-bárkások. Székhelye a kormányzó basának. Palotáját egy régi templom anyagából építtette. Van 15 minaretje, s lombdús fái lévén, kellemes az otlét. Hajdan itt Lykopolis állt, a farkas városa, mert Anubis istennek ez volt jelvénye, azért bálványai farkasfejjel ábrázoltattak.

XVII.

Theba tája.

Girgeh azelőtt fővárosa felső Egyiptomnak, s most is tekintélyes a tartományban. Van itt latin szertartású község, mely vagy 400 lélekből áll, papja olasz ferencz-r. szerzetes, a lyoni missio-egylet gondozza a szegény községet. Hajdan híres volt az itteni kopt zárda 200 szerzetessel, s a templom szent György tiszteletére volt szentelve. Innen eredt (Girgis) a város neve. Girgehről számárháton három óra alatt A b y d u s romjait lehet látogatni. Romjai híresek, mert ezen Osiris-templom Ramses idejéből származik. A széthányt romokból ítélve, ez nagyszerű város lehetett. Strabo legott Théba mellé sorozta. Ugy vélték, hogy itt volt eltemetve Osiris. Ez okon sok hatalmas ember még életében úgy rendelkezett, hogy itt temessék el holtá után, mert Osiris által megszenteltnek vélték a helyet. Ezen tényről az újabbkori leletek is tanuskodnak, mert a feliratokból kitűnt, hogy számos ember messzeföldről vitette ide tetemét. Sírjai, melyek éjszakra terjednek el, telvék mumiákkal, környéke halmokkal, me-

lyek bedőlt templomok romjaiból támadtak. Két nevezetes épülete van. Egyik a palota, melyet Strabo Memnon palotájának nevez. Bevégezte Ramses. Az építészek előtt nagy nevezetesség. Másik a híres templom, mely Osirisnak volt szentelve, hol leginkább tiszteltetett; innen czime : Ebat ura; mert egyiptomi nyelven Abydus annyi mint Ebat. Ezt is Ramses végezte be, és szentélye keleti alabastrommal volt bélelve. Számos szobor díszítette téreit, s képirat falait; itt lelték föl a régi királyok névsorát, csak-hogy eleje eltörött. Most ez a British-muzeum tulajdona.

K e n n e h kereskedő város, mert erre járnak a karavánok a Vörös-tenger mellett fekvő Kosseir-be s azontúl Perzsiába. Némely időben hemzsegnek benne a Mekkába zarándoklók. Itt készítik a likacsos agyagu korsókat és palaczkokat (gulli), melyek a Nil-viz hűsítésére alkalmasak. Szemben vele feküdt hajdan Tentyra város, melyből csak egy templom s Dendera elnevezés maradt. Falu környezi a nevezetes épületet, mely minden egyiptomi romok között a legépebb; Krisztus Urunk idejében végezték be teljesen; azért római császárnak képei díszítik falait. Az odavezető utat pálmák és mimosák (ákáczfélé-növény) s cziprusok árnyalják; ezek közül messze kilátszanak a templom pylonjai. Minthogy a következőkben többször lesz szó templomokról, adjuk egy régi egyiptomi templomnak képleírását. Ezen minta szerint épültek jobbára, csupán kivitel-, nagyság- s díszítésben különböztek egymástól.

. A templom terét hosszas négyszögben kőfal

kerítette. A kaputól a templomig két oldali sphinxek foglaltak helyet, hét pártól 80-ig. A sphinx közönségesen fekvő kos, granit-, homok- és mészkőből, s ekképen Nef-istennek, a szellemnek jelvényes állatai. Ezen sphinxsorok tehát azt jelentették, hogy az isten szelleme leng a templom körül s őrzi azt. Az egyiptomi fejk, mely az emberarcú sphinxeket diszíti, csak ékítmény, nem jelez titkokat, mint a görögök mesélték. A templom homlokzata rendesen a Nilhez volt fordítva; mellette kert terült el tavakkal, melyekben a papok naponkint kétszer fürödtek. A templom küszöbe előtt két kősugár (lobor, obelisk) állott. A diszajtó mellett két szélesre épített torony állott, tele festve képekkel és képiratokkal, s nyolcz zászló-féle lobogott rajtok. Ezek neve pylon; itt végezték csillagászi tapasztalataikat a papok. A tornyok közötti diszajtó bevezet az oszlopos csarnokba, mely födetlen volt; ebből nyílt a tulajdonképeni templom négysoros oszlopokkal, s a legjobb kivitelű képekkel. Ez már erős menyezettel bírt s apró nyílásokkal a világosság bebocsátására. Végre következett a szentély az istenség szobrával, mely előtt tűzhelyes oltár állott, s ezen bort, tejet, olajat, tömjént áldoztak a bálványnak, illatos füstöt terjesztve a légben. Ilyen egynémely épület volt 1200 láb hosszú. Kiszámították, hogy a karnaki templom termének festése, ha 50 művész dolgozott volna naponkint, kétévi munkába került volna. A templomok oly erősen voltak építve, hogy háborúk idején kiállottak néhány ostromot; a vastag falak azonkívül a forróság ellen is oltalmul szolgáltak. Ezek fő részei vol-

tak a templomoknak; különféle más termek, czellák, folyosók, lakszobák is voltak a rengeteg épületben, hol a papok tartózkodtak, s elhelyeztettek az istentiszteleti dolgok.

»A denderai templomban fedezték fel 1820. évben az annyira híressé vált állatkört (zodiacus). A párisi császári könyvtárba átszállított érdekes tárgy akkoriban makacs vitatkozásokra és tollharczokra szolgáltatott alkalmat az európai tudósok között, kiknek némelyike egy vizözön előtti csillagászati és plastikai műre vélt ismerni benne, mely az égnek, a bolygóknak s különböző csillagoknak 8000 év előtti állását, valamint azoknak egymás közti viszonyát határozta meg és jelképezte. A küzdelem hovatóvább érdekesebbé vált, és vagy progressistának és szabadelvűnek kellett lenni Volney-vel és Dupuis-vel, és hinni, sőt fejet hajtani az új tudománynak, meghazudtolva annyi bölcs hagyományt; vagy pedig ósdi-
nak és zugtudósnak maradni Letronnal, Biot-val, Schlegellel, és meghódolni néhány fellengző különcz lelkesedése előtt. De a tévedés diadala csakugyan nem volt állandó. Mert fölfedezték a kulcsot s a bevésett irások kibetűzéséből bebizonyult, hogy a vita tárgyát képező állatkör, melyet legalább is vizözön-előtti emlékek tartottak, nem egyéb, mint egy a Krisztus utáni első századból fenmaradt gyarló csillagászati mű, valamely tapasztalatlan görög vagy római művész csinálmánya, melylyel az illető valószínűleg Cesarionnak akart hizelegni, kiről tudva van, hogy épp ama bolygó csillagzata alatt született, mely az állatkörön nagy jelentőséggel birt. A tüzes

szellemi viadal e tárgy felett higgadt kifejléshez ért és a történet folytatja rendes menetét!« (Benedikty.)

Théba központja Egyiptom művészeti s régészeti kincseinek. Régi neve Tápe (főváros) volt, a görögöknél s rómaiaknál »Diospolis magna.« A Nil két partján fekszik, mint Budapest. Jó gyalogló tíz óra alatt járhatja meg kerületét; 100 kapúja volt hajdan. A város maga birt 20 ezer harczy kocsit és 70 ezer katonát kiállítani. Fényre, gazdagságra nézve, Rómával vetekedett, és csak álomlátás képes rajzolni nagyszerűségét, melyre hatalmas királyai emelték; de elvesztek, mert e földnek sorsa nép- és országtámadás, nép- és országpusztulás. Mindezekből romok vannak még, melyeket a Nil elmosni, zivatar elporlasztani nem birt, s a mi még legépebb, a szomszéd hegyekbe épített sírboltok. Képek nélkül nehéz beszélni épületekről, azért röviden végzünk velök, a tüzetes ösmeretek után vágyó olvasót szakmunkákra utalva.

Sok ezer év előtt Egyiptom nagyobb része még műveletlen volt. A Nil partján volt egy város, Tápe (Théba), hol Amun temploma állott. Bizonyos napon láttatlan ajakról hallatszott: »A nagy király Osiri megszületett!« És valóban meg is érdemelte e túlvilági szózatot, mert Osiri volt legnagyobb jötevője népének. Fáradhatlanul járt-kelt az országban, és az embereket földmivelésre tanította, ő találta fel az ekét, olajfa s más gyümölcsfák tenyésztésére tanította az embereket, városokat alapított, törvényeket alkotott, műhelyeket állított, fegyverek készit-

sére, s ugyan ő zenére és dalra tanította az embereket. Hű társa volt Isi felesége, ki a vad növények között buza- s árpára akadt, s mivelni kezdte. Az egyiptomiak zeneeszköze kemkem (rómaiaknál sistrum, nagy terjedelmű keztyűhuzó, közepén négy húrral.) Théba városa lassankint nagyobbodott, s pompás templomokat építettek benne. Egy napon a király magához hivatá feleségét, fiát, Horust (Har) s testvérét Set-et s így szóla hozzájuk : »Ime népem boldog, most már nincs szüksége rám ; elvonulok, hogy más nemzeteknek is juttassak a boldogságból. Isis! te viseled ezentúl a legfőbb méltóságot az országban, Set testvérem fogod kormányozni népemet, s viseled gondját fiamnak. Őrizd az országot, hogy midőn hazajövök, mindenről számot adhass.« Erre egybegyűjté a mesterembereket, s elindult velök legelőbb Aethiopiába. Itt nagy gátakat emelt a Nil szabályozása végett, hogy kiöntései áldást hozzanak Egyiptomra. A lakosokat azután földmivelésre, ipar- s marhatenyésztésre oktatta. Innen Arábiába, Indiába ment, s bejárta déli és nyugati Ázsiát. Európába is átjött, s nyomain áldás keletkezett, azért mindenütt üdvözölve fogadták, diadallal kísérték. A legyőzött fejedelmeket nem üzte el, hanem a béke munkáira oktatta.

Évek folytán Set-nek eszébe jutott a rémes gondolat, hogy ő is viselhetné a koronát; sőt mivel úgy látszott, hogy Osiri nem jő haza, hogy ezen esetben a törvény intézkedése szerint ne legyen kénytelen azt Horus fejére adni, nagy pártot alkotott magának, czimborái vezérlete alatt. Ezeknek

bármely erőszakoskodását elengedte ezen fenytés-
 sel: jaj nektek, ha Osiri haza talál jönni! A gon-
 szok ilyképen minden üdvöket Set uralmába helyez-
 ték. Azonközben hire futamodik, hogy Osiri kikötött
 a tengerparton. Bevonulása örömiadalt keltett az
 egész országban. Set hivei tanácskoztak, s azt ha-
 tározták, hogy jó lenne hódolni Osirinek s bocsá-
 natot kérni tőle. Azonban Set gyáváknak mondta
 őket s azt ejtette ki, hogy minden jobbra fordulhat,
 ha netalán ezen napokban meghalna Osiri. Három
 napi tanácskozás után 72 pajtásával abban egyezett
 meg, hogy megölik Osirit, nejét fiával együtt eltávo-
 litják, s akkor ő független ura lesz Egyiptomnak. A
 kivitelre örömnünetet rendezett, meghivá az ország
 nagyjait s Osirit. A lakoma végén Set így szól a
 jelenlevőkhöz: Örömet akarván nektek szerezni, test-
 vérem diadalainak alkalmából, azért csináltattam
 egy pompás koporsót, a kinek testéhez illik, legyen
 azé. (Ugyanis Egyiptomban előkelő ajándéknak vé-
 tetett a szép koporsó, mint nálunk az albumok, mert
 ama nép folyton a halál eszméjével volt elfoglalva.)
 Minthogy Set titkon megmérte Osiri magasságát, s
 testéhez alkalmazta a koporsót, senkire sem illett,
 csak Osirire. A mint bele feküdt, az árulók odaugrot-
 tak, rátették a földet, beszegezték s forró ólmot
 öntöttek bele. Ez történt uralkodásának 28 évében.

Még azon éjjel a Nilba vetették a koporsót,
 mely alsó Egyiptomban papyruscserjékben megakadt,
 A papyrus-nádat a görögök biblos-nak nevezték, így
 támadt Plutarchnál azon mesediszítmény, hogy
 egész Biblosig uszott a koporsó, ez pedig város Foe-

nicziában. A király eltünésekor nagy levertség támadt a városban s egész országban, legott gyanították, hogy valami aljas gonoszság tört életére. Set erősen állította, hogy jó kedvben ment el tőle; de palotájában érte volna a szerencsétlenség, ha akkor ott találták volna meg. Utóljára úgy vélték, hogy miután Osiri halálából legtöbb előnyt várhatott Set, lehetőleg ő gyilkolta meg. Szomorúságot mutatott, de utóvégre is kellemetlen volt az a folytonos tettetés, s így vadászatot rendelt, melyre meghívta czimboráit is. Azonközben megtalálták a koporsót, s az oda-futott Isis megösmerte férjetetemét. Azonbau iszonyú fájdalmában Butos (Pteneto)-ba sietett Horus fához, hogy benne, egyetlen örömében enyhülést keressen, s Osiri tetemét az erdő sűrűjében rejtette el. Eközben Set épen arra vadászván, megtalálta a tetet, melyet régen a tengerben vélt lenni, legott fel-darabolta s elosztotta pajtásai közt, hogy ezen jelvény alatt most már fegyvert szerezzenek, mert csak erővel lehet leküzdeni a veszedelmet. A pártosok a tetemet szétszórták a vidéken. Eljött Isi s örült fájdalmától viszhangzott a tájék; sokáig kereste férje tetemét, a 26 részből már 25-öt megtalált, csak egyet nem, mert ezt a vízbe dobták s megették a halak. A királyné 20 egyenlő koporsót csináltatott, mert ennyi nagy városa volt Egyiptomnak, s egyikbe tette férje hulláját, a többiekbe csak alakját, ember nagyságban, azután így szóla a papokhoz: »Az egyikben fekszik férjem, de ti temessétek el mind a templomokban s oltárain áldozatok neki, és ő mindnyájatokat meg fog áldani.« Így lett minden nagyobb

városban Osiri-templom, de utóbb azon vélemény uralkodott, hogy Philae (Philak)-szigeten van eltemetve az igazi. Itt 360 rézedény volt felállítva, melyek közül mindennap egyet tejjel töltöttek meg tiszteletére. Innen támadt az egyiptomiak azon esküje: »A nagy Osirisra esküszöm, a ki Philaeban nyugszik.«

Osiri régi hivei táborba szálltak s Horus vezérlete alatt megtámadták Set hadait. Ezek nyilvánzóport szórnak, s az ütközet a késő éjbe nyúlik, de elvégre mégis megverték őket. Set kötözve vitetett Isi elé, de ez megbocsátott neki. Azonban a gonosz most sem nyugodott, s Asó szerecsen királynéval szövetségre lépett, hogy segítse a trónra, de újra legyőzetett, sőt Horus kardcsapásai alatt elhullott ő maga is. Ekkor ismét Isi uralkodott, és számos templomot építtetett. Emlékére aratásiünnepet rendeztek, számos gyógyfüvet nevééről neveztek el s a legszebb csillagott Sิริust nevével diszítették fel: sőt, Osiri, Isi az istenek közé vétettek fel. Osiri s Isi ünnepein bikaviadalokat is tartottak. Osiri halála napján előadattak az Isi-titkok, vagyis éjnek idején a templomokban, de csak a beavatottak számára: Osiri meséit adták elő drámailag a papok. A mint áldva említették Osirit és Isit, ép úgy átkozták Set-et; ennek csak Tufe (gaz) volt a neve, innét támadt a görög mythologia Typhonja.

Így szól az egyiptomi rege, melynek alapja történelem, de ezt a mesétől már megkülönböztetni nem lehet. A jelen nemzedék csak Mohamedről tud regélni.

A történelem szerint Alsó-Egyiptom királya volt Amasis, s Théba volt fővárosa. Küzdött az idegenekkel, főleg a semita eredetű Hiksos-törzsszel, melyet csak negyedik utódja III. Thotmes üzött ki az országból. A karnaki templom falán diadalai ábrázoltatnak. Legnagyobb jólétre emelkedett az ország I. Sethos és fia II. Ramses alatt, kinek életét Memphis alatt vázoltuk. — A hajók ugyan Luksorban kötnek ki, itt laknak a különféle consulok; lakosainak száma 3000, s innen történnek a kirándulások; Théba terjedelmes romjainak megnézésére három napot szokás fordítani, mi ezeket fekvésök rendje szerint említjük meg.

A karnaki templom legnagyobb rom Thébában; építője II. Ramses, sebei is ezerévesek, de még fennáll és kitűnik építészeti modorának eleganciája s a képek és kőpiratok szépsége által. Szédeleg a néző, ha az oszlopok sokaságát, a tömegek terhét s mégis pompás arányát tekinti. Sok része romban hever, s pompás falai mellett rongyos viskók sötétlenek. A templom melletti királypalotának romnyomai még megvannak. A templom Ammonnak volt felavatva, ki, mint említők, az egyiptomi istenek közt Jupiter helyét foglalta el. Ő volt az ősszellem, ki a napban megtestesült, ezért a szárnyas nap csaknem minden épületen megvolt s most is az egyiptomi építészeti modor díszalakja. A sphinxek, mint a régészek nevezik, ezen kővé vált imák, számra 600, melyek díszkapujához vezetnek, romban hevernek; de engedik gyanítani, hogy innen hid vezetett a Nil másik partjára; ennek azonban

romja sem maradt meg. A templomból néhány terem épen maradt, némely oszlopai, melyeknek körülfogására 6—7 ember kell, rendületlenül állanak, óriási vízszintes menyezetén repedés sem látszik, képiratai teljesen olvashatók. Nincs is egy lábnyi tér, mely üres lenne hieroglifektől. Tartalmok fogadalmak, s a királyi diadalok leiratai. A legyőzött népek között semita foglyok is láthatók. Némely helyütt a festék nyoma is kivehető. A király feje fölött látható a karvaly, a győzelem jelvénye. Mert azt hitték, hogy a karvaly hét nappal a háború előtt megjelöli a helyet, hol lesz az ütközet. Ezokon a csataképen a király feje fölött röpködnek, arcczal a legyőzött tábor ellen fordulva. Az áldozatok jobbára a krokodil-jelvénynek mutattatnak be, mely úgy látszik, kiválólag thébai isten volt. Eme romokat gazdag angol utazók tündérieren kivilágították, a mi sötét éjjelen rendkívüli látvány.

E mindenünnen nyomasztóan alánéző roppantság, e kétségbeejtő mérhetlenség nekik nem elég, az árnyék nagyításait is hozzávetik, hogy bámulatuk nagyobb legyen.

M e m n o n i u m szintén Théba talaján épült, közel a halottvároshoz. Minthogy ez nem templom, hanem II. Ramses emléksarnoka, közönségesen *Ramesseum*-nak is mondatik. Most már csak az oszlopos udvarok romjai merednek a légbé. A mit Diodor mond, hogy ez »*Osmandias* (Ramses) sírja,« a ki pedig a közeli halotthegyen van eltemetve, ezt úgy kell érteni, hogy minden gúla mellett Keletre kis templom állott a halott emlékére. Itt azonban az

egész hegyoldal tekintetek gúlának, s a hozzávaló templomok a hegy tövében terjedtek szét, a mint van is itt számos apró épület nyoma. Jelen épületnek titkos szentélye, hol a bálvány vagy állat imádatot, nem volt; egyéb templomokban soha sem hiányzik. A pylónok, az óriási épület szirthonboka még megvan, de kegyetlenül megrombolva. Következnek az udvarcsarnokok fennálló oszlopokkal. A másodikban állt Egyiptom legnagyobb szobra, mely II. Ramseszt ábrázolta, vagy 60 láb magas és 900 tonna nehéz. Romjai ott hevernek. Fejéből több malomkővet fejtettek az arabok. Anyaga kataraktai gránit, mely soha sem reped, s melyet 40 mérföldnyi távolságból hoztak ide. A szobor művésze assuani Memnon, azért neveztetett az épület Memnonium-nak. Diodor szerint ez volt felirata: »Én vagyok a királyok királya, Osmandias; a ki tudni akarja, hogy milyen nagy vagyok s hol nyugszom, mulja felül egyik művemet.« Számos helyisége közt említendő a könyvtár, melynek ez volt felirata: »A lélek üdítése.« A falakon harci s áldozati jelenetek váltakoznak. Az egyiptomiak igen kegyetlenek lehettek; egy fogolyt szakállánál fogva ránczigálnak, s mások ütik hátul. Más képen négy katona készül botozni a fogolyt, ki emelt kézzel irgalomért esd. Legtöbb csatakép II. Ramsesssel foglal kozik, a mint megjelenik a viadal közepett, leveri s üldözi elleneit, papok jönnek eléje üdvözölve őt. Érdekes a déli falon azon kép, mely az egyiptomiak várostromát ábrázolja; miképen másznak a létrákon, testudokat alakítanak (paizsokból egybeállított véd fedő), miképen hányják kardra a mene-

külő, de utólért katonákat; itt hihetőleg egy assyriai vár bevétele van előállítva.

Memnon szobra azon két ülő kolossus egyike, mely keletnek fekszik, s melyekről azt állították a régiek, hogy az egyik szobor, midőn a nap fényvel és arannyal hinti el az eget, hangot ad. Szép zöld fűtenger közepén egészen magányosan méléznak a Nil hullámaira. Áradáskor viz környékezi. Mind a két szobor III. Amenhotep királyt ábrázolja, s 20 lépésnyire vannak egymástól, arczaik Luksor felé fordulvák. Hasonlítanak a Ramesseum szobrához (egyébiránt, a ki egy szobrot látott, mondhatni, hogy látott minden egyiptomi szobrot, oly egyenlők térdre fektetett kezekkel); csak hogy nem oly súlyosak s kövük nem oly szép. Magasságuk a talappal együtt. 53 láb, hátuk 18 láb széles, a kéz középujja 4 láb hosszú. Trónjuk a Nil-isten alakjaival van díszítve. Hátuk a talajig képiratokkal van ellátva. Az arabok Kama- és Thama-nak nevezik. A zengő kolosz (Thama) leginkább van megrongálva; úgy mondják, Kambyses rombolta el azért, mert tiszteletére hangicsálni nem akart. Ezen éneklési vagy zenélési meséről sokan tanuskodnak. Strabo, a ki Krisztus Urunk idejében látogatta meg Egyiptomot, szintén hallotta, s elpatlant húrhoz hasonlítja hangját; talapján hetvenkét felirat van, melyek az állítólagos zengeményről tanuskodnak. Így Cajus Valerius Priscus a XXII-ik legio századosa a ker. időszámítás 64. évben márczius 15-kén hallotta hangját. Hadrián császár nevével együtt hallgatta, a mely eseményről egy görög dalárverseket vésett Amenhotep jobbik czombjára. Ugy

magyarázták a dolgot, hogy ügyes embert rejtegettek el benne az egyiptomi bűvészek. Mások úgy vélik, hogy miután homokkőből készült, jóformán meg volt repedezve; ha már a nap első sugarai érintették, megmelegedett a kő, mire a körepedésekben lévő levegő kitágul s kilövelvén, okozta a titokteljes hangokat. Furcsa, hogy annyi század óta hallgat, pedig sok szeszélyes angol töltött aljában éjjeleket, hogy hajnalban hallhassa zenéjét. Hogy Kambyzes ketté fűrészelte volna és csak Septimius Severus Kr. u. 200 év körül állította helyre, nem igaz. A lényeges rombolásokat hihetőleg a K. U. utáni 27. évben történt földrengés okozta.

Neve a görögöktől származik. Memnon a mese szerint Aethiopia királya volt, Trójánál megöletett, mire anyja Eos (auróra) kikérte Zeustól, hogy hangja a szoborba zárassék, melyet hazájában emeltek neki, tehát Eos-t üdvözli kora hajnalban. A görögök fölcseréltek Egyiptomot Aethiopiával; de időben is tévedtek, mert Amenhotep szobrai 500 évvel állítottak fel az úgynevezett trójai háború előtt.

M e d i n e t H a b u egy vályogból épített falu Théba talaján, de itt állott az 1300 évvel K. U. előtt épült III. Ramses palotája, melynek három gúlahajlatu tornya van. Udvarain még látszanak a diszített falak, s nyomai apró szentélyeknek, mert az egyiptomi királyok sok időt fordítottak imára. A képiratok diadaljelenetek, s az építő királyt dicsőítik. Egy helyen Amun istentől kap sarlóalaku kardot e szavakkal: »Vedd e fegyvert, kedves fiam! s vágd le az idegen fejedelmeket.« Más falon azt paran-

csolja neki, hogy rabszolgaságra vesse a legyőzött népek fejedelmeit. »Az egész délt neked adom, vedd fogságra még gyermekeiket is. Kik meghódolnak, hagyd életben, de kik szívökben ellened vannak, azokat büntesd. A vörös ország (Arabia) is saruid alatt nyög.« A második udvarban ázsiai népeket legigázó csatái ábrázoltatnak. Majd foglyok vezetettnek elő, és a halottak elvágott kezei s nemző részei számláltatnak meg, a felirat szerint 3000 tagot vágta el s 1000 foglyot ejtettek. A király elé tették le a zsákmányt, mire az öndicsekvő beszédet tart katonáihoz. Másutt thébai diadalmas bevonulása ábrázoltatik, s beszédet tart Amon- s a többi istenhez, kik igen hizelgőleg felelnek neki. A békés tableau-kon buzakalászt metsz el áldozatul, másutt koronáztatik, hol 12 fia előtte lépdel. Az éjszaki falon részletesen adatnak elő a csaták összekeveredett tömegekkel, melyeknek legkisebb alakját is csodás biztossággal egészíté ki a képiró, majd diadaljelektől kísért ütközetek. A pylon egyik ábrája a Chetók (scythák?) csatáját adja elő.

Midőn a gyászos enyészet gondolataival foglalkozva, s ruhánkat a mulandóság porától keféelve, a Nilparton álltunk, egy pompás jelenet felvidította az egész társaságot. Ugyanis egy meztelen négerkamasz bivalyra ült s neki indította a folyamnak, hogy átuszsa. Háttal ült az állaton, melynek színe nem is különbözik az övétől, s a bivalyfarkát kézbe fogva ezt kormánylapát gyanánt használta, hogy a legcsekélyebb vizállások irányában járjon. Ez kétségkívül a legbiztosabb s legolcsóbb naszád.

Biban el moluk arab neve azon kopár völgynek (a királyok kapúja), hova temetkeztek a thébai királyok és lakosok. Környezik vigasztalan sziklák, a nap hevétől megrepedezett szirtek, ezekbe vágták sírjaikat a régiek. Van vagy 20 nyitott sírbolt, melyeket csak ügyes vezetővel s fáklyavilágnál lehet meglátogatni. Bemegyünk a 17. számú sírboltba, melyet Belzoni nyitott fel, s hol Ramses atyja, Set nyugszik. Ez a mint leggazdagabb a díszítményekben, úgy legjobban is van fentartva. Egész hossza 320 láb, magassága 90. Az első folyosón geniusok láthatók, kik között az egyik nagyon siránkozik, s fölötte áll képirásban e szó: rimi = síralom. Más termekben engesztelő áldozatokat mutat be az igazság istennőjének, másutt Osiris-, Horus-, Isis- és Anubisnak. Az oszlopokon éjszaki, keleti népek vonulnak be, majd négerek jönnek oly kiváló jelleggel, mintha a mostaniakat arczképezték volna. Itt ismét megjegyezzük azon egyetemes tényt, hogy 4—5 ezer év óta az emberiség agya nem változott, tehát a mit a darvinisták a folytonos haladásról, velőszaporodásról, új fajok keletkezéséről mesélnek, merőben légből kapott dolgok. Az emberek és állatok típusai egyenlők annyi évezreden keresztül; ennyi időn át megváltoznak a meridiánok is, tehát, ha az emberiség feladata volna új physikus állapotokon menni keresztül, e haladásnak, fajkeletkezésnek valami nyomát látnók. De sehol távolról sem akadni olyatén érvre, mely a típusok változását bizonyítaná.

Ezen csarnok legfinomabb kivitelű képe az

hol a király mint üdvözült Osiri és Hathor istenek társaságában ábrázoltatik. A bevezető, Horus, ki által üdvözülnek az emberek, a népek által várt Messiás ködfátyolképének tartatik. Benne központosult a régiek határozatlan sejtelme, mely szerint fog jöni egy, »ki által megáldatnak minden népek.«

Felette érdekes egy szoba, hol gyakorlatlan tanoncz vázlatokat rajzolt, s fölöttük a mester biztos keze merész vonásokkal javításokat vitt végbe. Sok alak a finom s erőteljes vonalak által feltünő. Tartalmuk temetési szertartások. A király koporsója Párisba vándorolt. A melléktermekben a királyi udvartartás szokásai vázoltatnak, ökröket váganak le s a húst katlanokban főzik. Egy szolga mosárban talán fűszereket tör. A tésztát lábbal dagasztják. A pékek tarka pontokkal himzett kenyereket kemenczébe raknak. Szemben ezekkel a király díszes bárkái ábrázoltatnak; másutt különféle fegyverek, pompás butorok, állatok láthatók; ezen szobában hihetőleg a király hivatalnokai, szakács, pohárnok, fegyvernök, karnagy, hajóskapitány, házmester aluszszák örök álmokat. A többi sírokban hasonló királyok s előkelő személyek pihennek. A IX. számú sírboltban van azon halottitélet, melyről szólottunk, hol az egyiptomiak ősvallásáról értekezünk. Ugyanott állittatik elő a pokol, hol a kárhozottak fej nélkül járnak, s magok után vonják szivöket, mások láboknál fogva vannak felakasztva.

Ezen kiaszott völgy hallotta a királyok feletti ítéleteket is. Szokás volt ugyanis, hogy a nép megítélte halála után a királyt. Midőn meghalt, 72 na-

pig mélyen gyászolták; nem ettek húst, tartózkodtak a vigalmaktól, s kiáltották az utcákon: A nap fia meghalt. A király testét bebalzsamozták, három koporsóba zárták, s a ravatalt drágakövekkel, diadaljelekkel földiszítették, azután kivitték nagy pompával a régen elkészített sírhoz, de nem temették el, hanem itélet tartatott fölötte. Ekkor ugyanis előlépett a király legközelebbi rokona, s a halott nevében elmondá, mennyi jót igyekezett tenni a nép boldogítására, s fölkéri, hogy engedjék meg, miszerint eltemetessék. Ha senki sem hoz föl panaszt ellene, a 42 ítélő bíró kimondja, hogy ártatlan, s eltemetik nagy pompával; azonban ha csak egynek okozott igaztalanságot, mindaddig temetetlen marad, míg rokonai az illetőt meg nem engesztelik. De ezek ama 70 nap alatt eleget kutattak, ha vajjon nincs-e valakinek panasza a király ellen, s ha némi alapja volt a vádnak, igyekeztek a kárvallott követeléseinek eleget tenni. Ha az ítélő bírák bűnösnek találták, hazavitetett a tetem, s ott sem volt szabad eltemetni a kertbe, hanem a szobában mumiáját falhoz támasztva őrizték, hogy intő példája legyen gyermekeinek. A mint sikerült az itélet, ünnepélyes diadallal kísérté a király rokonsága, mert a nép ítelt királya felett s ártatlannak találta. Ekkor díszbeszédet tartattak fölötte, s bezáratott a királyi sírbolt.

L u k s o r b a n vagyunk ismét, hol a dragomán a további utazásra ellátta az éléskamrát. Itt is van elég templomrom, vályogházak, kecskeólak társaságában. Innen vitetett el a párisi lobor, melyről szó-

lottunk; a keleti még áll, s a képiratok mély vésete és sokasága által ritkítja párját. Ámde romokkal, képiratokkal Théba táján úgy eltelik az utazó, hogy Luksorra (a palotákra) kevés figyelmet fordít. Ez okon elég lesz megemlíteni, hogy Assasifban nevezetes sírok, Edfuban, Esnehben, Ermehben, Ombosban stb. pompás templomromok láthatók, melyek nem csak a régészt, hanem az egyszerű utazót is érdeklik.

Théba vidéke fölötté szomorú; ez volt fővárosa ama népnek, melyet sírboltjai túléltek, s most annál borzasztóbb a táj, mert a szikla tátongó nyílásai száz nyitott torokkal látszanak beszélni, hogy ide »egy elvesztett nép van eltemetve.«

XVIII.

Assuan, Isambul, Kairo.

Assuan, a régieknél Syene, hajdan a rómaiak határvárosa volt, bővelkedik római romokkal. Ide száműzetett Juvenalis. Jelenleg piszkos szegény városka, kereskedése alább szállt, bazárjai néptelenek. Lakosai közt sok a nubiai; a gyermekek jobbra mez nélkül járnak, legfőlebb foszlányos ágyékötvet hordoznak, foglalkozásuk hovadszi (kereskedő, utazó) után futni, s apróságokat árulnak. Hajdan erős rabnővásárok tartattak benne. Van több mecsetje, mert az izlam itt kezdet óta fészkel. Az utazók itt főleg vadászat végett időznek, mert a sivatagban hiéna, sakal, gazella gyakori, reggeli 3 órától hatig sikerül is néhányat löni. Délre félóránnyira a folyamtól vannak a híres gránitbányák, ez a világ legszebb köve; színe vörös, zölden tarkázva. Van itt egy 70 láb hosszú lobor, félig kivájva, melyről némi fogalmunk lehet, miképen hasították ki ama borzasztó kő-tömegeket. Az obelisk hosszában lyukakat vágtak faékek számára, ezeket megnedvesítették, s a kitágult ék szétrepesztette a gránitot

Innen származott a luksori, heliopolisi lobor. — Szemben Assuannal fekszik az Elephantin-sziget, pompás pálmáival. Itt is vannak templomromok és egy régi Nil-mérő nyomai.

Az első zuhatagnál vagyunk; ezt 10—15 lépésnyi távolságban kiálló sziklák képezik, s miattuk feltorlódik a víz, de azért járhatnak rajta hajók, csakhogy némi veszélylyel, főleg apály idején, mert akkor közelebb esnek a hajókhoz a sziklák. Ilyenkor közönséges naszád felhuzására 400 nubiai szükségességes. Wallnerét 93 ember huzta. A Nil folyam esése angol mérföldenkint 5 hüvelyk; itt azonban a sziklaszorulatok miatt vagy 3 lábra dagad fel, s erősen rohan szűkített medrében. A szikla és víz harcza a nagy pusztába kiható morgást okoz, torlódása örök, győzelem és vég nélkül. A partok itt megváltoztak, merőben vigasztalan, szétszaggatott halmokból s éktelen szikladarabokból állanak. Kellemes ellentétet képez a dúsan zöldelő sziget: Pilak.

Phila e a legszebb romsziget; habár templomai alig 400 évesek a K. U. előtti korból, de itt tartott legtovább a pogány cultus a ker. időszámítás VI. századáig. Hossza 1152 láb, kis félóra alatt megjárható. Romjait könnyű lenne megújítani, s azokból egy tökéletes egyiptomi templomot előállítani, mert Kambyzes romboló keze idáig ki nem terjedt. Számos épületosztály még ép; igen sok rejték helyiség van benne, úgy vélik némely tudósok, hogy ezek börtönök voltak, vagy ámitási célzatokra szánt helyiségek. Említettük már, miben áll-

tak a mysteriumok, vagyis titkok: előadták Osiri Isis történetét. Minthogy azonban bűvészek is voltak az egyiptomi papok, s némi megfejthetlen tüneményeket vittek véghez, a mint arról a szentírás is szól, mert Mózes csodatételeit utánozták, ravasz eljárásuk miatt az egész világ papságára ráfogták, hogy csalással akarják fentartani a vallásosságot. Az egyiptomi papok eljárása sok együgyű főt ámitott el, mert azt gondolták, hogy a ker. papok is mást hirdetnek, s mást mondanak, mikor avatottak előtt beszélnek, a mint az Egyiptomban történt is. De a ker. vallásban nincs olyan titok, melyet az avatlanok vagyis a köznép előtt elmondani, tanítani nem lehetne, sőt arra törekszik az egyház, hogy minden keresztény a titkok vagyis a felfoghatatlan hitigazságok tökéletes ismeretére jusson. Ezt azért is teszi, mert jobbára azok dühösködnek ellene, kik nem ismerik.

Még csak 10 év előtt is csupán az első zuhatagig volt szokás utazni, Benedikty is csak idáig jutott. De most már a nil-bárkák fele rendszeren a második zuhatagot is meglátogatja, mely Vadi Halfa nubiai falu határában van Assuantól 219 mfdnyire. Kedvező szél mellett a bárkán 14 nap alatt oda lehet jutni. A zuhatagon való átkelés borra-valókon kívül 500 piasterbe kerül s odavaló hajósok végzik; nagyon jó, ha egyenruhás hivatalnok is van a bárkán, mert ennek a bárka-kapitány is engedelmeskedik. A munka iszonyú lármával megy, s a ki tulkiáltja a többit, csak arra hallgatnak. Ritkán esik baj. De dolgozik is ezen átjárásnál a korbács. Wall-

ner ezen út kellemeit az Assuanig valóval egyenlőnek mondja. Habár vidéke nem oly egyhangú mind eddig, erősebb tájellentétek nyilatkoznak, a folyam ragadósabb, vize tisztább, partja meredekebb, ege átlátszóbb; de régiségei, emlékei ritkábbak, története szegényebb, s így az uti tapasztalás már ennél fogva sem oly gazdag, mint Assuanig.

Az egyiptomi uralom kiterjedett még messze a második zuhatagon túl, mert faraói templomromok jelzik hatalmuk nyomát; a Ptolomeusok idejében Elefantin-sziget képezte a határt; Philaet közösen birták egyiptomiak és nubiaiak. Most különböző népfajok lakják, de mindamellett nem oly tolakodók, mint az eddigiek. Vallásra nézve mohamedánok. Vidéke egymásra hordott sziklatorlaszokból áll, mintha még a vizözön feledte volna itt; valóságos sziklalabyrinth. Néhol oly vad, hogy fokozni sem lehetne. Kellemes ellentét ezen ősi állapotokkal a partokon szaladó távirdai sodrony, s a póznák alatt futkározó néger porontyok. Nubia néhány óra alatt hireit egész Európával közli. Utánunk jó az Anonym-naszád, melyen csak egy angol utazik leányával; tökéletes toiletteben ülnek a fedélzeten, mint ha társaságot várnának, s egykedvűen nézik a 200 néger erőlködését, kik a sziklák közt a zuhatagon át vonszolják a hajót, mintha a londoni színházban operát hallgatnának.

Volna rom elég nézni való, hanem az eddig látottak is elegendők bármely denevér- vagy bagolytermészetnek. Inkább egy sajtyszerű jelenséget említek meg, mely azonban szintén a sír és enyészet

vigasztalan terén mozog. Ugyanis találkoztunk hajóval, mely egy angol részvénytársaság tulajdona. Ez engedélyt kapott a kormánytól, hogy a múmiák vész-nát papirra, csontjaikat pedig vegytani czélokra felhasználhassa.

Szegény egyiptomiak, mily kerekre nyílt volna szemök, ha valaki említette volna előttük, hogy jön idő, mikor gondosan besenyvesztett, vigyázattal gyolcsba takart hulláikat a czukor finomítására, condensálására fogják használni. Három ezer év nem mert nyulni hozzájuk, s ezek az angolok kirázzák poraikat, csak a használható csont után kapkodva, ha netalán viz felé csuszott volna. Ez hihetőleg a legfurcsább részvénytársaság a világon, mely isteneket, embereket ezredéves álmaikban háborgat. Ugyanis sok helyütt vannak szépiratos vászonba pólyázott macskák, krokodilok, sakálok is, melyeket istenek gyanánt imádtak a régiek; ezen angolok pedig, akármi csont jöjjön elő, mind együvé habarják, tizedes mérlegen megmázsálják s a hajóba vetik. A vállalat, mint a főnök, egy művelt ember állítá, eléggé jövedelmező, csak hogy a munka irtózatos, s erős idegzetű legényeket kíván. Egész nap sötét, bűdös barlangokban turkálni, denevérekkel csatázni, sátorok alatt éjjelezni s másnap ismét csak múmiákat kigöngyölni; ez iszonyú. És mily sokáig tart a munkásokban is az irtózat, háborgatni a holtakat, kik nem alhatják csendesen a porralétel éjszakáját! Oh mily jól estek neki pompás havanna-szivaraink, melyekkel megajándékoztuk, megköszönve neki az ép múmiákat, melyekkel kedveskedni.

akart. A holttestek száma felülmul minden képzelmet; több öl magas sziklafalak mintegy átlyuggatva találhatók, s telvék hullákkal. Minden régi város mellett lévő hegyben sírboltok vannak, melyeknek számos folyosóját még csak felnyitni kell, hogy jól őrtartott mumiákhoz jusson a vállalat.

Midőn az egyiptomi életet látjuk, s benne a vallási ösztön szakadatlan lüktetését szemléljük, mely még állatok, macskák, sakálok tiszteletében is nyilatkozott, ebben a kijelentés szükséges voltát, az Isten közbelépésének nélkülözhetlenségét szemléljük. Nemcsak hizlalták a krokodilt, ichneumot, és midőn ordítottak, reszketett az egész család, hanem bebalzsamozták, drága sírokba fektették, honnét most az angolok kirázzák tetemöket. A vallás természetes ösztönének ilyen nagymérvű elfajulásánál nem lehet többé kizárólagos bizalmunk az észben; ez nem elegendő, hogy vallási érzékünket vezérelje, ide Isten kell, nélküle elcsenevész ez érzelem.

Kalabschi-ban van Nubia legnagyobb temploma. Épült Augustus császár idejében, nem is végezték be. A Niltől vezetnek hozzá lépcsők, mert az aradások miatt dombtérre építették a templomokat. Pylonjai fenséges tekintetet vetnek a folyamra; két-ségkívül hajdan belseje arányban állt a külső pompával, de most már romhalmaz, mert csak kevéssé emelkednek a pyramidalis hajlatu falak a földtől. A bedőlt oszlopokon finom vésetű fejezetek látszanak, a megmaradt falképeken római császárok áldozatai ábrázolhatók. A termek folyton alacsonyabban építvők, menyezetök bedőlt; a hol még megvan, látszik,

hogy kékre volt festve, aranyos csillagokkal behintve. Az egyiptolog itt kevés látnivalót talál, mert ezen időben itt már rómaiak uralkodtak; hanem itt minden utazó vegye elő mászásban való ügyességét, mert a bejáratok nem csak törmelékekkel, hanem óriási oszlopokkal, melyek saját terhőktől romboltattak össze, vannak eltorlaszolva.

Közel ide fekszik *B e t e l W a l l y*, kis egyiptomi szentély, mely Ramses idejében épült, s Amun, Kneph isteneknek volt szentelve. A falakon az ő csatáik vannak előállítva Aethiopia ellen. Jobbra Osiri ül trónmenyezet alatt, s fogadja a hódolás jelvényeit; az ajándékok közt előfordulnak elefántfog, strucztoll, nyilak, párducz bőr s butorok. Azután jönnek aethiopiai főurak oroszlánt, ökröt, gazellát vezetve. Más falakon is jobbára csaták jönnek elő. Egy pálmaerdő is látszik, s ingadozó ágain majmok ülnek. Ramses többször fekvő oroszlánnal ábrázoltatik, mely csatában kísérte.

A táj oly vad, de meglepő, mintha óriások mesterséges módon hurczolták volna össze ezen sziklákat; a rombolás maradványainak összeillesztésében szándékosság mutatkozik. Semmi élet sehol, mintha itt a természet már halva, felette az ítélet megtartatott volna. Sehol emberi lakás nyoma, csak a baglyoké; ritkán jelennek meg sziklaszorosok körbe röpülve, s prédát találván, lecsapnak s eltűnnek az áhitott falattal. A keskeny sziklaháton itt-ott ösvény van verve, mely egymásra dűledezett sziklákon vezet, de oly szomorú, otthontalan a táj, semmi élő növény az úton, még moha sincsen a mez-

telen köveken : hogy bármilyen romokkal édesgesenek kézikönyveink, ki nem szálltunk. A veszteglés napjai alvásban, sikertelen vadászatban, fél éjszaka pedig virasztásban teltek el ; mert midőn a vén optikus, a hold megkezdette pyrotechnikus játékát a gyémánt viszfényű folyamón, eltűnt az álom, s a lét kedves perczei kezdődtek, midőn hallgatva bámultuk a nagyszerű természetet s nyugalalmát, mint az Isten csendes imádását, melylyel ő is tartozik urának. A zuhatagok közelében van orgonája a természetnek, de ez is oly egyhangú, hogy csak növeli a nesztelenséget. Legfőlebb hulló csillagok zavartak meg ábrándjainkban, mert haza üzték eszméinket, tűnődve, ha vajjon boldogok-e, kiket szeretünk? Akárhányszor láttuk éjjel a tájat, mindig ihletve éreztük magunkat általa, mert az éjszaka a világeköltészete.

A D e n d u r- és D a k k e-romokból csak a pylonok maradtak meg eredeti nagyságukban ; röviden említjük meg, mert az első amugy is csak Augustus alatt épült Osíri számára, a másik a Ptolomeusok alatt. Ez utóbbiban lakott Hermes Trismegistus, t. i. az egyiptomi Thot. Közelében vannak barlangtemplomok, melyek ugyan régieknek mondatnak, hanem az egyiptomi virágzó művészet korát nem tanúsítják. Itt leginkább Ptha isten tiszteltetett, most hosszú tömbekben lőgnak bennök denevérek, melyek lámpafényre iszonyú szárnycsattogással szétrepülnek. Számos más romladozott falat láttunk, ki tudja ki által és mire építve? vagy ki által lerontva? Rendesen villámra, földrengésre vagy Kambisesre fogják a rombolást. Ugyanitt a sáska két mérföld-

nyire mindent elpusztított; mi is láttunk egy kis csapatot, mely mint gőzhajó füstje vonult el.

A sáska rendszeren délkeletről jön, sötét felleg alakjában, számmal ki nem mondható sokaságban, a mikor 7—9 órányi hosszú s 3—4 órányi széles mezőn mindent elemészt, az aratásból szalma sem marad, mert egy lábnyi magasságban lepik el a földet. Elkergetni, kiölni, kipusztítani lehetetlen, mert irthatlanok, ha csak maguk el nem repülnek, a mi napkelte előtt szokott történni. Mint adott jelre föl-emelkednek 50—60 lábnyi magasba; még el nem szóródnak, repülnek, s jaj a vidéknek, hol ismét letelepednek, mert a pálmák koronátlanul, erdők pusztán, lombok fosztva, minden fű és fa letarolva marad utánok. De a főseregből sok elmarad, t. i. a fáradtak, melyek a nagy tömeg miatt nem jutottak eledelhez, és a sebesültek, mert oly sűrűen repülnek, hogy egymást megsértik, sokszor pedig a fönrepülők elrágják az alantiak szárnyait, ha éhesen keltek föl a mezőről. Ezekhez járul, 5—6 lábnyi magasban repülve, az előbbi táborozásban elmaradtak serege. Minthogy utóbbiak már kevesebben vannak, némileg pusztíthatók. Lárzával, füsttel el lehet kergetni; az állatok, főleg a rigó, szívesen lakmároznak belőlök, azért minden sáskasereget számos rigó követ. Tűz is emészti, habár az első rohamnál ez is tehetetlen. Midőn elvonultak, vagy a második csapat elpusztított, az egész növényzet elveszettnek mondható, mert a fák kérgét is elrágják; hiszen még a bőrt is megeszik. De az egyiptomi termékenységnél fogva még sem támad éhség a tájon, mert habár az

aratás elveszett, de lesz ugyanazon évben második, sőt harmadik aratás is. Midőn a tengerig értek, várakoznak déli szélre, ez a vizeken általviszi őket. Itt millió számra kifáradnak s belevesznek a tengerbe, néha a fergeteg mind belesodorja. A melyek Európába érnek, elegendők arra, hogy egész tájakat nyomorba taszítsanak. 874. évben oly sok döglött meg Franciaországban, hogy rothadó testeikből pestis támadt. 1693-ban Thuringiában telepedett le egy másodraj; a németek megszámitották, hogy ez is 92 millió egyedből állott. 1863. Spanyolországban voltak, s Toledo tartományt elpusztították; igaz, hogy 228 mázsa sáskát öltek meg, de ez nem használt, mégis csak akkor mentek el, mikor nekik tetszett. 1866-ban ismét déli Franciaországba jöttek s mindent elpusztítottak, Arles város 63 ezer frankot adott ki a beszolgáltatott sáskákért. A sáska színe zöld, sötét pontokkal, barna szárnyfödőkkel, hossza harmadfél hüvelyk. Egy nőstény 300 petét rak a földbe, de minálunk ezek a hideg miatt ritkán kelnek ki.

Alkonyat felé az egész láthatár arany páratban fürdött, oly meglepő, szokatlan szépségben, hogy a festőt minálunk kinevetnék s túlzással vádolnák, ha hasonlót akarna festeni. Egy pompás délibáb mutatkozott előttünk. A folyam közepén, hol mint a napsugár viszfénye által alkotott hidon, úszott hajónk, gyöngyörű szigetet láttunk, a tenyészet leirhatlan üdeségében, s azon kedves tavacsukat. De csakhamar szétolvadt a tünemény, mintha a folyam nyelte volna el. Ez a »sátán vize,« mondák

egykedvűen az ilyesmit sokszor látott hajósok. Nem-sokára égő arany szín lepte el az eget, s hosszú egyenes felhővonalak arany szalagjai úsztak az enyésző nap után, melynek elhaló fényét a sötét hegyormok széles küllőkre osztották az égen.

A tenyészet jellemét e tájon a dumpálma teszi, mely abban különbözik a datolyapálmától, hogy nem alkot mint ez boltozatos koronát, hanem legyező-alakú ágakra oszlik, és pompás árnyékot ad, valamint a lombdús tamarisk. A mimosa-bokrok közt járkálva, ujjnyi hosszú töviseikkel rendszeren adót szedtek ruháinktól.

A W a d i S é b u a - templom Amun-nak volt szentelve. Hatalmas pylonjához sphinxek vezetnek, melyek emberfej- s oroszlántestből állnak. Ezekből kapta nevét a völgy, mert Sebua annyi, mint orosz-lán. Magába az épületbe csak úgy juthat be az idegen, ha a nubiaiak a homokban utat ásának, a mire legott készek, mihelyt európai köt ki a parton. Hajdan keresztény templommá alakították át, a változás nyomai még megvannak; végső termében szent Péter szobra áll, sárga kulcs van kezében, s két oldalról Ramses király nyujt neki áldozati koszorút. A falúbeli beduinok még arabul beszélnek, azontúl nubiai nyelven.

K o r o s k o, a Nil jobb partján fekvő város, nyomorult vályogházakkal, ez mintegy kapuját képezi Nubia nagy pusztájának megszaggatott szikláival; e pusztán át nagy karavan-út vezet Chartumba, a polgárisultság végső pontjára. Itt ugyanis a folyam nagyot kanyarodik nyugatra; hogy ezt a kerü-

letet elvágják, egyenesen hatolnak át a pusztán, melynek csupán közepén található kevés viz. Az ut eltart két hétig, s a vándor e tájon 12 óránál tovább ki nem állja a szomjúságot. Megesik néha, hogy rettentő forgószél viharzik végig a pusztán, nem csak homokkal szórva tele az utasok arczát, hanem eltemeti őket s alig kapálóznak ki a homoksírból. Ez már átokkal és természetlenséggel vert föld, lakhatlan minden élő lény számára. Az úton sok ember fordul meg, és van is tarkázva, főleg végpartjain, ember- és tevecsonatokkal, kik itt kisz szenvedtek. Homokos völgyek és szirtösvények, növénytelen síkságok váltakoznak, az utóbiaknak araboknál »viz nélküli tenger« a nevek. Sokan szomjúságtól vesznek el, mert a tömlőkben levő vizet megrohasztja a tűző napsugár, vagy a chamsin; gyakortább le is ölik a karavánt az úgynevezett bischari vándortörzs szegény legényei, kik a puszta és a Vörös-tenger közt tanyáznak, s habár az alkirály megfenyítette őket, tökéletesen meg nem szelidíthetők. A tevék megterhelése, a vitzömlők megtöltése Koroskóban történik. Hanem erre csak a basa hivatalnokai, kereskedők, hitküldérek utaznak. Európai ember a második zuhatagnál meglegeli Egyiptomot egész életére. Mi is ott hagyjuk a karavánt, s még egynéhány templomromot látogatunk meg.

A m a d a és D e r r említendők, amaz a Nil bal, ez jobb partján, amaszt III. Sesurtesen, ezt Ramses építette; és nagyrészt eltemette a repülő homok. A képek közt nevezetes az áldozati gyümölcs, melynek üde szép színe van. Volnának még

más romok, de Abu Simbel (Epsambul) oly nevezetes, hogy vele véget vethetünk minden egyiptomi romnak. Ez Aethiopia (Kuschi) legérdekeseb épülete, sőt Théba után Egyiptomban is ritkítja párját. Nevezhetnök sziklatemplomnak, szirthomlokkal.

Abu Simbel a Nil bal-partján fekszik. Egy természetes sziklafal alkotja a bejárást. A gúlahajlatu diszajtó mellett a szirtbe vésvé látszik négy óriási ülő alak, melyek II. Ramses szobrai. A szobrok mintegy kinöttek a falból; mert a világos homokkő, melyből vésettek, csak elütő rétege a barnás sziklának, és ezt a szobrász pompásan felhasználta. Mind a négy szobor pyramidalis hajlatú, azaz rézsút álló fülkében foglal helyet. A talappal együtt magasságuk 70 láb. Az arcz hossza maga 7 láb, a vállak köze 27 láb széles. De mivel itt a homok ép úgy garazdálkodik, mint nálunk a hófuvatag, e nagyszerű szobrokat felényire betemette. Habár ilyenképen a 100 lábnyi magas sziklahomlokozat hatása gyengül, mégis be kell vallani, hogy ilyesmi sehol a világon nem létezik. Egy-egy szobor két füle közti tér 13 láb, s daczára ily tömegnek, a kifejezés szép. Minthogy Ramses ezekhez hasonlólag jobbára egyenlőn vésetik, úgy látszik, hogy arczképek ezek is. Azonkívül oly egyéni vonások jelentkeznek szobrain, hogy lehetetlen csupán egyiptomi jellegnek tekinteni, hanem nyilván hiven akarták előállítani. A nyugodt, vidám, önérzetes tekintet, nagyon megilleti Ázsia hódítóját, Medinet Habu építőjét, ki időt nem ismerő emlékekben hagyott nyomokat.

A két kolossz-pár között nyílik a sziklatem-

plom ajtaja. De olyannyira be van homokkal hordva a küszöb, hogy lehajolva kell belépni; a jelen kényelmesebb bejárást is csak Eugénia francia császárnénak kell köszönni, mert az ő kedvéért tataroztak a romokon. A királyszobrok közt a diszajtó felett egy fülkében Ra szobra látszik, napot hordva fején, ennek magassága 25 láb; mellette III. Ramses mutat be áldozatokat. Az egész homlokzat 114 láb magas. Lépünk be.

A szikla 200 lábnyira van kivágva, s 14 termet foglal magában, melyek oszlopokkal, képekkel, hieroglifekkel diszítvék. Egy folyosón át bejutunk a legnagyobb terembe, melynek magassága 24 láb, hossza 61 láb. Menyezete vörös, kék, a falak Ramses hódításait ábrázolják, majd várat ostromol, majd áldozatokat mutat be; az alakok művészi szorgalommal végeztettek. A terem közepén 8 oszlop, mindenik 8 láb átméretű, ez oszlopsor bevezet a végső falhoz. A főteremből vannak bejáratok a különféle nagyságú mellékszobákba. Méltán mondja Taylor: »Karnak nagyszerű, de nagysága emberi; hanem az abusimbeli sziklatemplomot vagy a keletiek emberfeletti képzelme alkotta, vagy szellemek, vagy a görög mythologia trónfosztott titánjai építették.« Valóban itt csodákat tenni próbálgatott Ramses.

Mellőzzük egyéb termeit; megemlítve a szentélyt, mely a legvégén vagyon elrejtve, s 25 láb hosszú, 13 láb széles termet képez. Ha jó tüzet gyújtottak a vezetők, gránitoltárt veszünk észre, mely körül négy állatfejű isten ül, kezeiket a térden nyugtatva. Hajdan szinezve voltak. Jobbra az egyik maga

Ramses, ez kezdete az apotheosisnak; mert saját dicsőségére emeltette. A falakon finom kivitelű képek látszanak, melyek Amun istenre és Ramsesre vonatkoznak; ez utóbbi többnyire királyokat ver agyon; vagy szilaj ménektől vont hadiszekéren gomolygó csatákba vegyül, vérrel van festve a mező s levágott fejek hevernek köröskörül. A festők ismeretes szabadságánál fogva, egy helyen a király egy csomó ellenségnek üstökét tartja kezében, hogy mindnyáját egy csapással üsse agyon. Másutt hódolnak adományokkal a legyőzött népek stb. Kiszámították, hogy eme sok helyiség előállítására végett 300 ezer köbláb sziklát kellett kivágni s kihordani.

A nevezetesebb képiratok értelme ez. Amun Ramsesnek kardot nyújtva (hadisarló) így szól: »Neked adom a kardot, öldökölj vele, neked adom délt, igazd le, és éjszakot győzd le, hogy minden elfajult nemzetet megfutamits s uralmad épületét kiterjeszd egészen az egettartó oszlopokig.« A képeken itt is meg lehet különböztetni a fajokat, ép úgy mint Thébában; a négert, perzsát, szemitákat biztosan lehet fölismerni. A déli falon még inkább feltűnik a fajjelleg, mert a képek színezvők. Legszebb, mint egyebütt, Ramses alakja, a mint két lovas hadiszekéren az ellen soraiba rohan, s kilőve nyilát, vagdalja, kit előtalál, s futnak arczának mozdulatlan haragja elől a hadsorok. A csoportozat merész biztossággal van rajzolva, a lovak merő életet fejeznek ki, a király arczán nyugodtság terül el, nyoma sem látszik a felindulásnak, mint a vatikáni istenszobrok arczain.

Hajdan a diszkapú szobrai előtt nagyszerű ünnepélyek tartattak, egész Egyiptom zarándokolt ide Ramses a világhírű hadvezér emlékének dicsőségére, s a Nil-folyamon, mely azóta távolabb foly, hadijátékok tartattak. Kürtök riváltak, sípok szóltak, napfény ragyogott vértéken és hevült arczokon. Az oltárok füstje égbe szállt, s a délibáb varázspaloták tüneményeit mutogatta a távolban. Itt tartott vezeklést, kinek harca koszorútlan hagyta homlokát. Most e helyütt csak rom, a pusztult dicsőség romjai vannak meg; rendes lakói a denevérek, melyek rémült repüléssel futamodtak a megvillanó fáklyavilágra. Rendkívüli lakosai a szomszéd pásztorok, a homokkal befújt termekbe vonulnak, menekülve a beduinoktól. Az utazók pedig, főleg angolok kalapácscsal járnak körül, hogy valamit emlékül letörhessenek, és nagy a diadal, ha valamelyiknek sikerül Ramses merev kecskeszakállából, mely egy lábbal hosszabb, mint mászkáló angolunk — egy darabot levágni.

Hay hazánkfia — miután jól érti az arab nyelvet, — sokat társalgott a benszülöttekkel s megjegyzéseiket közölte utitársaival, kik bámulták a tanulatlan núbiaik józan eszét. Altalán a núbiai ember, sok tekintetben felülmulja az arabot, józanabb s becsületesb a kereskedésben, baksis dolgában nem oly szemtelen. Hölgyeik pedig erkölcsiség tekintetében egyetemesen dicsértetnek. Szépek is, mert barna arczukon keresztül világlik a vér piros heve, szemök pedig napot és éjt egyszerre állít elő. Ugyanitt hallottuk, hogy a krokodil már nem is ve-

szélyes állat; néhány ölnyi távolságra a napon süt-kérező krokodillal gyermekek fürödtek, kormos mel-
löket locsolva a melegtől langyított habokkal, mos-
tak asszonyok, és nincs eset, hogy valakit a kroko-
dil bántott volna. Honfiaitól nem látszik félni, hanem
hajók elöl idejekorán menekül, mert talán néhány
golyót hord áthatlan kérgében.

Igen kártékony azonban a nilusi ló, jobban
mondva vízi ökör, azért hívták egyiptomi nyelven
Pehemo = vizibika. A bibliában Behemoth néven
jő elő. Szava ökörbögéshez hasonlít, azért habár
nincsenek szarvai, inkább ökör, idomtalan testének
is ezen név jobban felel meg. Bár húst nem eszik, a
fürdő vagy ladikon evező embereket megtámadja.
Éjjel a mezőre megy, a szántóföld egy negyedét le-
rágja, s miután jóllakott, testmozgás okáért a többit
legázolja idomtalan nagy lábaival. Hossza néha
12 láb; a vadászat nyereséges, mert a borju húsa iz-
letes, az öregé kemény, de mégis sokkal jobb a
semminél. Egy ily óriás súlya 30 mázsa, ha olcsón
árultatik is, tisztességes összeget vesz be abból a va-
dász. Zsirját eledelek készítésénél használják, csont-
jait kifaragja az esztergályos, fogai csaknem oly
drágák, mint az ivarcsont. Bőréből pompás vértet,
sisakot, sőt ha jól kiszáradt, lándzsanyelet is készí-
tenek.

Közeledünk a második zuhataghoz, mely
Wadi Halfa mellett csaknem egy óra hosszasa-
nyira terjed el, s araboknál kóhas a neve. Itt a tájék
rendkívüli szép, azaz, inkább magasztosan iszonyú,
mert két elem rettenetes csatája látható; és a

mint a sziklaszuronyok közül kiszabadul a habok özöne, nagy lassan, mintha kifáradt volna a küzdelemben, hömpölyög háborítlan nyugalommal. Itt zúgás, habtorlódás, amott lassú terjeszkedés. Rengeteg bérczek sziklafalai húzódnak el ismét a Vöröstenigerig kopáran emelkedve, mentül távolabb, annál magasabbra. A szikla falát beirták az utazók, hogy megjelöljék a végső pontot, mert innen tovább ritka ember vállalkozik, régészek sem, habár Semneh, Kumneh táján vannak még egyiptomi és azontúl aethiopiai építmények, mert a Fáraók birodalma még messzebbre terjedt. Itt a mi útunk is véget ért.

Ünnepélyes öltönyben jó elénk a hajós nép, élökön a dragománnal, s gratulálnak, hogy szerencsésen ide érkeztünk. A biztos ajándékok reményében csupa ragyogó arczczal találkoztunk. Szakácsunk pompás európai tortát készített, s fényes ebédet főzött. Egyuttal megrakott kosarakat látunk czipeltetni a partra, mert még egy kirándulást kell tenni ladikon a zuhatag egy sziklájához (Abu-Sir), hogy valósággal mondhassuk, miszerint benvoltunk a második zuhatagban. Vissza pedig teve hátán jöttünk a naszádhoz, hogy némi fogalmunk legyen ezen utazásról is. Az egész a dragomán kedveskedése, jól is sikerült, csak azért fárasztott annyit, hogy jól essék a gazdag vacsora, mely után fantasia következett s eddiginél bővebb baksis. Wadi Halfa a karavánok kiinduló pontja Dongola, Kardufan felé, azért a partok sokféle kereskedelmi cikkel vannak megrakva, s ellepve teherre várakozó tevékkel. Egy meztelen néger vezeti a sereget,

s utána egyenkint lépdelnek a tevék, hátul mennek a kereskedők. Dongalába két hétig tart a sivatagbeli út.

A visszatérés nagyon kellemes volt s ment a veszélyektől; fölfelé nem egyszer éreztük szivünket remegni. Némely nevezetesség vagy vadászat végett kiszálltunk, de a parti emlékek már elégszer voltak megbeszélve. Az evezős legények rettenetes erővel dolgoztak, azért úgyszólva repült a naszád. Derrben kiszállva, egy körülmetélési ünnepélyen vettünk részt, legénységünk is énekelt a körmenetben. Éber okosságukat főleg a zuhatagnál mutatták meg embereink. Fő felé másfél napba került a sziklák habtorlatán való átmenetel, most pedig 20 percz alatt repültünk át rajta. Főleg ha még kedvező volt a szél, akkor vidáman szelte hajónk a vizet. Néhány zátonyra kerültünk, de a legények a vízbe ugráltak s azonnal lengett ismét a naszád. A jól bevégzett munka édes érzetével s dagadó vitorlákkal érkezünk, márczius 15-én Bulakba, s másnap, mint a zuhatagokban járt utasok önérzetével, vonultunk be Kairóba.

XIX.

Nitria vadon.

Kairóból könnyű a kirándulás Nitriába, mely az egyházi történelemben kiváló helyet foglal el. E vadon Kairótól éjszakuyugatra fekszik a Natrontavak mellett, vagyis a Nil-folyam bal, azaz, nyugati oldalán Kairótól két irányban vonulnak erős hegyhátak a tenger felé, s ezek mintegy bástyáit képezik a Nilfolyam változó ágainak. A keleti hegység a Vörös-tengerig ér, a nyugati a lybiai pusztában vész el. Ez utóbbinak völgyében vannak a natron tavak, s a szikso tartalmáról nevezetes Nitria hegy. Ez épen középúton fekszik Memphis és Alexandria között.

Egyiptomban, névszerint Nitriában rendszerré alakult a remete- és zárdai élet, melynek célja kizárólag Istennek szolgálni a gondolat folytonos elmélkedése-, az érzelem szakadatlan lángolásában Isten iránt; ezen feladatnak leginkább a vadonban lehet eleget tenni, mert a külvilágtól, mely szórazottat és magához csatol, elvonulva, kizárólag üdvönával foglalkozik a halandó. Itt az örökkévalóság

és végtelenség jobban tartja elfoglalva a szívet, mint a nyilvános élet üzelmeiben.

Ezen elvonult remeteélet jogosultsága abban fekszik, hogy Urunk tanácsképen meghagyta, habár nem parancsolta, a mint lehetetlen is lenne minden embernek pusztába vonulnia, hanem kívánja, hogy a ki hivatást érez magában, éljen kizárólag Istenének, imádkozzék azok helyett is, kik a világban élve, megfeledkeznek a túlvilágról, s fölemelt kezeikkel hárítsák el földünköt az Isten büntető ostarát. Az emberiség solidarításban (érdekegységben) van, Ádám közös ősatyánk miatt testi, Krisztus megváltása által pedig szellemi közösségben, testületi egységben élünk, azért egy tagnak fájdalma vagy szellemi gazdagsága kihat a többire is. Valamint az anyagi világ legkisebb eleme összeköttetésben van a világegyetemmel, mert hiszen a moly szeme érzékeny a tündöklő napsugár fényére : úgy a szellemi világ minden mozzanata gyógyít vagy öldököl az összeségben. Tehát a mit Krisztus Urunk kivánt (és szeretett barátaink, jötevőink óhajlását viszontszerető szívrünk parancsképen szokta fogadni), a minek hasznát azok is élvezik, kik a világban élnek : azon állapotot tiszteletben kell tartanunk, habár a világban szolgálunk.

Kairóban — úgymond Curson — csónakot fogadtam, hogy Terrané faluba mehessek, ez legközelebbi Nilpart a vadonhoz. Itt egy olasz ember, ki a nátron (sziksó)-szállítás felügyelője volt, szívesen fogadott, s a szükséges utikészlet megszerzésében segédkezet nyújtott. Sátort és tevéket szereztem,

mire a szállító arabokkal, kik jól tudják az utat, elindultam a vadonba. Kezdetben nagy síkságra jutottunk, mely habár márcziusban volt az idő, perzselő homokkal s égető napsugárral ostorozott. Először ülvén tevén, döcögő járása kifárasztott, ennél fogva jobb volt leszállni, így legalább árnyékban is voltam, mellette gyalogolva. Jó arab utitársaim fellette babonásak voltak, s az ördögtől, minden bátorságuk mellett, mód nélkül féltek. Egy kőrakás mellett szép gyíkot fogtam, de mivel gyalogolva nem volt érkezésem tüzetesen megvizsgálni, a teve oldalán függő lámpásba zártam. A mint este egyik arabom a szakács számára tüzet akart rakni, kezébe veszi a lámpást, kinyitja, a gyík vállára ugrik, arabom erre úgy megijedt, hogy földhöz vágta a lámpást s tova szaladt, azt kiáltva, ördögök járnak e tájon, ne maradjunk itt, mert elveszünk. Társai hasonlólag elkomolyodtak, s kezdetben hitetlenül rázták fejüket fölvilágosító szavaimra, később rávettem őket, hogy pihenésre letelepedtünk, de a szegény emberek egész éjjel ébren maradtak, lesve az ördögöt, mely a lámpásban akart éjjelezni. Szürkületkor már uton voltunk, küzdve kemény viharral, a mint a hegyek aljába érteztünk. A sivatag pusztával, melyet előbb láboltunk át, kellemes ellentétet képez a gyönyörű hegység számos mada-raival, melyek vidor dalolás közt szökdeltek a bokrok és lombdús fák ágai közt. A völgyekben mocsárok és lápok terültek el, sűrűen voltak benöve náddal, a vízi madarak csak úgy nyüzsögtek benne. Hatalmas gémek, mint katonák lépdelték hosszú lábaikkal

a pocsolyákban, vörös csőrükkel bogarakat kapkodva.

Nemsokára a hegyek sötétzöld harántjain, mint saszécskék feltűntek a régi kolostorok szürke faltömegei, mintegy sírkövei a letűnt szép kornak, mert e hallgató vadon valaha a zsoltároktól hangzott vissza. Tetőzött Nitria vidékén a remeteélet a IV. században, a mint azt írva hagyta, szent Jeromos, mert ő szent Paulával meglátogatta a szentség eme csodálatos alakjait. Bethlehemből Alexandriáig 16 napig utaztak, innen nagy fáradsággal vergődtek át a Nitria-hegyekre, egyedül itt 5000 remete lakott. Ámbár a hegyhát Alexandriából is látható, mégis 12 órai útba került, míg elérték. Helio-
polis püspöke, kinek megyéjéhez tartozott Nitria, értesülvén, hogy szent Paula meglátogatta a remetét, papságával eléje ment, a mely dicsőségre magát méltatlannak mondotta. *) A remeték felügyelők alatt dolgoztak, imádkoztak s étkeztek, rendszeren 10 egyénnek volt egy elüljárója, kik egy főnöknek engedelmeskedtek. A remeteélet ősei, szent Antal, Pachomius, Pál, ekkor már jobb hazába költöztek, hanem élt még Makarius, ki az előbbieket tanítványa.

*) Sz. Jeromos így ír : *Oppidum Domini Nitriam, in quo purissimo virtutum nitro sordes lavantur quotidie plurimorum. — Quod cum vidisset occurrente sibi venerabili episcopo Isidoro, laetabatur quidem ad gloriam Domini, sed se indignam tanto honore fatebatur.* Szent Paula előkelő római hölgy volt, ki Isten iránti szeretetből Bethlehembe ment lakni, s ott is halt meg nagy szentségben 404. jan. 26. V. ö. Lagrange : *Geschichte der h. Paula. Brixen 1869.*

volt. Ez a thébai vadonban Tabanna vidékén kezdette meg szigorú életrendjét, azután eltemetvén szent Antalt, ide vonult. Oly fegyelem és szorgalom uralkodott a remetek között, hogy éhség idején egész hajókkal küldhettek eleséget a megnyomorodott városoknak. Eme szent emberek zengő hymnusa helyett sakálok üvöltése hangzott most vissza a pusztuló romokon, majd mogorva huhogással jött a rom ölyve, s mint halál-csengetyü süvölté: Minden mulandó! A leáldozó nap végsugára fényes bíborba öltözteté a zárda romjait, mire az mint a mulandóság oltára tünt fel előttünk.

Ezen első kolostor, melyet meglátogattam, Baramus volt; négyszegletű magasfalú épület, lekivánczó kövekkel. A vaskapúval ellátott bejárás fölött, négyszegű torony emelkedik lapos fedéllel. Az udvaron pusztuló templomot találtam, s néhány fügefát, melynek gyökerei a zárda falait ék módra feszegetik. Távolabb apró bokrok s letöredezett kőrakások heverték százados álmukban. Három kiéhezett szerzetes fogadott, kik nemsokára a magunkkal hozott rizsből jóízűen falatoztak. Megjártam az omladvány pókhálós helyiségeit, elvégre benyitottunk a toronyszobába, melynek üvegtelen ablakain kirepültek a megriadt szárnyasok. Ez volt a könyvtár. Keleti utam czélja volt a kéziratok gyűjtése, itt is reméltem, hogy valami nevezetes lelet várakozik rám. De ugylátszik, a hajdan gazdag könyvtár tartalmát a szegény szerzetesek eladogatták. Csak vagy 40 kopt nyelvű kéziratot találtam, melyek részint a földön heverték, részint tarisznyákban a fogason lógtak.

Egy pergamenlapot is találtam, ezt megvettem, a többi gyapotpapir kéziratok jobbára istentiszteleti könyvek voltak; erős tömjénillatot terjesztettek s viaszfoltokkal voltak tarkázva, a sekrestyés ügyetlensége szóló jegyeivel. A kopt nyelvű szakadárok mindenütt szegények, szerzeteseik csaknem éhen halnak; azért ezek is csak egy üres, romladozó célát mutattak éji tanyául. Kiterítve szőnyegemet, lefeküdtem. De már az első álomban oly vérengzést vittek véghöz rajtam a barátoknál éhesebb hangyák, szúnyogok, bogarak, hogy felugrottam, s az udvarra szaladtam, hogy megszabaduljak vérszopó ellenségeimtől. Elejénte csak dűnnyögtem, de miután ezen állatoknak piócza- és bulldog-természetök volt, megereztettem egynehány góddam-et is, mire a vézna barátok is kijöttek oduikból a holdfényen, s mint kísértetek rekedt köhécselés közt azt tanácsolták, hogy feküdjem le a templomban, hol csakugyan elaludtam, miután előbb derekasan kiporoltam népes szőnyegemet. De valami más bogárfaj itt is fölébresztett; azért midőn még nem is hajnalodott, a monostor erkélyén sétáltam, várva a napfölkeltét. A lég oly finom volt, fűszert leheltek a pálmák; — emléke ez a hajdan oly tiszta erkölcsi atmosphaerának. A nap sugaraira karcsu méhek döngicséltek mellettem, lesve a kinyíló virágokra. Hajdan itt zsolozsma szállt fel mézillat gyanánt az Alkotóhoz. Valamint hajdan, úgy most is nagyon sok méh van e rengetegben, s a méh oly nyíltan szónokló jelvénye a szerzetesi életnek. Megtagadva magától minden élvezetet, folyton dolgozik, s létével imádja a Teremtőt.

Az ember élő hymnus, és az elemek, állatok hozzá folyamodnak, hogy tolmácsuk legyen; a szerzetesek e rengeteg tolmácsai voltak. Nem elég a szegények közt elosztani a vagyont, előttem sokkal nagyobb az, ki szenvedélyeit, a testi vágyakat nem csak fékezi, hanem azokat huzamos küzdelem után, főleg miután az ifjúkor észkábitó gerjedelmei megszűnnek, teljesen leigázza. Egyik sajátsága a keresztény vallásnak, hogy a világon legterméketlenebb és legpusztítóbb: a szüzesség és a halál, az a kereszténységben termékenyítő volt, s terjedését előmozdította. A vadonokat betölté tiszta életű emberekkel, a városok téerein pedig fiainak, leányainak vére patakokban folyt, s mégis elterjedt oly bámulatos sebességgel, daczára annak, hogy az észtól hódolatot kíván felfoghatatlan titkok számára, a szivtól vele született vágyainak leigázását.

Reggeli után tova mentünk a Suriani-kolostor megtekintése végett, mely a régi Skethe-vadon zárdáiból fenmaradt. A meredek sziklák, örvényektől körzött ösvények mind halállal fenyegettek. Erre járt hajdan Rufinus, s azt panaszolja, hogy nincs más utmutató, mint a csillagok az égen, s elvégre eltévedt úgy, hogy nagy bajjal mentette meg életét. Csak egy borzasztó mélységben találtam zúgó patakot, melynek habzástól fehér hullámai az ásító örvényben, mint óriási vad fehér fogai csillámoltak. A közeli natrontavak folytán a talaj sójegeczcel van bevonva, s ez mint tövis kínozta az állatok lábait. Sz. Jeromos csak azért szégyelt panaszkodni, mert sz. Paula bámulatos kitartással szenvedte az út fá-

radalmait, (*Mirus ardor et vix in femina credibilis fortitudo. Epitaph. Paulae*), csakhogy üdvözölhesse az Isten embereit. Hajdan e tájon 50 kolostorban éltek a remeték, ezeknek csak romjaik vannak meg. Itt-ott magas szirttömegek emelkednek, melyeken árva növényeket lengetett a szárnyra kelt fuvalom. Este felé elértem a Suriani-zárdát, százados életét bizonyító agg falaival, néhol repedésekkel, melyekben kúszó növények zöldeltek, merészen kapaszkodva réseikbe. A barátok lehetek tizennégyen, a kopt szertartást követik, s barátságosan fogadtak. De nincs rendezett foglalkozásuk, csak vegetálnak, pedig csak a kötelesség azon fegyelmes ör, mely bennünket folytonos munkakedvben tart fenn. Meglehetős szobát adtak, melyben a tisztességes ágyvánkosokkal jó éjt ígért. Másnap nézegetve a nevezetességeket, bevezetett az apát a könyvtárba. A könyvek a földön heverték, vagy a fal-fülkében voltak felállítva. Egy pompás evangéliomot találtam a sz. atyák jegyzeteivel. Más két pergamen evangéliom fazékfedőnek használtatott, melyben befőzött gyümölcs maradványai látszottak. Ezen pergameniratokat megvásárlottam, mert a barátok nem tartották becses kéziratoknak. A többi kézirat papíron készült. Ezek közt találtam egy kopt-arab szótárt, melyet eladni nem akartak, de később egy barátom megszerezte s Londonba küldte. A többi kéziratok liturgikus könyvek voltak, igen régi korból, de oly foltos, piszkos állapotban, hogy nehéz volt olvasásuk. Érdekes körülmény, hogy ezen istentiszteleti oliansokban, nyoma van az Oltári-szentség imadá-

sának, a szentek tiszteletének, a hét szentségnek s a római egyház egyéb hitágazatainak. A kopt egyház igen büszke arra, hogy az apostolok, névszerint Márk evangelista alapította, azért soha más egyház befolyását el nem ismerte, csak ősi hagyományaira hivatkozott, nagyon korán el is szakadt a római egyház főnökségétől. És mégis mindazon dogmákat vallja, melyekről a XVI. század újítói azt hirdették, miszerint »emberi szerzések«, pápai hozzáadások. Ha két egymástól elvált folyamnak, ám- bár különböző mederben folydogál, vize mégis azonos, ez csak onnét származik, mert egy forrásból erednek; tehát a két egyház tana azért azonos, mert hitágazataik az apostoloktól származtak.

A mint az erkélyen időztünk, fuvolahangok ütődtek fülembé. Kérdésemre azt válaszolták, hogy ez az abyssinai barátok zsolozsmája. Ugyanis az abyssinai (kopt) szerzetesek kolostora ledőlt, most ide vonultak hozzánk. Jeruzsálemi zarándokok erre veszik utjokat, s aztán ide állnak be szerzeteseknek. Jöjjön az Úr, bevezetem kápolnájokba, s megnézzük könyvtárukat. Kolostoruk a zárdai kert végében volt, s a fák alatt könyvből olvasó szerzetesekkel találkoztam. Az atyák arcza fekete volt, mint a kordovány, ruhájok olajba mártott, térdig érő zekéből állott, melyet gazellabőről készítették. Öv és vállra vetett lepedő egészítette ki öltözetöket. Egyéb- kint mezít b és hajadonfővel jártak, mert göndör- hajok pótol bármi gummisátort.

A mint Habesch szerecsen-papjaihoz értünk, igen udvariasan fogadtak, s azonnal a könyvtárba

vezettek. Úgylátszik, jobban foglalkoznak könyvekkel, mint a velök egyhítú koptok. Írni mindnyájan tudtak. Könyvtárukra büszkén mondták, hogy ritkán akadni ily gyűjteményre, pedig csak 50 darabból állott. A könyvek részint a földön heverték, azért mi is egy kiterített állatbőrre telepedtünk le, — részint fogasokra akasztott bőrtarisznyákban lógtak. A föntartás gondját az mutatja, hogy három barátságos kandurt helyeztek a könyvtárba, melyek folyton lesben állnak az egerekre, miután ezek keleten is szívesen buvárkodnak a könyvekben. A falon polcz futott körül, melyen üres palaczkok, tört edények intettek a mulándóságra. Az ajtót oly lakattal zárták be, mint Ábrahám idejében, t. i. közönséges fareteszszel; egyébiránt keleten a könyvtolvajok amugyis ritkák, ezen kezdetleges zár talán csak is a sakálok ellen alkalmaztatott, melyek igen ügyesek a fazekak tartalmának kiaknázásában. A barátok mindig hosszú bottal járnak, melyre imaközben támaszkodnak. A könyvtár ezek után inkább katonai őrszobához hasonlított, melyben tölténytáskák lógnak, mint könyvtárhoz. A szerecsen papok, kikkel társalogtam, értelmes emberek voltak, ámbár a nagy világ folyásáról nem birtak tudomással; hirlapjaik nincsenek, az európai ember pedig jelenleg ép olyan, minőnek Villars marschal a francia király ministerét mondtotta, hogy t. i. naponkint kétszer megjárja Európát, t. i. mikor a reggeli s esti lapokat olvassa.

Ezen szerzetesek könyvmásolással foglalkoznak, többnyire állatbőrre írják, jobban mondva, fes-

tik betüiket. Tollnak nádat használnak. Az abyssinai betük egészben véve 208 jelből állanak. Egy oldal beírása erős egy napi munkába kerül Könyveiket képekkel is diszítik. Ecsetül a nád végét használják, melyet addig vágnak, míg lemegy a husa s csupán rostjai maradnak meg, melyeket aztán kellően kihegyesítenek. Hajdan is ekképen csinálták az ecseteket Egyiptomban; Kairóban pedig seprőket készítenek ily módon: egy pálmaág végét addig tilólják, míg rostjai tisztán maradnak, felső része, melyet össze nem csépeltek, alkotja a seprő nyelét. Midőn a szerecsen elkészítette ecsetjét, a már elkészített rajzot betölti színekkel, hanem a festmények inkább torzképek. A szent Szüzet kivétel nélkül kék ruhában festik, az arcok színe vörösbarna. Sz. Jánost szerecsenhajjal festették. Ezek láttára eszembe jött a középkor. Ekkor minálunk is ily szorgalommal másoltak a szerzetesek, de oly művészettel, hogy most is becsületet vallanak vele. A tudomány örökre hálás lesz a szerzetes-rendek iránt, mert ha a harczok idejében le nem írják a klasszikus pogány és a szent írókat, hihetőleg felét sem bírnók a régi-kor szellemi kincseinek.

Végre említendő az Abu Magar vagyis sz. Makarius zárdája, melyet ő alapított. Hasonlít a többihez, szintén magaslaton épült, mert az építők szándéka az volt, hogy háború idejében, mikor az arabokat rablási vágy támadja meg, védhely gyanánt szolgáljon. Falai izmosak voltak, hogy századokkal megvívjanak, csak a vakolatot vágta az idő foga. Az épület ormán tágas torony meredt a szel-

lőtlen légbe. Sz. Makár a legnagyobb aszkéta volt. Született Alexandriában, és a thébai meg nitriai vadonban hatvan évet töltött, rendkívüli szigorú életben. Nitriába 373. évben vonult. Számos remete gyült körébe, föltétlenül engedelmeskedve parancsainak. A szabályokat, melyeket alkotott, előbb saját életében valósította. Önmegtagadás, böjt volt legnagyobb erényök. Egy utazó sz. Makárnak üde szőlőfürtöt ajándékozott, ki azt társának adta, de ez sem ette meg, hanem a harmadiknak adta s így keresztül ment a fürt a remeték kezein, de egyik sem izlelte meg, s elvégre sértetlenül visszakerült Makár kezébe, ki a remeték önmegtagadásán felette örvendő, most sem izlelte meg. E helyen látogatta meg őt sz. Paula, leborult lábai elé, kérve őt, hogy imádkozzék érte, s felkiáltott: valóban ezek nem emberek, hanem angyalok. Makárius meghalt 394. Emlékünnepét jan. 2. üli az egyház. Rufinus bizonyos Arseniusról tesz említést, ki a konstantinápolyi udvar ledér szokásaitól a pusztába menekült, hol egy nő ismerőse fölkereste. Az előkelő római nő csupán látni óhajtotta, de a mint meglátta ziháló mellel, leroskadtt. Itt vagyok, láss meg utoljára, de rosszul tevéd, hogy elárultad vadonomat. A nő kérte, hogy imádkozzék érte. Igen — felelt az aszkéta — igen, kérem az Istent, hogy kiírta belőlem emlékedet. Sz. Makár halála után lassankint apadni kezdett a remeték száma, de sokan voltak még az arabok ketörésekor is. Sz. Makár kolostorát sz. Sanutius alexandriai patriarcha 880 év körül kijávitatta, saját kezével it dolgozván rajta. Abul Faracs, arab

író 967. évben ily czimű könyvet irt: »A kolostorok könyve«, itt a szerzetek életrendjét s foglalkozásait leírja. Azóta folyást apad számuk, s most már csak négy kolostor áll fenn, mintegy haldokolva. Romjaik azonban, főleg a natron-tavak nyugati oldalán a Skethe-vadonban, melyet zordonsága miatt kedveltek, még sok helyütt láthatók intő szoborként, hogy elmélkedjék a vándor, mi czélja van az életnek?

Most már, mint a pogányok idejében, csak a sziksóért látogatják a vadont, mely a földön kiüti magát, s valamint hajdan a hullák balzsamozására, úgy most üveg-készítésére használtatik; van is most ott egy üveghuta. Az egy hüvelyknyi felső kéreg konyhasó helyét pótolja, alatta földdel vegyes a natron. A lakosok jól pénzelnek belőle. A zárdák kincsektől üresek; a mi kézírataik vannak, azok újabb másolatok, tele hibákkal, s mégis roppant pénzt követelnek értök. Könyveik jóformán értéktelenek a tudományokra nézve.

76

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TISZA ISTVÁN EODOMANYSZETEM
KÖNYVTÁRA
1976 / 1936
gyarapodási naplószáma.